

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**«Красзнавчі екскурсії і туристсько-красзнавчі
походи (мандрівки) у позакласній гуртковій роботі
зі школярами»**

Студентки 4 курсу, групи СОІ-41
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»

Романюк Вікторії Дмитрівни

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Королько Андрій Зіновійович

Рецензент:

асистент кафедри історії України і
методики викладання історії,

кандидат історичних наук

Паска Богдан Валерійович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методична основа шкільних краєзнавчих екскурсій	8
1.1 Теоретичний компонент та класифікація екскурсій.....	8
1.2 Методика організації і проведення краєзнавчих екскурсій	15
РОЗДІЛ 2. Туристичні походи в гуртковій роботі зі школярами	30
2.1 Походи як форма туристично-краєзнавчої діяльності. Походи вихідного дня	30
2.2 Організація і проведення багатоденних туристських походів	36
РОЗДІЛ 3. Використання туристсько-краєзнавчих ресурсів Прикарпаття в позакласній гуртковій діяльності	50
3.1 Основні екскурсійно-краєзнавчі локації.....	50
3.2 Популярні туристсько-краєзнавчі маршрути	58
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність теми. Важливими формами туристсько-краєзнавчої роботи в позакласній діяльності учнівських гуртків є екскурсії та мандрівки, які сприяють трудовому, моральному, естетичному та патріотичному вихованню школярів. Краєзнавчі екскурсії та походи формують у здобувачів освіти дисциплінованість, цілеспрямованість, витримку, колективізм, працьовитість, самостійність, взаємодопомогу, взаємоповагу, а також спонукають підлітків до пізнавально-дослідницької діяльності, соціалізації, фізичної активності, оздоровлення, екологічної культури, міжетнічної толерантності. Під час даних форм позакласної діяльності учні збагачують світогляд, розвивають вдумливе ставлення до явищ навколишньої дійсності, зацікавлення до родинних, місцевих та національних звичаїв, вірувань, традицій, обрядів, фольклору, героїв, знаменних подій, процесів минувшини, пам'яток архітектури, мистецтва. Все це вагомо впливає на формування в молодого покоління національної ідентичності, історичної пам'яті та корелюється з прописаними в Законі України «Про освіту» ключовими компетентностями, необхідними людині для успішної життєдіяльності [2].

Набуття учнями названих особистісних характеристик особливо актуальне на тлі утвердження державності, формування громадянського суспільства, націєтворення в Україні, протистояння зовнішній агресії, загальносвітових процесів модернізації та глобалізації, які сприяють нівелюванню етнокультурних відмінностей між спільнотами. З огляду на вище означене та на деклароване в державній «Програмі розвитку краєзнавства на період до 2025 р.» соціогуманітарна парадигма краєзнавства набуває пріоритетного і суспільного значення [4], а вивчення теоретико-методичних основ організації та проведення краєзнавчих екскурсій і походів у позакласній гуртковій роботі зі школярами постає важливим завданням сучасної української науки.

Об'єктом дипломної роботи є вивчення екскурсій і походів (мандрівок) як форм туристсько-краєзнавчої роботи в позакласній гуртковій діяльності здобувачів освіти.

Предметом дослідження виступає специфіка методики організації і проведення краєзнавчих екскурсій та походів у позакласній гуртковій роботі школярів.

Метою роботи є комплексне дослідження теорії й методики проведення краєзнавчих екскурсій і туристсько-краєзнавчих походів (мандрівок) у позакласній гуртковій роботі закладів середньої освіти.

Реалізація поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**:

- визначити суть, ознаки, види краєзнавчих екскурсій та туристсько-краєзнавчих походів в контексті позакласної гурткової роботи;
- проаналізувати методичну основу організації та проведення краєзнавчих екскурсій та походів (мандрівок);
- визначити основні екскурсійні атракції та маршрути туристсько-краєзнавчих походів для школярів в межах Прикарпаття.

Хронологічні межі бакалаврської роботи охоплюють період 1991–2022 рр. Нижня межа дослідження обумовлена здобуттям Україною незалежності і створенням умов для впровадження краєзнавчих екскурсій і туристсько-краєзнавчих походів у позакласну гурткову роботу зі школярами на україноцентричних позиціях. Верхня межа визначена сучасним функціонуванням окреслених форм туристсько-краєзнавчої роботи в системі закладів загальної середньої освіти і закладів позашкільної освіти.

Методологічну основу дослідження становлять принципи об'єктивності, історизму, системності, цілісності та наступності. Теоретико-методологічне підґрунтя наукової роботи доповнюють загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), та спеціальні (типологічний, порівняльно-історичний) методи дослідження. У процесі дослідження застосовано міждисциплінарний підхід, який полягає у використанні теоретичних основ історії, краєзнавства, туризму, педагогіки та культурології. Виклад основного матеріалу здійснено на основі розчленування окресленої теми на окремі складники. Натомість у висновках викладено узагальнені положення дипломної роботи.

Ступінь наукової розробки проблеми. В державній «Програмі розвитку краєзнавства на період до 2025 р.» маніфестовано чіткий курс на розвиток краєзнавства в загальноосвітніх закладах, оскільки даний предмет в умовах демократизації, лібералізації, гуманізації визнається пріоритетним й необхідним [4]. Вивчення краєзнавства в школах повинно здійснюватись на основі врахування національного досвіду й теперішніх реалій. Законодавчо-нормативною базою для імплементації краєзнавства в освітні програми українських шкіл є «Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти» [1] та Закон України «Про освіту» [2]. Техніку безпеки під час здійснення екскурсій та туристських походів за участю школярів регламентують «Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України» [5].

В узагальненій проєкції під «історичним краєзнавством» як навчальною дисципліною розуміють інтегрований предмет, спрямований на вивчення історичного минулого, природи, промисловості, соціальної та культурної сфери «малої батьківщини» (регіону, міста, села) [3]. Часто окреслені в бакалаврській роботі питання розглядаються вітчизняними дослідниками узагальнено в спектрі усього історичного краєзнавства. Сюди слід віднести навчальні програми, статті, посібники авторства А. Королька [3], П. Коханця [8], С. Оришко [16], О. Остапця [17], В. Поліщука [18], С. Галасюк [26], В. Голубка [27], О. Колотухи, Н. Щербатюк [36], М. Костриці, В. Обозного [38], М. Кравця [40], М. Крачила [41], Я. Луцького [42], Т. Маланюка [43; 44], В. Прокопчука [49], Я. Треф'яка [50], П. Тронька [51], І. Зеленчука [6].

Більш спеціалізовано теоретичним аспектам екскурсійної справи і специфіці її впровадження в шкільну освітню програму «Історичне краєзнавство» присвячені студії О. Непші [15], В. Бабарицької, А. Короткової, О. Малиновської [22], Б. Ємельянова [31], З. Карпюк [33], О. Короля [37], В. Федорченка [52], І. Чагайди [54]. Основний акцент дослідниками зроблено на формулюванні змісту дефініції «екскурсія», її функцій, ознак, типології, специфіки розробки, методичним прийомам показу. Теоретико-методологічна проблематика організації та проведення одноденних й багатоденних туристсько-краєзнавчих

походів, переважно в контексті спортивного туризму, розкриті у публікаціях М. Костиці [7], В. Серебря [19], А. Слівіної [20], Т. Блистіва [23], Ю. Грабовського, О. Скалія, Т. Скалій [28], В. Дехтяра [29], О. Дмитрук [30], В. Кіптенко [34], В. Остапчук [47], Б. Пангелова [48]. Відносно організації й проведення багатоденних учнівських туристських походів увага науковців прикута до специфіки технічної підготовки, комплектування групи, розподілу обов'язків, вибору маршруту, оформлення документації, нагромадження спорядження, харчування, тактики і техніки пересування, орієнтування на місцевості, заходів безпеки та інших компонентів.

Попри достатньо вагомий рівень наукового пізнання теми даної бакалаврської роботи все ж є відсутнім спеціалізоване комплексне дослідження методологічної специфіки організації та проведення екскурсій / туристсько-краєзнавчих походів в контексті позакласної гурткової роботи зі школярами в умовах розвитку сучасних інтерактивно-медійних та інших технічних можливостей з урахуванням туристських ресурсів певного краю.

Наукова новизна отриманих результатів дипломної роботи зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У роботі:

уперше:

– систематизовано інформативні довідки про основні екскурсійно-краєзнавчі локації та маршрути Прикарпаття, які характеризуються вагомою пізнавальною цінністю в контексті вивчення історичного краєзнавства у загальноосвітніх закладах;

– розкрито специфіку організації та проведення екскурсій / туристських походів зі школярами у відповідності до історико-культурних, рекреаційних, виробничо-промислових можливостей Прикарпаття;

удосконалено:

– тезу про важливість для загальної середньої освіти таких форм позакласної гурткової роботи як екскурсії та туристські походи;

– відомості про основні компоненти підготовки та організації учнівських туристських багатоденних походів;

отримали подальший розвиток:

– вивчення термінології, типологізації, організації та проведення учнівських краєзнавчих екскурсій;

– дослідження основних компонентів підготовки та здійснення одноденних / багатоденних туристсько-краєзнавчих походів зі школярами.

Практичне значення даної роботи полягає в потенційному використанні її фактажу, теоретико-аналітичних положень, висновків для підготовки методичних праць, навчальних програм, підручників і посібників із шкільного краєзнавства, методики позакласної гурткової роботи, туризму, зокрема організації і проведення краєзнавчих екскурсій та туристсько-краєзнавчих походів у контексті позакласної гурткової роботи в сучасній школі.

Структура роботи зумовлена постановкою мети та завданнями дослідження. Робота побудована за проблемним принципом і складається зі вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (78 позицій) та семи додатків. Основний обсяг роботи становить 70 сторінок, загальний – 121 сторінка.

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методична основа шкільних краєзнавчих екскурсій

1.1 Теоретичний компонент та класифікація екскурсій

Вивчення краєзнавства в школі корелюється із основними положеннями Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, в якому прописані основні завдання загальноосвітніх закладів та вимоги до навчально-освітнього рівня школярів. Даний документ передбачає реалізацію в навчальних закладах загальної середньої освіти засад особистісно зорієнтованого (векторність на розвиток особистості вчителя / учня, їх рівність та партнерську взаємодію), компетентнісного (акцент на ключову та предметну компетентності) і діяльнісного (орієнтування на розвиток умінь і навичок учнів, вміння задіювати знання в практичній площині, адаптування в соціальному просторі, профреалізацію, самоосвіту). Під ключовими компетентностями розуміється вміння вчитися, розмовляти українською, рідною та іноземними мовами, математична і основні компетентності з природознавчої і технічних сфер, інформаційно-комунікаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, підприємницька компетентності, а під предметними – комунікативна, літературна, мистецька, естетична, природничо-наукова і математична, проектно-технологічна та інформаційно-комунікаційна, суспільствознавча, історична і здоров'язбережувальна [1].

Краєзнавча робота в школі функціонує планомірно, організовано й диференціюється на класну та позакласну. Позакласна діяльність буває масовою (вікторини, олімпіади, конференції), груповою (гуртки, товариства, екскурсії, походи), індивідуальною (опрацювання літератури, написання науково-дослідних робіт із краєзнавчої тематики).

Популярною формою організації учнів для групової краєзнавчої роботи є гурток, який має чіткий кількісний склад учасників (5–25 дітей із одного чи кількох суміжних класів), структуру (поділ на секції) та керівництво (керівник, староста, секретар). Програма краєзнавчого гуртка проходить обов'язкову

експертизу і затвердження на рівні обласного управління освіти та передбачає навантаження на один семестр 36 / 72 год. (1 / 2 год. на тиждень). Діяльність краєзнавчого гуртка реалізується у двох площинах: теоретичній – бесіди, лекції, доповіді, конференції; практичній – екскурсії, походи, експедиції, розробка краєзнавчих збірників, альбомів, музейних експозицій [49, с. 34–35].

Однією з найбільш ефективних і пізнавальних форм передавання та сприйняття знань про навколишню дійсність є екскурсія. Узагальнивши сучасні підходи у трактуванні слова екскурсія (від лат. «excursio» – поїздка), можна констатувати, що це поняття передбачає цілеспрямований, чітко спланований процес наочного пізнання оточуючої реальності, ґрунтований на синтезі зорових, слухових, емоційних вражень, який відбувається під корегуванням кваліфікованого спеціаліста-екскурсовода. Згідно з українськими законодавчо-нормативними документами екскурсією вважаються туристські послуги в супроводі екскурсовода, які здійснюються на превентивно спланованому маршруті для реалізації духовних, естетичних, інформаційних запитів туристів [33, с. 13]. Під час екскурсії гід допомагає екскурсантам пізнати об'єкти, на основі яких розкривається тема, отримати необхідну інформацію про них, відчутти велич, значення історичної події, оволодіти практичними навичками самостійних висновків, спостереження та аналізу екскурсійних об'єктів [54, с. 74–75].

Ефективність екскурсії ґрунтується на специфіці екскурсійного методу, який передбачає: наочність (показ об'єктів за допомогою чотирьох видів наочності – натуральної, ілюстративної, вербально-уявної, технічної); комплексне сприйняття інформації (здіяння різних рецептивних органів – зору, слуху, нюху, дотику); розповідь (інформування про атракцію); рух (піше/транспортне переміщення між атракціями); чітку, продуману взаємодію екскурсовода та екскурсантів у процесі проведення екскурсії [33, с. 13–15].

Екскурсії виконують інтерактивну, наукову, просвітницьку, виховну, гуманістичну та культурологічну функції. Для екскурсії прикметні такі ознаки: часова обмеженість – від академічної години до доби; наявність екскурсійної групи (екскурсантів); участь кваліфікованого керівника (екскурсовода); показ

екскурсійних об'єктів у місцях їх локалізації; пересування екскурсантів за превентивно складеним маршрутом; цілеспрямованість огляду, наявність визначеної теми; активна діяльність учасників екскурсії, виражена у спостереженні, вивченні, дослідженні об'єктів показу [54, с. 78–79, 84].

В науковій літературі поширені доволі різні підходи відносно типологізації екскурсій. За локусом здійснення екскурсії бувають урбаністичні (міські), за межами міста, виробничі, музейні, релігійні. За способом переміщення їх диференціюють на піші, транспортні та комбіновані [36, с. 33, 37]. Окремі дослідники ділять екскурсії на навчальні, краєзнавчі, загальноосвітні [18, с. 155]. В найбільш системному й цілісному варіанті, на основі аналізу змістового навантаження, виділяють оглядові багатопланові та тематичні екскурсії.

Оглядові багатопланові екскурсії стосуються кількох тем і ґрунтуються на демонструванні різних об'єктів: пам'яток історії, архітектури, об'єктів природи, промислових, фермерських підприємств, культурно-освітніх закладів. У багатоплановій екскурсії відбувається узагальнене відтворення «біографії» міста, області, району, основних перипетій їх історії, розвитку. Хронологічні рамки такої екскурсії охоплюють період від часу заснування міста до наших днів.

Тематичні екскурсії розкривають одну тему і побудовані за тематико-хронологічним принципом. Якщо це історична екскурсія, то в її основу покладена одна значна подія, або декілька подій, об'єднаних однією темою. У кожній конкретній екскурсійній тематиці можна виокремити екскурсії, покликані цілісно розкрити тему (оглядово-тематичні) [51, с. 45–46].

Тематичні екскурсії диференціюють на вісім груп: історичні, воєнно-історичні, історико-релігієзнавчі, мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природознавчі, виробничі. Кожну з цих груп у змістовому відношенні можна розділити на певні підгрупи.

Серед історичних екскурсій виділяють історико-краєзнавчі, археологічні, етнографічні, воєнно-історичні.

Історико-краєзнавчі екскурсії сприяють цілісному ознайомленню екскурсантів із історичною минувиною окремого краю («Стежинами модерної

історії Коломийщини»¹). Історичні екскурсії можна класифікувати залежно від періоду, до якого відносяться події («Сторінки історії середньовічного Галича»; «Історія Станіславова міжвоєнного часу») [42, с. 67].

Археологічні екскурсії ґрунтуються на демонструванні матеріальних залишків історичних пам'яток, які знайдені в локусах розкопів прадавніх поселень чи некрополів. Речовими об'єктами показу є знаряддя праці та створені за їх допомогою матеріальні блага: будівлі, зброя, твори мистецтва, знаряддя праці, прикраси та інші предмети. Такі екскурсії проводяться в музеях, місцях розташування поселень, стоянок археологічних культур, курганів («Скельні святилища та місця культів-поклонінь Прикарпаття»; «Археологічні пам'ятки Прикарпаття неолітичної доби») [54, с. 88–89].

Етнографічні екскурсії знайомлять із матеріальною та духовною культурою народу чи окремих його етнографічних груп. Зокрема, на Івано-Франківщині популярними є етнографічні екскурсії скансеном – музеєм народної архітектури та побуту Прикарпаття, який належить до національного заповідника «Давній Галич» і знайомить екскурсантів з архітектурою та побутом жителів Прикарпаття кінця XVII – початку XX ст. [65].

Найбільш чисельна в тематичному плані підгрупа історичних екскурсій – воєнно-історичні. Вони можуть бути приурочені: пам'ятним місцям локальної військової справи; військово-інженерним спорудам; пам'ятним локаціям, пов'язаним із виготовленням зброї; пам'ятним місцям, пов'язаним з діяльністю історичних героїв; історії війни чи військової кампанії, конкретній історичній події чи подвигу (битва, бойова операція, оборона міста, штурм фортеці, звільнення міста), бойовим діям військової частини, загону, партизанському руху. Прикладом екскурсії на воєнно-історичну тематику може бути «Подорож в історичне минуле бастиону – головної оборонної твердині м. Івано-Франківська».

Серед релігієзнавчих екскурсій виділяють три основні підгрупи: історико-релігієзнавчі («Мандрівка минулим Манявського монастиря – українського

¹Подасмо можливу тематику екскурсії, яка може бути розроблена й проведена в рамках позакласної гурткової краєзнавчої роботи зі школярами.

Афону»), атеїстичні («Івано-Франківський музей історії релігії та атеїзму»), богословські («Галицька чудотворна ікона Пресвятої Богородиці в с. Крилос»). Найбільш поширені серед них історико-релігієзнавчі, які допомагають з'ясувати екскурсантам роль культів у духовній культурі та історії держави [54, с. 90].

Природознавчі екскурсії переважно здійснюються в районах «дикої» природи, особливо в гірській місцевості, де основними екскурсійними об'єктами є визначні рекреаційні пам'ятки: гірські вершини, хребти, мальовничі ущелини, водопади, річки, озера. На рівнинній території атракціями для показу є соснові й букові ліси, ділянки цілинного степу, річкові долини, квітучі луки. Об'єктами показу на таких екскурсіях є унікальні пам'ятки природи, які знаходяться під охороною держави. Природоохоронне спрямування окреслених екскурсій робить їх популярними в екологічному туризмі. Природознавчі тематичні екскурсії можна поділити на: геолого-геоморфологічні (скелі, кручі, каньйони і химерні форми рельєфу); геологічні (печери та інші форми карсту); гідрологічні (озера, річки, річкові долини, водоспади); ландшафтні (передбачають ознайомлення з унікальними природними комплексами, національними природними парками, заповідниками) [15; 52, с. 50].

Природознавчі екскурсії можуть також бути зоологічного (світ фауни) та ботанічного (світ флори) спрямування. Популярними в наш час стають також екологічні екскурсії, які передбачають екологічне виховання, конкретні заходи з відновлення і збереження навколишнього середовища.

Мистецтвознавчі екскурсії володіють вагомим пізнавальним та естетичним виховним потенціалом, дозволяють уявити мистецькі ідеали певної епохи. Це екскурсії музеями, картинними галереями, майстернями художників, скульпторів, народних майстрів декорування й зодчества, виставковими залами, місцями життя та творчості артистів, художників, скульпторів [54, с. 92]. Мистецтвознавчі екскурсії діляться на три групи:

1) театральні-кінематографічні – проводяться в театрах і кіностудіях, де екскурсанти знайомляться з роботою їх творчих колективів («Хата-музей кінофільму «Тіні забутих предків»»). Після завершення таких екскурсій доцільно

організувати перегляд театральної вистави чи кінофільму, творчу зустріч з акторами й режисерами. Дана тематика екскурсій сприяє ознайомленню з особливостями життям і творчості відомих акторів;

2) музично-історичні екскурсії передбачають відвідування філармоній та інших концертних установ, де туристи ознайомлюються з їх історією та специфікою сценічного мистецтва, життям і творчістю відомих співаків, композиторів і музикантів («Івано-Франківська обласна філармонія імені Ірини Маланюк»);

3) образотворчі екскурсії ознайомлюють із художніми музеями, картинними галереями, виставками живопису, скульптурою, графікою («Музей мистецтв Прикарпаття»). Якщо об'єктами показу є пам'ятники і монументи, то такі екскурсії називаються монументально-скульптурними й проводяться на вулицях та площах населених пунктів. Образотворчі екскурсії також можуть бути присвячені життєпису і творчості відомих скульпторів та художників [37, с. 26].

Літературні екскурсії можна згрупувати наступним чином: історико-літературні, які можуть бути як оглядово-тематичними («Літературне Прикарпаття»), так і присвяченими розкриттю окремого періоду розвитку літератури («Література Галичини першої половини ХХ ст.»); літературно-біографічні екскурсії ознайомлюють із біографічними даними письменників, драматургів, проводяться в помешканні поета, у музеях, в яких зберігаються його матеріальні речі, твори, а також біля пам'ятних місць приурочених даній особі («Біографічний дискурс життя В. Стефаника»); літературно-художні, або поетико-текстові, присвячені екскурсійному розкриттю сюжетів, відображених у знаменитих літературних творах («Рецепція “Лісової пісні” Лесі Українки»).

До літературних також належать такі екскурсії: місцями, які відображені у творах того чи іншого письменника («Камінний хрест у с. Русові: злиденність долі покутського селянина у творі Василя Стефаника»); літературно-краєзнавчі, присвячені вивченню певного природного чи культурного комплексу виключно за допомогою літературних творів («стежинами літературних творів Михайла Коцюбинського»); літературні екскурсії у природу, побудовані на літературному

матеріалі художньо відображених у літературі природних об'єктів та явищ («Мавка на Волині: з поеми Лесі Українки “Лісова пісня”») [54, с. 112].

Експерсії архітектурного плану діляться на такі підгрупи: експерсії, пов'язані з показом пам'яток архітектури якогось певного періоду («Подорож середньовічними оборонними спорудами Прикарпаття»); експерсії, які стосуються творчості окремого архітектора («Архітектурний стиль Григорія Будзика – автора проєкту Івано-франківської «Стометрівки»»). Вони будуються за монографічним принципом і демонструють, як у творчості архітектора відтворювався час та його ідеали, дають змогу ознайомитись із конкретним архітектурним стилем; архітектурні ансамблі («Специфіка архітектурного ансамблю Івано-Франківської ратуші»).

Архітектурні експерсії віддзеркалюють особливості архітектурного вигляду міста, створюють його візуальний портрет, демонструють його естетичну та історичну самобутність, поєднання різних архітектурних стилів [37, с. 69].

Виробничі експерсії сприяють розширенню трудового досвіду експерсантів, формують практичні уміння та навички, виховують повагу до виробничих професій, ознайомлюють із умовами ринкової економіки, різними формами господарювання, підприємництва, забезпечення мобільності фахівців на ринку праці. Ці експерсії поділяються на такі підгрупи: виробничо-історичні (присвячені історії створення та розвитку підприємства) («Локомотиворемонтний завод в м. Івано-Франківську: віхи становлення та історія»); виробничо-економічні (банківська діяльність, маркетингові послуги) («Менеджмент у сфері інформаційної підтримки Приватбанку»); виробничо-екологічні (підприємства з переробки відходів); виробничо-технічні (процес виготовлення певної техніки, устаткування); професійно-орієнтаційні для учнів [26, с. 90–93].

Наведена класифікація експерсій є умовною, оскільки тематичні експерсії того чи іншого плану дуже рідко існують ізольовано одна від одної. Історичні дані використовуються майже у кожній групі тематичних експерсій. У свою чергу воєнно-історичні, релігієзнавчі є базою для поглибленого аналізу творів живопису, тобто мистецтвознавчих експерсій [54, с. 95–96]. Розглянувши різні

підходи з диференціації екскурсій, ми прийшли до висновку, що більшість їх типів за своїми характеристиками є краєзнавчими, оскільки дозволяють екскурсантам поглиблено й всебічно пізнати специфіку окремого краю – його природні багатства, господарський уклад, історичне минуле, культурне й мистецьке надбання [18, с. 155].

Отже, краєзнавчі екскурсії мають чіткі ознаки, функції, внутрішню типологізацію і є однією з найбільш пізнавальних форм навчальної діяльності в позакласній гуртковій роботі зі школярами. Їх організація і проведення є необхідною рефлексією в напрямку розвитку інтелектуальних, фізіологічних, аксіологічних, морально-етичних характеристик учнів.

1.2 Методика організації і проведення краєзнавчих екскурсій

Створення краєзнавчої екскурсії – тривалий і трудомісткий процес, у якому виділяють три головні етапи: превентивна підготовка – підбір інформативно-матеріальної основи для екскурсії, її аналітичне вивчення за обраною темою, формулювання мети та завдання екскурсії; створення екскурсії – підбір об'єктів, маркування маршруту, аналітичне опрацювання зібраного інформативного матеріалу та формулювання тексту екскурсії. Після конкретизації об'єктів показу, структури розповіді обирається методика і техніка проведення екскурсії. На основі цього створюються методичні положення (розробка); завершальний період – проведення екскурсійного показу на маршруті та затвердження екскурсії [37, с. 38].

Усі із окреслених етапів інтегрують і вимагають виконання більш детальних завдань (див. додаток А). Конкретизуємо поетапний процес створення екскурсії.

Створення краєзнавчої екскурсії розпочинається з формулювання її мети – основного мотиву, який обумовлює доцільність її проведення. Таким мотивом може бути формування в екскурсантів патріотизму, любові до звичаїв, обрядів, традицій, історії рідного краю; організація культурного, естетичного відпочинку; збагачення світогляду та знань із різних соціокультурних сфер життєдіяльності.

Цілі екскурсії можливо досягнути лишень через розкриття тематичної компоненти [31, с. 34]. Обрання тематики детермінується суспільним попитом та наявністю екскурсійних локацій/об'єктів. Екскурсія повинна мати тему, яка базується на конкретній історико-культурній площині. На основі тематики підбираються об'єкти для показу, а також точне найменування екскурсії. Її назва повинна відповідати суспільно-маркетинговим запитам. Відтак відбувається підбір літератури (монографії, підручники, статті, довідково-енциклопедичні видання, краєзнавча періодика, музейні експозиції, кінохроніки, аудіозаписи) з обраної теми, яка буде використана для написання індивідуальних текстів [37, с. 45]. Перелік літератури доцільно розмістити за алфавітним принципом та до кожної позиції сформулювати коротку анотацію, що матиме вагомий практичний вплив на оперування нагромадженими даними. Допомогу у підготовці екскурсії можуть надати консультативні наради зі спеціалістами-краєзнавцями. Ці ж спеціалісти можуть скласти рецензію на розроблену екскурсію [54, с. 132–133].

Після цього відбувається формулювання змісту екскурсії. Першим етапом цього процесу є підбір екскурсійних об'єктів, які представляють собою візуальний матеріал, на базі якого здійснюється розповідь і розкривається тема.

Екскурсійними об'єктами для шкільних краєзнавчих екскурсій можуть бути: меморіальні та пам'ятні локації, які мають генетичний зв'язок з історичними процесами та подіями (оборонні споруди, місця захоронень); меморіальні локуси та забудови, пов'язані з біографією відомих історичних особистостей; архітектурні пам'ятки (споруди суспільного, оборонного призначення, тріумфальні арки, собори, монастирі); монументальні пам'ятки живопису, скульптури; виробничі і промислові об'єкти (фабричні, заводські цехи, фермерські господарства, залізнична мережа, морські порти, аеропорти, науково-дослідні установи); природні локації (ліси, парки, рівнини, водойми, водоспади, скельно-печерні утворення, унікальні прояви флори та фауни); музейні експонати, картинні галереї; археологічні локації (стоянки давніх культур, кургани, залишки фортифікаційних і іригаційних систем, наскальні святилища); мистецькі пам'ятки (витвори образотворчого плану, скульптурні форми) [37, с. 46–47].

Об'єкти екскурсійного плану діляться на однопланові (здіяні виключно в одній темі) та багатопланові (демонструються в багатьох тематичних маршрутах). У функціональному відношенні об'єкти бувають основними (невід'ємні для обраної теми) та додаткові (присутні на маршруті, але не обов'язкові для показу). Додаткові предмети доцільно демонструвати в рамках переходів між базовими об'єктами.

Підбір екскурсійних об'єктів здійснюється на основі їх оцінки, базованої на певній методиці. Її основні принципи зводяться до наступних положень: інформативно-пізнавальна наповненість і відповідність до обраної тематики; зв'язок локації з історичними процесами, подіями, постатями, її естетично-художня цінність [37, с. 49]; самобутність об'єкта/локації. Якщо об'єкт неповторний, то його можна вважати унікальним і обов'язковим для огляду; чітка зовнішня форма атракцій, їх доповнення іншими прикметними особливостями оточуючого середовища; суспільна популярність екскурсійних об'єктів; актуальність збереження екскурсійних пам'яток; можливість безпечного показу атракцій; зручність та можливість логістичного доступу до атракції. Важливо превентивно визначити дистанцію під'їзду до об'єкта, стан дороги, наявність місць для паркування [54, с. 115].

Аналізуючи локацію екскурсійного об'єкта необхідно визначити його логістичну відповідність маршруту усієї екскурсії. Якщо в оглядовій екскурсії в міському просторі до неї необхідно добиратись тривалий час, то для оптимізації дистанційних меж необхідно відмовитись від такої атракції. Відвідування пам'ятки доречно замінити матеріалами «портфеля екскурсовода». Характеристики обраних об'єктів описуються у відповідній картці-паспорті пам'ятки (див. додаток Б.1). Її розміщують на цупкому аркуші формату А4. Екскурсія не має бути занадто тривалою з надмірною кількістю об'єктів для показу, оскільки це сприяє низькому сприйняттю інформації учнями-екскурсантами. Показ об'єктів повинен тривати 2–3 години, а кількість атракцій не має перевищувати 20-ти на оглядових та 15-ти на тематичних екскурсіях [50, с. 50–52].

Після завершення підготовчої роботи необхідно перейти до етапу створення самої екскурсії, її основної технологічної документації: титульний аркуш (див. додаток Б.2); схеми маршруту транспортної екскурсії; технологічної карти екскурсії; контрольного тексту екскурсії; «портфеля екскурсовода».

Маршрут екскурсії – заздалегідь визначений шлях, яким здійснюватиметься переміщення учнівської туристської групи між атракціями. Маршрут повинен охопити обрані для екскурсії об'єкти та в чіткій логічній послідовності надати можливість для їх огляду [54, с. 135].

Екскурсійний маршрут може охоплювати різнопланові пам'ятки, тобто як атракції однієї групи (архітектури), так і локації з різних тем, що прикметно для оглядових екскурсій. Для уникнення зорової монотонності об'єкти на маршруті повинні відрізнятися між собою зовнішніми рисами. Послідовність маршрутних об'єктів на дистанції необхідно формувати з урахуванням логістичних особливостей та принципу зростаючого інтересу – найбільш унікальні й цікаві пам'ятки слід показувати наприкінці екскурсії. Основні об'єкти на маршруті вимагають детального розгляду і безпосереднього огляду. Демонстрування і вербальний опис додаткових атракцій можливий із транспорту. Побудова маршрутної лінії вимагає точного визначення геоданих екскурсійних пам'яток та їх розміщення на створеній схемі руху. Відтак уточнюються логістичні можливості маршруту: шляхи під'їзду, відсутність на них тупиків, надмірних заторів. Перехід/переїзд між атракціями в міському просторі не повинен перевищувати 10–20 хв. Варто підібрати ті шляхи сполучення, якими можна більш швидко і без зайвих перешкод добратись до потрібних об'єктів показу. Біля атракцій обов'язково мають бути автостоянки, а на маршруті слід визначити місця санітарних зупинок. Крім основної маршрутної лінії, потрібно визначити запасні шляхи руху [37, с. 53].

Загальна дистанція маршруту залежить від способу пересування туристської групи та часових параметрів екскурсії. Відстань піших маршрутів на оглядовій екскурсії урбаністичними локаціями тривалістю у 2–3 години може становити 3–4 кілометри. Відстань екскурсій на природі – 8–9 кілометрів. Протяжність

маршруту автотранспортних заміських екскурсій (в обидві сторони) може становити 250 кілометрів і більше. Часові межі такої подорожі можуть наближатись до 6–8 годин.

Екскурсійні подорожі плануються на основі хронологічного, тематичного чи інтегрованого тематико-хронологічного параметру. На основі хронологічного принципу атракції на нитці маршруту дислокуються за часом їх виникнення: архаїчні об'єкти оглядаються раніше, а модерні – пізніше. На цей процес впливає просторовий фактор – дисперсність розташування атракцій на ландшафті. Оскільки проходження екскурсійної дистанції передбачає рух вперед, то дотриматись хронологічного принципу іноді важко. Тематичний параметр зумовлює огляд об'єктів, які пов'язані між собою тематично-змістовою лінією. Інтегрований тематико-хронологічний підхід є найбільш популярним, адже передбачає одночасне задіяння уже згаданих принципів: хронологічна послідовність реалізується в межах однієї теми [37, с. 54]. Один із кінцевих заходів зі створення маршруту екскурсії – його об'їзд (обхід), який покликаний: наочно ознайомитись із шляхами пересування та місцями розташування атракцій; конкретизувати локації зупинок на дистанції; уточнити пізнавальну цінність показу заздалегідь обраних атракцій; визначити найбільш зручні в оглядовому плані місця, з яких відбуватиметься показ екскурсійних об'єктів; підібрати методи показу й інформування туристської групи відносно конкретної атракції; визначити часові межі маршруту та умови безпеки.

Створення маршруту завершується заповненням його схеми, картосхеми та паспорта, який є універсальним як для екскурсії, так і для багатоденного походу (див. додатки Б. 3; Б. 4; Б. 5; Д). В урбаністичній екскурсії просування відбуватиметься місцевими вулицями і площами. В позаміських екскурсіях шляхами транспортного пересування є дороги державного та місцевого значення. На мапі транспортний рух позначається перерваною лінією, а піший – суцільною. На карті необхідно промаркувати також екскурсійні об'єкти, які позначаються цифрами за принципом послідовності їх відвідування. Дані позначки виносяться в легенду картосхеми і відповідно до свого змістового наповнення

розшифровуються. На розробленій карті позначаються також місця зупинок із зазначенням підтем розповіді. Створення автотранспортного маршруту закінчується заповненням його паспорта, схеми, числових розрахунків із зазначенням дистанції та часу руху. Створюючи екскурсійний автобусний маршрут обов'язково брати до уваги Правила дорожнього руху», «Правила перевезення пасажирів», інші нормативні положення [54, с. 120].

Завершивши розробку маршруту, слід переходити до підготовки тексту екскурсії, який охоплює інформативний матеріал, обов'язковий для презентації теми. Текст повинен бути лаконічним, чітко й логічно сформованим, фактографічно репрезентативним із системним викладом даних. Екскурсійний текст диференціюється на контрольний та індивідуальний [22, с. 67–68].

Контрольний текст – головний технологічний документ, який охоплює всю інформацію, яка подається екскурсантам [54, с. 139]. Він вважається еталонною моделлю, на основі якої екскурсовод повинен сформулювати розповідь. Цей документ охоплює найбільш важливу інформацію, логічно сформований виклад, необхідний для розкриття обраної тематики. Положення в контрольному тексті мають мати посилання на вихідні джерела і подаються за хронологічною послідовністю підтем. Контрольний текст є ідеальною моделлю для створення екскурсій, призначених різним віковим категоріям, зокрема учнів [37, с. 57]. Контрольний текст для 3–4-годинної автотранспортної екскурсії має охоплювати 35–55, а для піших – 20–30 сторінок друкованого тексту (шрифт – Times New Roman; кегель – 14; інтервал – 1, 5.).

Базою для показу і розповіді на екскурсійному маршруті є індивідуальний текст, який формується за принципом послідовності розташування атракцій на дистанції із чітким виокремленням інформації, присвяченої окремій зупинці та екскурсійному об'єкту. Даний текст відображає ту інформацію, яку вимовляє під час маршруту екскурсовод. З огляду на те, що його розповідь пов'язана із об'єктом показу, то текст має відображати дані про об'єкт, його історію. Індивідуальний текст формується на основі контрольного. Назва екскурсії має

відображати узагальнені відомості про зміст і об'єкти екскурсії, бути лаконічною та милозвучною [22, с. 49].

Текст екскурсії складається зі вступу, основної частини та висновку. Вступ оголошується під час зустрічі екскурсовода з групою упродовж 3–5 хвилин, охоплює також організаційні (правила безпеки, принцип руху на маршруті, фотографування атракцій, тема, часові межі та основні локації екскурсії) питання та мотиваційну (виголошення самобутніх особливостей екскурсійних об'єктів, які б викликали зацікавлення учнів) площину. Основна частина охоплює підтеми, які синтезують більш вузькі питання. Автономно взята підтема вміщує кілька пов'язаних за змістом екскурсійних атракцій, які розташовані на близькій відстані одна від одної. В свою чергу такі питання стосуються конкретних об'єктів чи історичних персонажів, подій, процесів. Переходи між темами повинні бути логічними. Іноді такі міжтематичні переходи виконуються за допомогою формальних переходів – не пов'язаних із темою (наприклад: «запрошую оглянути наступний екскурсійний об'єкт»). Узагальнення до теми мають тривати не більше 5 хвилин і відображати схематичне вербальне відтворення усього побаченого і почутого на окресленій ділянці маршруту [37, с. 60–61].

Розповідь та індивідуальний текст екскурсовод має відтворювати загальноживаною розмовною мовою з урахуванням запитів і особливостей учнів-екскурсантів. Розповідь повинна тривати не більше 10 хвилин. Індивідуальний текст допомагає під час показу об'єктів – на ньому базується екскурсійна розповідь. Іноді для впевненості і зручності екскурсоводи переносять основні положення індивідуального тексту про ту чи іншу атракцію на окремі картки (цупкий папір формату А 5). У відповідності до підтеми, а саме окремого питання, заповнюється одна картка. Дані картки можливо задіювати як конспект екскурсії для нагадування основних тез її змісту. Екскурсійні картки потрібно пронумерувати і розмістити у відповідності до черговості на маршруті відповідних підтем. Виконується робота і над технологічною картою екскурсії. Даний документ охоплює характеристики окремих етапів екскурсії у просторі і

часі (тривалість, дистанцію, місцезнаходження зупинок, місць огляду), основні творчі завдання екскурсовода на кожному етапі (див. додаток Б. 6) [54, с 140].

«Портфель екскурсовода» – комплект інформаційних матеріалів (фотографій, копій документів, географічних карт, схем, репродукцій картин), які використовуються екскурсоводом під час проведення екскурсії. «Портфель екскурсовода» дозволяє: відтворити відсутні зовнішні форми зорового ряду, які не можна продемонструвати в природі (архітектурні споруди, які не збереглися); продемонструвати фото осіб, які мали відношення до об'єктів, подій, пов'язаних із темою екскурсії; унаочнити копії історичних документів, рукописів, художніх творів; візуалізувати рослини, мінерали, механізми, інші предмети показу [31, с. 54–56].

Методологічна площина здійснення екскурсії покликана сформувати комунікацію, зумовити зацікавлення в процесі екскурсійного показу. Під показом розуміється планове візуально-зорове й вербально-інформативне ознайомлення екскурсантів із атракціями-об'єктами на маршруті екскурсії [22, с. 70].

Показ здійснюється на основі чіткої схеми пізнання атракції, яка передбачає: надання загальної довідки про об'єкт (поверхневий опис зовнішніх форм, автор архітектурного витвору, рік створення); розкриття особливостей об'єкта, його опис; характеристика історичного фону виникнення, формування, існування, зникнення пам'ятки. Подається аналітичний вимір історії об'єкта показу; деталізований розгляд екскурсійного об'єкта, його диференціювання на компоненти.

Для екскурсії, яка ведеться з автобуса, прикметні три види показу: екскурсовод характеризує те, що видно з вікон транспорту (рух зі швидкістю 40–60 км/год.; виключно візуальний контакт екскурсантів крізь вікна транспорту; безпосередній показ екскурсійних об'єктів із зупинкою транспорту [37, с. 71–72].

Ефективність екскурсії залежить від методичних прийомів показу атракцій на її маршруті.

Прийом попереднього огляду застосовується тоді, коли екскурсанти безпосередньо перебувають на місці пам'ятки. Існує два варіанти використання даного прийому:

1. Після первинного спостереження об'єкта екскурсовод скеровує увагу групи на визначення сутності об'єкта, що дає змогу сформуванню уявлення про історичну місцевість і події, які розглядаються в екскурсії.

2. У вступному слові екскурсовод орієнтує групу, на що саме слід звернути увагу під час спостереження об'єкта, тобто пропонується екскурсантам здійснити особистий аналіз об'єкта [54, с. 156].

Прийом панорамного показу дозволяє спостерігати за певним об'єктом з висоти. Для панорамного показу можуть бути використані вежі, дзвіниці, фортечні стіни, будинки, з яких відкривається панорамно-оглядова картина на місто, селище, поля битви, річки. Для активізації сприйняття екскурсантам в панорамній картині необхідно знайти композиційний центр – серед багатьох об'єктів виокремити ті, які стосуються екскурсії [22, с. 73].

Прийом зорової реконструкції за допомогою словесної розповіді передбачає можливість екскурсантам візуально відтворити пам'ятні місця (зруйновані історичні споруди, локації, пов'язані з історичними персонажами, битвами, повстаннями). Відтворюючи атракцію, необхідно використовувати місця дії: будинки, вулиці, площі, поля, виділивши ті деталі, які збереглися до нашого часу. Якщо споруда не вціліла внаслідок воєн, природних катаклізмів, то провести зорову реконструкцію екскурсоводу допомагають її уцілілі частини, або ж фотографії, малюнки, креслення.

Варіантом методичного прийому реконструкції є прийом зорового монтажу, який формує необхідний образ на основі симбіозу зовнішнього вигляду декількох об'єктів і їх окремих елементів [31, с. 58].

Прийом локалізації подій допомагає зосередити увагу екскурсантів на місцевості, де відбувалась історична подія. З відновленням реалістичного історичного тла допомагає уже розглянутий прийом зорової реконструкції.

Приєм зорового порівняння передбачає особисте зіставлення об'єктів. Даний прийом дає змогу уявити дійсні розміри об'єкта (висоту пам'ятника, довжину стін фортеці, ширину вулиці), дозволяє зменшити кількість непотрібного фактажу у розповіді екскурсовода. Зіставляти об'єкти можна як за подібними, так і за відмінними характеристиками.

Приєм інтеграції ґрунтується на об'єднанні елементів об'єкта в єдине ціле. Демонструючи певну споруду, пам'ятне місце, екскурсовод об'єднує різні деталі в єдиний атракційний об'єкт.

Приєм переключення уяви передбачає після спостереження одного об'єкта перенесення погляду на інший об'єкт (з будинку, побудованого на початку ХХ ст., на сучасну багатоповерхівку; перехід від спостереження за населеним пунктом до огляду гірської місцевості) [40, с. 50–52].

Методичний прийом руху передбачає проходження екскурсантами поблизу об'єкта з метою кращого його спостереження (огляд фортечних стін, рух екскурсантів уздовж заводського конвеєрного механізму). Рух як методичний прийом особливо ефективний під час огляду архітектурних споруд, поля бою, партизанських таборів, оборонних укріплень. Екскурсоводами практикується повільний рух в автобусі навколо комплексу об'єктів, або ж пішохідний рух під час панорамного демонстрування пам'яток. Інший варіант руху як методичного підходу – обхід навколо будівлі, споруди, пам'ятника, дозволяє об'єктивно оцінити розміри, місце розташування, деталі споруди. Такий рух формує ефект присутності, допомагає відчувати колорит епохи. Найбільшу ефективність забезпечує використання прийому руху в тих ситуаціях, коли її учасники повинні відчувати динаміку конкретної події. Екскурсовод під час показу пропонує учасникам особисто пройти локаціями, якими пересувались відомі герої давнини [22, с. 61–62; 34, с. 172–180].

Приєм показу наочних матеріалів дозволяє унаочнити для екскурсантів елементи подій, процесів, атракцій за допомогою матеріалів «портфеля екскурсовода». Користуючись фотознімками, можливо відновити об'єкти, необхідні для екскурсійної теми. Такі візуальні матеріали необхідно роздрукувати

чи наклеїти на аркуш паперу формату А 4. На зворотній стороні такої карти потрібно зазначити вихідні дані та опис зображеної пам'ятки [37, с. 76].

Невід'ємним компонентом екскурсії є методичні прийоми розповіді, покликані ефективно передати екскурсантам інформацію про події, історичні постаті, об'єкти соціальної, економічної, військової, культурної, релігійної сфери. Розповідь у процесі екскурсії має корелюватись із низкою методичних положень: фактаж розповіді залежить від часу та способу пересування на екскурсії; розповідь має відповідати предмету показу; розповідь повинна доукомплектовуватись візуальним предметами, базуватись на емпіричній базі; розповідь має бути об'єктно спрямованою – увагу екскурсанта необхідно зосередити на конкретній атракції; розповідь про екскурсійний об'єкт повинна базуватись на чіткому дотриманні структури індивідуального тексту; розповідь обов'язково має бути стверджувальною, емоційно забарвленою (повинна супроводжуватись жестикою, зміною тональності), не викликати дискусій чи заперечень [40, с. 45; 34, с. 172–174].

Приєм екскурсійної довідки використовується у поєднанні із зоровою реконструкцією, локалізацією, абстрагуванням. Екскурсовод оголошує короткі дані про об'єкт, на який скероване спостереження: дату створення реконструкції, автора, розміри, призначення пам'ятки. Екскурсійна довідка – стиснута інформативна характеристика об'єкта показу, яка часто застосовується під час міських автобусних оглядових багатопланових екскурсій.

Приєм опису передбачає викладення екскурсоводом характерних рис, особливостей зовнішнього вигляду об'єкта у визначеній послідовності. Для даного прийому важливі точність і конкретність. Приєм опису застосовується не тільки до об'єктів, але й до історичних подій.

Приєм характеристики побудований на визначенні прикметних властивостей та якостей предмета, явища, особи. Під час застосування цього прийому оцінюються якісні ознаки об'єкта: цінність, художні особливості, оригінальність авторського рішення, виразність, збереженість [31, с. 72].

Прийом пояснення переважно застосовується у природничих та виробничих екскурсіях, де в контексті розповіді пояснюються внутрішні процеси, явища. Прийом пояснення – лекторська форма, згідно з якою, крім розповіді про історичну подію, також розкриваються причини, які її зумовили. Зокрема в архітектурній екскурсії завдяки цьому прийому з'ясовується специфіка конструкції будівлі, характерні риси її ансамблю.

Прийом коментування передбачає пояснення змісту подій, задумів автора культурної пам'ятки. Часто цей прийом задіюється як коментар в екскурсіях архітектурної тематики у вигляді критичних зауважень про зовнішній вигляд будівлі, її конструкцію, особливості інженерного проектування.

Прийом цитування базується на використанні прямої мови історичних постатей, уривків з історичних джерел, художніх творів [54, с. 165]. Цитати мають бути лаконічними, влучними і доречними. Такий прийом застосовується для підтвердження певних тез, переконливого вираження думок, відображення специфіки епохи, про яку йдеться в екскурсії.

Прийом питань-відповідей полягає в тому, що в процесі розповіді екскурсовод з метою активізації уваги задає екскурсантам різні запитання. Питання можуть бути трьох видів: а) на які екскурсовод відповідає особисто у ході продовження розповіді; б) які своїм змістом уже стверджують певну тезу; в) на які відповідають екскурсанти і цим акцентують свою увагу на темі.

Прийом діалогізації передбачає при збереженні домінуючої монологічної форми розповіді включення екскурсійної аудиторії до спільного пошуку істини, розмовного процесу. Даний прийом реалізується за допомогою запитань або запитань-відповідей до екскурсантів, на які вони реагують своїми думками.

Прийом літературного монтажу дозволяє відтворити історичні події, усвідомити їх динаміку за допомогою залучення до розповіді уривків із літературних творів, документальних матеріалів, даних періодичної преси. Часто даний прийом використовується під час екскурсій на літературні, особливо літературно-художні теми, але може бути задіяний і в історичних екскурсіях.

Приєм персоніфікації передбачає розповідь екскурсовода про життя людей, окремих історичних особистостей (письменника, державного, громадського, релігійного, мистецького діяча), переказ окремих епізодів із їхньої біографії.

Приєм проблемної ситуації базується на створенні такої обстановки в розповіді, яка б актуалізувала увагу екскурсантів, спонукала їх до роздумів, з'ясування зв'язків і закономірностей об'єктів або явищ. В межах цього прийому екскурсантам доречно пропонувати знайти альтернативу у вирішенні проблемного питання [54, с. 168].

Існують також особливі методичні прийоми екскурсійного показу.

Прийоми включення органів чуття (слуху, смаку, дотику, нюху) передбачають залучення до екскурсії відчуттів екскурсантів для сприйняття інформації. Такий прийом використовується в природознавчих, краєзнавчих, етнографічних, виробничих екскурсіях.

До особливих прийомів ведення екскурсії належить застосування відповідних темі звукозаписів музичних та художніх творів, перегляд документальних кінофільмів, слайдів, відеоматеріалів.

Приєм залучення учасників та очевидців подій робить екскурсію «живою», цікавою, створює відчуття перенесення події в наш час. Сказане очевидцем події має логічно доповнювати раніше виголошене екскурсоводом. Залучення очевидців минулих подій може будуватись на діалогічній основі.

Приєм ритуалу задіюється в екскурсіях історичного плану, коли екскурсанти відвідують місця поховань, меморіальні комплекси, вшановують пам'ять померлих (хвилина мовчання, спомин, покладання квітів) [37, с. 83–84].

Успішність екскурсії залежить від дотримання техніки її проведення, яка передбачає: знайомство водія, екскурсовода з туристською групою; після ознайомчої комунікації екскурсовод виголошує вступне слово, тобто основні параметри екскурсії, правила безпеки на її маршруті (правила безпеки учнів регламентує «Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах») [5]; на зупинках біля атракцій екскурсовод першим покидає автобус й очікує членів

туристської групи осторонь транспорту; для виходу з транспорту екскурсійна група має готуватись заздалегідь; проводячи екскурсію в автобусі, екскурсовод повинен знаходитись у передній його частині, праворуч за напрямком маршруту, і вести мовлення через мікрофон; піший рух на маршруті екскурсії має відповідати спроможностям туристів і здійснюватись компактно; екскурсовод має виділяти серед натовпу (прапорець, позначки на одязі); під час пішого пересування необхідно дотримуватись правил дорожнього руху та уникати небезпечні місця (урвища, прірви); під час розповіді і показу об'єкта учасники групи мають бути вдало розташовані біля атракції (якщо відбувається загальний огляд об'єкта, то група розташовується віддалено; при відстеженні окремих деталей об'єкта група має знаходитись на близькій відстані до нього); група має знаходитись близько до екскурсовода і віддалено від автострад, інших шумних місць; в спекотну погоду група має розташовуватись у затінку, в дощову – під накриттям, або повинна одягти захисні водонепроникні протектори; біля екскурсійної локації групу рекомендовано розміщувати півмісяцем; дотримання часових рамок екскурсії; на маршруті під час переходу між об'єктами показу доречні паузи, які також важливо практикувати після основної розповіді про атракцію; в позаміських екскурсіях доречного на кожні 45 хвилин робити технічні паузи на 15 хвилин; паузи можна використати для запитань-відповідей стосовно теми; ілюстрування теми матеріалами «портфеля екскурсовода» здійснюється безпосередньо біля об'єкта, якого вони стосуються, через демонстрування їх на рівні голови [37, с. 85–91; 34, с. 176–184].

Одним із кінцевих етапів створення екскурсії є формування методичної розробки. В ній вказуються основні параметри екскурсії: тема, нитка маршруту, основні зупинки та об'єкти показу, базові підтеми та питання, які будуть розкриті в процесі екскурсії (див. додаток Б. 7).

Документація створеної екскурсії підлягає прийманню й затвердженню. В класичному варіанті в процесі її приймання (дискусії) мають бути задіяні очільники туристичної установи, члени творчої групи, екскурсовод. Екскурсію затверджує керівник екскурсійної установи, або ж директор школи.

Таким чином, розробка краєзнавчої екскурсії – трудомісткий, багатоетапний процес, який передбачає: згромадження інформативно-матеріальної основи для екскурсії, її аналітичне вивчення за обраною темою, формулювання мети та завдання екскурсії, вибір об'єктів показу, маркування маршруту, оформлення супровідної документації, обрання методики і техніки проведення екскурсії, проведення екскурсійного показу на маршруті та затвердження екскурсії.

РОЗДІЛ 2

Туристичні походи в гуртковій роботі зі школярами

2.1 Походи як форма туристично-краєзнавчої діяльності. Походи вихідного дня

Пізнавальною формою гурткової роботи у позакласній діяльності школи є туристські походи. За складністю й часовими рамками проведення туристські походи типологізують на одноденні (походи вихідного дня – ПВД) та багатоденні [48, с. 45].

ПВД вважаються основою туризму, найбільш масовою й доступною формою туристської діяльності, оскільки локаціями для їх здійснення можуть бути гірська, рівнинна, лісиста місцевість, урбаністичні парки. Такі мандрівки в контексті гурткової роботи школи організуються з метою активного відпочинку учнів, пізнання ними природних і культурних явищ. ПВД мають спортивно-тренувальне спрямування, надають можливість оволодіти простими навиками техніки туризму. ПВД сприяють оздоровленню дітей, які в умовах засилля модерних комп'ютерно-інформаційних технологій ведуть переважно малорухомий спосіб життя, а також зміцнюють їх нервову систему, покращують емоційний стан, підвищують навчальні здібності. Під час туристських походів в учнів формується почуття колективізму, любов до природи, збагачується світогляд. Тому одноденні мандрівки покликані задовольнити світоглядно-культурні та оздоровчо-відпочинкові запити учнів й при цьому не передбачають надмірних фізичних навантажень [43, с. 49].

ПВД умовно диференціюють на прогулянково-оздоровчі, навчально-екскурсійні, тренувально-спортивні. Їх також розрізняють за дистанцією, швидкістю пересування, метою здійснення, характером маршруту, наявністю на ньому природних бар'єрів [38, с. 121]. Туристські походи бувають пішохідними, лижними, водними, велосипедними, автомобільними [53, с. 58]. ПВД в рамках позакласної гурткової діяльності зі школярами організують переважно в суботу, неділю, святкові дні та у будь-яку пору року.

Походи споріднені із подорожами, дидактичними завданнями і способами здійснення основних організаційних форм краєзнавчої позаурочної роботи.

Похід – короткочасна (від одного до шести днів) колективна мандрівка школярів середнього та старшого віку, покликана ознайомити з місцевостями краю та розвинути фізичні здатності тіла.

Подорож – багатоденна (до двадцяти днів) мандрівка фізично розвинених учнів із метою детального ознайомлення з рідним краєм чи відносно віддаленими локаціями [43, с. 49–50].

Серед усього спектру видів ПВД пріоритет належить пішохідним, лижним та велосипедним мандрівкам. Пішохідні походи можуть організовуватися у будь-яких регіонах країни, адже це універсальний вид туризму. Пішохідний маршрут може проходити полями, лісами, рівнинами, гірською місцевістю і бути проведений влітку, взимку, в міжсезоння, без залучення будь-якого складного технічного оснащення. Водні ПВД в основному здійснюються на байдарках, катамаранах, надувних човнах [44, с. 98]. Водні ПВД часто є дводенними, оскільки у туристів-водників обмежені можливості у виборі маршрутів, а самі засоби для сплаву є громіздкими і потребують значного часу для переміщення. Велосипедні ПВД володіють певними перевагами над іншими видами: подорожувати можна в будь-якому районі, крім високогірних, оскільки прохідність велосипеда майже така ж, як і пішохода. Велосипедні походи здійснюються в одноденний та дводенний період [19, с. 139].

Головним у підготовці ПВД є сформульована мета, для досягнення якої розробляється маршрут. Під час складання маршруту беруться до уваги вік, фізичні спроможності та зацікавлення (з'ясовується анкетуванням/опитуванням) учнів. Не рекомендовано обирати великі відстані, адже це фізично виснажить і суттєво знизить зацікавленість дітей у майбутніх подібних заходах. Бажано повертатись з ПВД транспортом (рейсовим автобусом, приміським поїздом). Якщо такої можливості немає, то програму походу треба складати з урахуванням витраченого часу на зворотну дорогу [39, с. 58].

Як і під час проведення складних і багатоденних походів, у ПВД важливо дотримуватись принципу поступового накопичення досвіду, збільшення фізичних і психічних навантажень, довжини й тривалості маршруту. ПВД повинен бути цікавим, тобто мати емоційний центр (домінанту). Ним можуть стати мальовничі береги річок, озер, пам'ятки природи, архітектури, культури, історії [7, с. 12].

Вибір місцевості для здійснення ПВД залежить від способу пересування, пори року, зацікавлень учнів, рельєфних умов місцевості та їх знання керівником, логістичних зручностей для під'їзду до початкового та кінцевого пункту маршруту, а також від мети мандрівки.

Допущення помилок у складанні маршруту, недотримання графіку проведення ПВД, напрямку руху, погане орієнтування, незнання конкретних умов рельєфу можуть призвести до важких наслідків. Перші ПВД рекомендовано розпочинати рідною місцевістю на території району чи області. Розроблені маршрути є у путівниках, місцевих періодичних виданнях, інтернет-ресурсах. За путівником можна підібрати маршрут, що відповідає меті походу і складу групи. У процесі накопичення особистого досвіду з'являються власні варіанти рекомендованих маршрутів [38, с. 122].

Відстань маршруту першого в календарному році ПВД повинна бути невеликою. Дистанція пішохідного, лижного, водного походів має становити 15–20 км, велосипедного – 50–60 км. Перша одноденна мандрівка має прогулянково-оздоровчий характер. В зимову пору рекомендовано просуватись за уже прокладеною дорогою, лижнею, доріжками, просіками, рідколіссям, оминаючи яри та провалля. Для перших водних ПВД необхідно вибирати маршрут без складних перешкод-порогів. Важливо, щоб русло річки було добре знайомим хоча б одному з учасників групи. Для велосипедної поїздки надається перевага дорозі місцевого значення з асфальтовим та піщано-гравійним покриттям.

Можливості вибору в туристів-водників обмежені, оскільки їм потрібно, щоб маршрут починався і закінчувався не більш ніж за 4–5 км від залізниці чи автобусної зупинки. Велосипедисти, як правило, розпочинають свій маршрут у місті, або виїжджають на приміському поїзді.

Навесні маршрут краще прокладати відкритими місцями, щоб погрітися під весняним сонцем, відчути простір, достаток світла і повітря. Влітку доцільно пересуватись лісистими дорогами. В степу необхідно так спланувати пересування, щоб воно проходило повз річки, озера, ставка, водосховища. Для керівника групи важливо також знати місця, де знаходяться ягідники чи горішники. Восени маршрут бажано планувати з урахуванням грибних місць. В зимову пору, коли вже є морози, але снігового покриву відносно мало, бажано пересуватись лісами. В лютому – березні у вітряний день можна рухатись ліистою місцевістю, а в сонячний – галявинами, де більше сонячного проміння з корисним для організму вітаміном D. Найбільш значні за дистанцією й часом маршрути в літню пору планують на липень – серпень, коли світловий день найдовший, у зимову – на лютий – початок березня. Вплив на обрання часу та організацію ПВД має також погода. У піших та водних походах дрібний літній дощ вагомо не впливає на долання маршруту. Протилежна ситуація виникає тоді, коли дощ випав на ґрунтову дорогу під час велосипедного руху. За таких умов значно знижується прохідність учнівської групи. Тому для керівника туристської групи рекомендовано спостерігати за метеорологічними прогнозами і не планувати похід у період потенційних опадів [38, с. 123–124].

Формування маршруту ПВД має певну специфіку та передбачає низку послідовних дій:

- 1) з допомогою оглядової карти (обласної туристської схеми) необхідно обрати район, який учнівська група хотіла б відвідати;

- 2) для розробки маршрутів ПВД необхідно використовувати широкий спектр інформативно-довідкових матеріалів. Основними тут є збірники маршрутів вихідного дня, путівники зі схемами маршрутів, краєзнавчі періодичні видання, енциклопедії, описи маршрутів, краєзнавчі матеріали у місцевій періодиці. Обов'язково опрацювати і застосувати туристські карти і схеми, плани міст, сіл, адміністративні карти областей, районів, атласи автодоріг з твердим покриттям, фізичні навчальні карти [8, с. 86–87];

3) слід конкретизувати емоційний центр – вибрати основні локації на маршруті, які матимуть найбільш значний пізнавальний вплив на учасників. Таким осердям може бути геологічне чи гідрологічне явище, музей, прадавня архітектурна забудова, народний промисел, елементи матеріальної чи духовної культури певної місцевості. Під час складання нитки маршруту ПВД бажано не охоплювати надто багато оглядових об'єктів, адже інформація школярами сприйматиметься і засвоюватиметься фрагментарно. Бажано сформулювати короткий перелік локацій, але оглянути їх більш деталізовано;

4) з урахуванням розташування обраних для проходження в ПВД об'єктів/пунктів необхідно позначити на карті початкову та кінцеву локацію маршруту. Графік руху не варто деталізувати й взагалі дотримуватись графіка не є обов'язковим. До графіка руху доречно включити цікаві, самобутні місця, які знаходяться поблизу нитки маршруту. Графік руху є заздалегідь сформованим планом дій, до якого в процесі ПВД можна вносити корективи;

5) перш ніж відправитись з учнями в ПВД керівник туристської групи повинен відвідати туристські локації на обраному маршруті заздалегідь, щоб бути з ними безпосередньо ознайомленим і переконатись у відсутності будь-якої небезпеки для школярів [38, с. 124–125].

Прокладаючи маршрут ПВД, необхідно уважно стежити, щоб з поля зору не випали важливі елементи природи та культури, які розташовані на мапі походу. Важливо, щоб учнівська група, яка бере участь в ПВД, не лишень споглядала за тими чи іншими явищами на маршруті, але й виконувала певне дослідницьке завдання. Тематика такого завдання формується з урахуванням специфіки району, в якому проходить мандрівка. Зокрема, подорожуючи населеними пунктами певного етнографічного району, учасники туристської групи можуть фіксувати на відео та фототехніку елементи обрядів, вірувань, міфології, традицій, побуту, матеріальної культури місцевих жителів. Для цього керівник учнівського колективу ще до початку мандрівки повинен конкретизувати перед кожним із учнів дослідницьке завдання. Зібрані в процесі ПВД матеріали можуть бути

використані для формування шкільного краєзнавчого музею і відповідно мати практичну цінність [16, с. 108; 18, с. 154–155; 27, с. 265–271].

Перш ніж розпочати ПВД керівник туристської групи повинен порахувати учасників, перевірити учнівське екіпірування (захист від опадів, холоду, взуття) й провізію (напитки, їжа), здійснити інформування про місце висадки з транспорту, тривалість мандрівки, основні пункти та об'єкти на маршруті. У процесі подорожі важливо робити відпочинкові зупинки із краєзнавчим інформуванням про місцевість, у якій проходить мандрівка. В процесі проходження дистанції керівник повинен регулярно перевіряти фізичний стан учнів і в залежності від їх самопочуття коригувати темп мандрівки. Закінчивши піший рух, перед посадкою в транспорт керівник востаннє перевіряє кількісний склад групи [38, с. 114–115].

Документальною базою для організації і проведення ПВД є маршрутний лист встановленого зразку (див. додаток В). Маршрутний лист розроблений для організації туристських заходів із залученням учнівської молоді та заповнюється у відповідності до алгоритму загальноприйнятої структури, регламентованої «Правилами проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України». Організатором ПВД в документації фігурує школа. В даному документі вказуються прізвища та ініціали учасників походу, район подорожі, схема маршруту. Дозвіл на проведення ПВД надає директор школи, учні якої братимуть участь у мандрівці. Після повернення з походу маршрутний лист із відмітками на маршруті реєструється в школі і разом з коротким звітом керівника походу зберігається у відповідального за туристсько-краєзнавчу роботу в школі. З метою популяризації ПВД результати проведеної мандрівки місцевостями рідного краю після її завершення доречно презентувати із залученням нагромаджених фото та відео перед загальношкільною аудиторією [44, с. 100].

Отже, ПВД– найбільш масова й доступна форма позакласної краєзнавчої роботи зі школярами. Під час проведення ПВД необхідно дотримуватись принципу поступового збільшення фізичних і психічних навантажень, довжини й тривалості маршруту. Важливим компонентом організації ПВД також є визначення його емоційного центру – основної атракції показу на маршруті.

2.2 Організація і проведення багатоденних туристських походів

Організація й проведення багатоденних учнівських туристських походів є трудомістким й багатокомпонентним процесом, який передбачає такі аспекти, як: технічну підготовку, комплектування групи, розподіл обов'язків, вибір маршруту, оформлення похідної документації, нагромадження спорядження, харчування, застосування для пересування тактики і техніки, орієнтування на місцевості, базування, дотримання гігієни, навички надання першої медичної допомоги, заходи безпеки, ведення щоденника, узагальнення підсумків та формування звіту.

Першим етапом підготовки багатоденного походу є комплектування групи. Цим мають займатись вчителі з досвідом участі в туристських мандрівках. Рекомендовано, щоб учасники подорожі були одного віку, мали подібні фізичні здатності. Чисельність групи в багатоденному поході має становити 10–15 осіб (15–20 для одноденних подорожей), адже за таких умов забезпечується рухливість, дотримання графіка, ефективне проходження природних бар'єрів. Учасники походу повинні пройти превентивний медичний огляд. Формування особового складу учнівської групи, яка має йти в похід, завершується організаційною нарадою, де конкретизуються обов'язки учасників, їх персональні дані (прізвище, ініціали; дата народження; адреса проживання; контактні дані батьків), стан туристської підготовки та перевіряється медична довідка про належний стан здоров'я. Особовий перелік групи засвідчується підписом керівника мандрівки або її організатором [29, с. 63; 44, с. 121].

В туристській команді багатоденного походу необхідно розподілити виконавчі ролі командира, штурмана, скарбника, основного краєзнавця, осіб, які відповідатимуть за спорядження, провіант, медицину, ремонт, розведення вогнища, фотографування, редакторську справу. Кожен член туристської учнівської групи отримує також краєзнавчу посаду географа, метеоролога, гідролога, ботаніка, зоолога, еколога, краєзнавця, історика.

Командир стежить за досягненням цілей, які поставлені перед туристською групою і є помічником керівника групи. Він має координувати взаємодію усіх учасників походу, проінформувати учнів про базові характеристики подорожі:

часові межі, маршрут, дистанцію, долання складних місцевостей. Командир має турбуватись про благоустрій та безпеку туристської групи. До його обов'язків входить контроль за приготуванням харчів, облаштуванням табору, формуванням культурно-розважальної програми.

Штурман забезпечує логістично правильне та безпечне подолання дистанції маршруту. Він із керівником та основним краєзнавцем готує картографічний та інформативний матеріал про маршрут майбутньої подорожі. Штурман складає схему маршруту мандрівки і креслить графік руху групи. Після завершення подорожі він складає звіт, який має містити карти, схеми, технічну описову характеристику дистанції із зазначенням пройдених пунктів [44, с. 122].

Скарбник формує кошторис туристського походу, збирає на його реалізацію кошти, веде облік витрачених грошей. Після подорожі складає фінансовий звіт.

Завідувач устаткуванням забезпечує групу необхідним предметно-технічним устаткуванням, стежить за його збереженням, ремонтує туристський реманент. Після завершення мандрівки оформлює звітну документацію про використане спорядження, забезпечує транспортування технічного компонента до місця його оренди.

Завідувач провізією забезпечує учнівську групу в поході харчами: формує перелік продуктів, розприділяє їх серед учасників мандрівки для транспортування згідно з максимально допустимим навантаженням у гендерному відношенні; відповідає за умови зберігання харчів. Після завершення походу завідувач провіантом складає звіт про особисто виконані дії та нотує рекомендаційні тези стосовно покращення організації харчування у майбутніх туристських мандрівках.

Санітар надає першу медичну допомогу та стежить за дотриманням санітарно-гігієнічних норм під час походу. До початку мандрівки підбирає необхідні медичні препарати для аптечки. Укомплектовану медичну аптечку запаковує для захисту від вологості та інших ушкоджень. Після закінчення мандрівки складає відповідний медичний звіт [38, с. 125–130].

Технічний майстер підбирає ремонтний інструментарій. В поході стежить за станом спорядження, надає допомогу з ремонту індивідуального устаткування учасників мандрівки. Після завершення подорожі письмово звітує про виконані ремонтно-технічні роботи.

Вогнищевий – стежить за предметами, які необхідні для розведення і підтримання вогнища в поході. Після закінчення мандрівки складає звіт із переліком застосованого спорядження і авторськими рекомендаційними тезами.

Фотограф здійснює фото та відеофіксацію процесу туристського походу. Заздалегідь має подбати про заряд акумуляторів та залучення достатньої кількості портативних переносних зарядних батарей («Power Bank»).

Редактор веде літопис (щоденник) про найбільш цікаві події в процесі подорожі на туристській дистанції, нотує письмову звітну документацію. Інструктує учнів про те, які дані вони повинні накопичити у відповідності до своїх туристських і краєзнавчих посад.

Головний краєзнавець опікується дослідницько-пізнавальною діяльністю туристського колективу. У відповідності до окреслених перед учнівською групою пошукових завдань підбирає різноманітну краєзнавчу літературу. Розприділяє краєзнавчі посади між учасниками мандрівки та контролює виконання ними своїх обов'язків. Після подорожі складає краєзнавчий звіт [44, с. 125].

Важливим етапом підготовки до туристського походу є розробка маршруту. Після формулювання мети туристської мандрівки обирається географічний район її проведення. Перевага належить тому маршруту, який має вагомий пізнавальний інтерес і є не надто віддаленим від місця проживання учнів [41, с. 129]. Дистанція, часові виміри і рівень складності маршруту мають корелювати із фізичною підготовкою групи [42, с. 62]. Відповідно до локальних ландшафтних особливостей, рівня підготовки колективу обирають тактичний варіант маршруту. Він буває лінійним (наскрізним), кільцевим і радіальним. Три названі види можуть поєднуватися. Лінійний – це маршрут, початковий і останній пункт якого знаходиться на далекій відстані один від одного. Таким маршрутом здійснюються значні локативні переміщення. Одночасно такий варіант маршруту найбільш

складний, оскільки не передбачає створення базових пунктів, у яких можна було б залишити окремі елементи вантажу. Кільцевий маршрут передбачає розміщення першого та останнього пункту маршруту в одній точці. Радіальний – кількадечний маршрут від основного табору до потрібного пункту. Дистанція радіальних виходів не має бути більшою від 1/3 загальної відстані походу [38, с. 127; 44, с. 126].

Вивчивши місцевість майбутнього походу, необхідно розробити маршрут. Для цього потрібна топографічна карта відповідної місцевості масштабом 1: 100 000 / 1: 50 000. При такому масштабі можна детально визначити маркувальну «нитку» маршруту і дистанційні виміри як певних відтинків, так і загалом походу. На етапі планування маршруту необхідно звернути увагу на ландшафт, метеорологічні прогнозування, поступове збільшення кілометражу та складності географічних бар'єрів у другій третині подорожі, оскільки на початку вага наплічників велика, а самі учні ще не адаптувались до значних фізичних напружень. За умови неможливого пересування по основному маршруту (погана погода, травми, захворювання) планується запасний варіант дистанції зі швидким заходом до поселень. Відстань маршруту ділиться на окремі дні, вимірюються кілометражі добових пересувань, визначаються локації ночівель, днювань, за необхідності – здійснення дослідницьких робіт, екскурсій, поповнення провіанту [28, с. 156–157].

Складником підготовки і здійснення туристського походу є оформлення відповідної документації. Для учнівських походів необхідно заповнити маршрутний лист, який завіряє дирекція школи, та не пізніше як за 10 днів до початку мандрівки він надсилається до маршрутної-кваліфікаційної комісії (МКК). Крім детальної перевірки, дана комісія консультує учнівську групу з правил безпеки на маршруті [47, с. 15]. За умови позитивної санкції МКК видає керівникові учнівської туристської групи маршрутну книжку. Напередодні початку походу керівник групи її реєструє в гірській пошуково-рятувальній службі² [44, с. 127].

²Контактні дані регіональних та локальних відділень: <https://www.karpaty.info/ua/info/useful/telephone/>

Базовим елементом туристського багатоденного походу є відповідне спорядження, яке диференціюється на групове та індивідуальне. Предметний підбір залежить від рельєфу, сезону та часових меж подорожі. Базовий принцип підбору технічного комплектування – брати з собою виключно необхідне і нічого зайвого. Спорядження має бути міцним, легким, надійним, адаптованим до похідного способу пересування [30, с. 144].

Невід’ємним компонентом туристського спорядження є намет, який має відповідати наступним характеристикам: мати невелику вагу та об’єм у складеному стані; бути міцним, мати високу протекцію від вологи, дощу, а також оптимальні розміри (довжина – 2 м; висота – 1,5 м) [28, с. 162]. З огляду на каркасну структуру намети бувають двосхилі, тунелеподібні, напівсферні. Спорядження, необхідне для походу, складається з начиння для приготування харчів – казанів та іншого супровідного приладдя – пальників (газові, бензинові, мультипаливні), які є обов’язковими в зимову пору, або ж в тих місцевостях, де немає можливості розвести багаття. Кухонне приладдя необхідне для багатоденної мандрівки формують: ножі, сокири, ополоник, виделки, ложки, сковорідки, горнятка, засоби миття посуду, сірники, біопакети. Груповий інвентар складається також із аптечки, ремонтних інструментів, ліхтарі, компаси, топографічні карти, мобільні телефони, GPS – навігатор [44, с. 128–130].

Особисте спорядження та одяг учасника мандрівки мають бути легкими, надійними, простими у застосуванні, вологостійкими, негабаритними, часто універсальними відносно погоди, відповідати кліматичній та географічній специфіці району походу [41, с. 148]. Кожен учень повинен мати запасну нижню та верхню білизну, шкарпетки, термоодяг, захист від дощу. Для пішохідного мандрівника найбільш зручним вважається спортивний костюм [29, с. 77]. Вагомим чинником успішного туристського походу є відповідне взуття. Для гірських мандрівок, з огляду на витривалість, високі ортопедичні характеристики, підходять черевики відомих фірм «The North Face», «Timberland», «ECCO». Взуття бажано обирати на один розмір більше, щоб була змога вставити додаткову підстилку, вдягнути дві пари шкарпеток. Для багатоденного походу

обов'язково потрібно мати змінне взуття. Підчас весняної відлиги, літніх, осінніх дощів необхідно брати в похід резинове взуття [24, с. 147]. Рюкзак повинен бути виготовлений із міцної тканини, мати не значну вагу та анатомічну форму – зручну для спини та плечей. Для хлопців старших класів наплічник рекомендований об'ємом 70–90 л, а для дівчат 50–60 л. Спальні мішки можуть бути без замків («коконоподібні») та із замками («ковдри»). До особистого спорядження входить термостійкий килимок, індивідуальні аптечки та засоби гігієни [44, с. 133–134].

Багатоденні туристські подорожі неможливі без харчування, яке забезпечує нормальне функціонування організму в умовах інтенсивної енерговитратності. Під час організації харчування слід пам'ятати, що базовим джерелом енергії тіла людини є вуглеводи (виробляють 70–75 % енергії тіла), а білки та жири необхідні для повноцінного обміну речовин (25–30 % енергетичного запасу). Харчування учнів в поході повинно бути збалансованим, поєднувати важливі харчові і біологічно активні речовини. Вважається оптимальним, якщо пропорційність білків, жирів і вуглеводів у співвідношенні становить 1: 2,7: 4,6 [23, с. 63]. В умовах походу рекомендоване триразове харчування. Між основними прийомами їжі доцільні перекуси енергетичних добавок. Обов'язковим також є приготування перших страв. Харчове забезпечення слід планувати на основі середньої добової норми продуктів на особу [38, с. 164]. Раціон денного прийому їжі доцільно диференціювати наступним способом: ранковий та вечірній прийом їжі – по 30 % добового раціону, обідній – 40 %. Денна частка харчів на одного учня-туриста не має бути більшою за 1,7 кг високоякісних та легких для перетравлювання продуктів, зокрема додаткових енергетичних добавок – шоколаду, горіхів, солодощів, родзинок, бананів, вітамінних препаратів [29, с. 75].

Важливе під час туристської багатоденної мандрівки правильне базування. З міркувань практичності та безпеки бажано розміщуватись біля джерела з протічною прісною водою, при цьому віддалено від доріг та поселень. Намети заборонено розміщувати біля сухостійних дерев, які швидко загоряються чи можуть впасти при вітрі. Локація під біваком повинна бути сухою, віддалена від

мурашників та нір плазунів. Для запобігання удару блискавки всі металеві предмети необхідно розміщувати не ближче як 50 м від намету. Найбільш придатною для тривалого дислокування вважається підвищена місцевість біля хвойного лісу, яку ogrіває сонячне проміння. Місце ночівлі має знаходитись відносно недалеко від джерела палива і обов'язково не на торф'яному покритті [29, с. 71]. План щодо спорудження біваку розробляє керівник групи. Інші члени туристського походу діляться на підгрупи і виконують інші важливі завдання: розкладають намет, спальні мішки, збирають хмиз, розводять багаття, забезпечують водою, готують їжу [55, с. 76]. Вогнище слід обкопати і розпалювати на дистанції 8–10 м від місця дислокації наметів. В контексті кількаденної подорожі можна розводити вогнища кількох типів: 1) «криниця» – поліна викладають у формі криничного зрубу; 2) «курінь» – поліна розміщують з нахилом до центру; 3) «зірка» – дрова укладають на вугілля у формі п'ятикутника; 4) «тайгове» (розводять під час опадів) – на вугіллі розміщують товсту деревину, на яку зверху накладають під нахилом дрібніші поліна. Після ночівлі, вирушаючи в дорогу, вогнище необхідно залити водою або прикопати землею, а усе місце розташування біваку прибрати. Біологічні залишки харчів обов'язково прикопати в антисептичній ямі [38, с. 177–179].

Важливим аспектом туристичної мандрівки є топографічне орієнтування, без якого неможливо чітко дотримуватись маршруту й розуміти карту [32, с. 131]. Зміст такого орієнтування базується на тому, щоб турист міг розпізнати географічну локацію за її прикметними рисами й орієнтирами, визначити власне місце перебування і важливих об'єктів-орієнтирів відносно сторін горизонту, з'ясувати потрібний напрям для подальшого просування [21, с. 35]. Тому учнівська туристська група має обов'язково навчитись користуватись картою і компасом ще до початку мандрівки в рамках превентивних тренувань. Серед усього спектру об'єктів, які є на ландшафті маршруту, з метою орієнтування залучають природні та штучні предмети-орієнтири: точкові, лінійні і площинні.

Точкові орієнтири – об'єкти, які розміщуються на топографічних мапах умовними маркуваннями, а на ландшафті зображуються у вигляді точки (певні вершини, споруди).

Лінійні орієнтири – об'єкти, які характеризуються значною довжиною і маркуються на мапі певними лініями (річки, дороги, лінії зв'язку, електропередач, берегові лінії).

Площинні орієнтири – об'єкти, які прикметні конкретними контурами і охоплюють значну площину (водні об'єкти, галявини, фермерські угіддя, поселення).

Окремо існує загальне та детальне орієнтування. Загальним іменується таке орієнтування, коли відомі вектори просування, узагальнена місцевість знаходження, дистанція до найближчих поселень. Його використовують тоді, коли немає необхідності з'ясувати точні координати. За допомогою детального орієнтування визначається точне місцезнаходження туристів, орієнтування для наступного просування, сторони горизонту, досліджуються найближчі географічні об'єкти [55, с. 95]. З метою орієнтування в просторі рекомендовано застосовувати топографічні карти великого масштабу. Найбільш практичними вважаються мапи масштабів 1: 200 000 і 1: 100 000 [44, с. 135].

Топографічна карта вважається відносно точною моделлю-відображенням певної території [30, с. 34–35]. В цих мапах ландшафт зображений у масштабі, запис якого можливий у двох видах: числовий – відношення 1 см на мапі до певної кількості см на території, наприклад 1: 100 000 (в одному см – сто тисяч см або 1 км); лінійний – має вигляд шкали, на якій над сантиметровими поділками вказано дистанційні відтинки на території. Тому дистанції на мапі вимірюються або в сантиметрах із наступним множенням на знаменник масштабу, або в км [44, с. 136]. Втім, лінійкою можна визначити відстань виключно по прямій. Для з'ясування відстані маршруту, який має звивини і повороти, використовують кривомір. Він має шкалу в вигляді лінійного масштабу з чіткими числовими позначеннями. Для позначення природних і суспільних об'єктів на мапі вказують умовні позначення. Вони розміщуються на окрему частину мапи і також можуть

бути масштабні (житлова забудова населених пунктів), поза масштабом (лінії електромереж) та інформативні (назви адмінспоруд, мостів, нумерація шляхів).

Для маркування локальних об'єктів на топографічних мапах використовують кольорові умовні позначення (зелений – рослинність, синій – гідрооб'єкти, коричневий – ландшафт, чорний – поселення, інфраструктура [23, с. 68–69]. Для відтворення на карті нерівностей геологічної поверхні використовуються спеціальні позначення рельєфу, які можна звести до кількох груп: 1) вершини, висоти – конусоподібні позначки; 2) заглибини – ландшафт, протилежний вершинам; 3) хребет – видовжене підвищення; 4) долина, яр – ландшафт, протилежний хребту; 5) перевал – локація стику двох площин, які розходяться від хребта [44, с. 137]. Для відтворення рельєфу використовують горизонталі. Залежно від масштабу мапи обирають конкретну висоту перерізу площі рельєфу, тобто дистанцію між горизонтальними лініями. При цьому, чим крутіший нахил поверхні, тим менша дистанція між горизонталями. На топографічних мапах масштабу 1: 50 000 горизонталі проходять через 10 м, масштабу 1: 100 000 через 20 м. Щоб з легкістю відрізнити підвищення від провалля на горизонталях маркують подовжені позначки (бергштрихи), котрі відтворюють таким чином вектор схилу [20, с. 15]. На топографічних мапах відтворені також різноманітний покрив, фауна, ґрунти, соціальні, економічні об'єкти.

Для просторового орієнтування в туристському поході найбільш практично й надійно користуватись, крім карти, також компасом, який демонструє основні напрямки горизонту (північ – південь). Для визначення напрямків руху можна використовувати прості, рідинні та електронні компаси. Найбільш поліфункціональним вважається електронний компас, який, крім напрямів північ – південь, виводить на електронний дисплей азимутальні вектори [28, с. 26].

Щоб використати дані компасу, його необхідно розташувати горизонтально. Після цього потрібно відпустити фіксатор магнітної стрілки і розмістити пристрій так, щоб північний край стрілки збігався з нульовою позначкою шкали, де знаходяться літери С/Н. Внаслідок цього легко визначити протилежні сторони горизонту, які позначені літерами Ю (S – південь), В (E – схід), З (W – захід)

[29, с. 51]. Для успішного проходження маршруту учнівській туристській групі необхідно мати навички практичної роботи з картою. Її слід розмістити на горизонтальній плоскій поверхні так, аби напрями маркованих об'єктів збігались із їх справжніми аналогами на місцевості. За допомогою компаса мапу орієнтують наступним алгоритмом послідовних дій: розміщують горизонтально; на один з меридіанів мапи розташовують компас; вектор північ-південь зіставляють з лінією меридіана, де фіксується гальмо стрілки компаса, який автоматично встановлюється в площині меридіана [32, с. 145]. Компас надає змогу з'ясувати також особисте місце знаходження. Тут стає необхідним обчислити азимут – кут між вектором меридіана і вектором на певний локус, який позначений на мапі і відомий на ландшафті. Даний кут вимірюється в градусах (від 0 до 360°) наступним чином: потрібно виставити компас навпроти об'єкта, а потім змінити положення лімби так, щоб число 0 (вектор на північ) збігся з північним напрямом стрілки [23, с. 70].

З'ясувати напрям сторін горизонту дозволяють астрономічні об'єкти. Зокрема, близько 7:00 сонце з'являється на сході, о 13:00 – на півдні, о 19:00 – на заході. Зорієнтуватись на місцевості можна за допомогою симбіозу сонця та годинника. Для цього годинник необхідно розташувати горизонтально й направити його стрілку до небесного світила. Кут між годинниковою стрілкою та цифрою один ділиться навпіл. Лінія, яка розділяє кут на дві частини, якраз і буде вказувати на південь [25, с. 23]. Орієнтування можливе за Полярною Зіркою. Вона стало розташована на Півночі, а саме в сузір'ї Малої Ведмедиці, і серед інших астрономічних об'єктів тієї зони є найбільш яскравою. Встановити напрямок горизонту можна також за окремими місцевими ознаками. Кора листяних дерев набагато темніша з північної сторони. Кора дерева, котре виросло відокремлено, з Півдня має більш густу і розгалужену систему гілля. Галявина з густим фітоморфним покривом більш насичена з південної сторони, де більше сонячного світла і тепла. Масивні кам'яні брили, скельні форми, менш покриті брудом із Півдня, а з Півночі – значно триваліше зберігають вологий наліт і прохолоду,

покриті густим мохом. Нори хтонічних тварин переважно виходять на Південь [44, с. 141–142].

Найбільш зручний і новітній спосіб координування в просторі реалізується завдяки системі GPS-навігації. Вона уможлиблює автоматично розрахувати дистанцію маршруту, визначати висоти, географічні координати. Активувавши функцію, яка називається «шлях до початкової точки руху», пристрій прокладе шлях у зворотному напрямку незалежно від погоди чи часу доби. GPS-навігатор надає дані про часові рамки початку і закінчення світлового дня, відображає час, потрібний для подолання певного відрізка маршруту. Уся глобальна система GPS-навігації базується на основі роботи 30-ти орбітальних супутників, які передають сигнали в потрібному діапазоні, а також портативного приймача, котрий отримує і аналізує сигнал. GPS-навігація вмонтована в сучасних мобільних телефонах, що робить її загальнодоступною [68, с. 40]. Специфіку орієнтування на місцевості та в'язання туристських вузлів ми помістили в конспект заняття, розробленого для позакласної гурткової діяльності зі школярами (див. додаток Е).

Правила, прийоми, способи поведінки, які дозволяють туристичним групам успішно й безпечно, з оптимальним витрачанням часу і енергії долати маршрут, природні бар'єри, називається туристською технікою. Під поняттям «техніка» розуміють дисциплінованість, дружелюбність, об'єднаність групи, режим просування по дистанції, високі фізичні та спеціальні технічні здатності й навички учасників подорожі [44, с. 147]. Під час проходження маршруту важливо керуватись принципом послідовного збільшення фізичних навантажень: від коротких дистанцій необхідно переходити до триваліших. Важливими рекомендаційними положеннями також є наступні: правило чергування фізичних дій та відпочинку; необхідність уникання багатогодинного просування твердим покриттям; швидкість ходьби рівнинним рельєфом повинна становити 3,5–4 км/год., лісистим – 2–2,5 км/год.; гірською місцевістю, де кут нахилу перевищує 5°, виконується 80–85 кроків за 1 хв., а на схилах 25° – не більше 35–40 кроків за 1 хв.; схилами, де багато каміння, необхідно рухатись зигзагоподібним стилем; чагарники, зарості слід проходити колоною, дотримуючись відстані між особами

у 2–3 м; болотистий рельєф, трясовину потрібно долати повільно, з промацуванням шляху жердиною; гірською місцевістю, особливо після опадів, потрібно рухатись із обережністю і розміщувати ступні тільки там, звідки немає можливості послизнутись; просуватись сніговим гірським покривом необхідно з лижною палицею [23, с. 73; 29, с. 67; 32, с. 159; 38, с. 169; 44, с. 149; 46, с. 192].

Окремо зосередимось на техніці проходження на маршруті річок. Дистанції необхідно прокладати повз населені пункти, де є спеціальні переходи через водні бар'єри. В ситуації, коли немає переправи, слід переправлятися бродом; потрібно пам'ятати, що глибина водойми є перемінною, а гірські річки внаслідок опадів за кілька хвилин можуть стати значно повноводнішими; проходити бродом необхідно у взутті і навскіс до берегів, оминаючи заглибини [45, с. 61]. Можливим також є створення рятувального поста – перетягування через річку каната та прикріплення до нього кожного туриста задля безпечної переправи карабіном [29, с. 69–70].

Пересуваючись у туристському поході різноманітним рельєфом, група увесь час повинна оцінювати навколишню дійсність і приймати раціональні рішення. Обрання способів і локальних шляхів пересування на маршруті відносно конкретної обстановки називається тактикою туризму. Правильний тактичний хід в основному базується на прогностичній оцінці, вимагає не лише досвіду, але й інтелектуальних здібностей. У сферу тактичних дій на етапі підготовки до мандрівки входить попереднє з'ясування дороги для просування туристської команди та алгоритму її дій на різних локальних місцевостях, вибір супровідного інвентаря, харчового набору [44, с. 153]. До тактичних рефлексій у рамках мандрівки належать: регулярне розвідування дороги просування; внесення корективів до попереднього графіка руху; залучення технічних заходів для проходження ускладнених ділянок маршруту відповідно до умов середовища та фізичних здібностей учнів; обрання швидкості і темпу руху [32, с. 163].

Узагальнивши рекомендаційні положення щодо туристської тактики, можна виокремити наступні важливі аспекти: складні відтинки маршруту (трясовина, болото) персонально перевіряє керівник групи, при цьому фізично слабкі особи

рухаються впритул до керівника, а більш здорові – позаду колони; в ситуації неспроможності продовжувати рух особа повинна подати відповідний сигнал (крик, свист) керівникові; рух по маршруті здійснюється строго колоною; інтервал між учасниками групи не має виходити за рамки голосового чи візуального контакту; темп руху колони залежить від фізичних даних учасників походу та характеру рельєфу; в рамках кожної години руху слід змінювати темп [41, с. 144].

Для формування фізичної витривалості групи в перші дні мандрівки рекомендовано пересуватись незначними відстанями. Денний рух має відбуватись із чітким інтервалом: 40–50 хв. проходження і 10–20 хв. перепочинку. До обіду має долатись основна частина денної дистанції: 5-6 переходів по 40–50 хв. до обіду і 3–4 переходи після обіду. Час сну має бути не меншим 8 год. [44, с. 164]. Зміни до графіка руху вносяться за умови погіршення погоди чи травми/хвороби когось із учасників групи. У ситуації здійснення складних походів у графіку необхідно резервувати 2–3 додаткові дні, які б дозволили подолати на маршруті непередбачувані ситуативні обставини [29, с. 67].

Основою організації туристських походів є забезпечення умов безпеки. Рекомендаційні положення стосовно дотримання безпеки під час подолання туристського маршруту винесені в додатки (див. додаток Г).

Узагальнення підсумків багатоденного туристського походу відбувається одразу після завершення мандрівки. Усе це важливо для встановлення висновків про відповідність маршруту фізичним даним учнів, виявлення недоліків, допущених в організації походу. Таке обговорення має охопити всіх учасників мандрівки і можливе у формі усних чи письмових висновків. Основний звіт про проведення походу складає керівник групи. До звіту додається мапа-схема маршруту з маркованими основними пунктами, шляхами руху, місцями ночівлі. Важливим складником документації також є книга маршруту із зазначеними пунктами, які пройшли туристи [7, с. 78].

Учнівський колектив, який брав участь у складному (категорійному) багатоденному туристському поході, формує технічний звіт, який складається з

кількох компонентів: інформативні відомості про мандрівку, в яких вказуються вид, рівень складності, часові рамки, топографія подорожі, лінія маршруту, спосіб руху, склад колективу, туристський досвід керівника та учнів, дистанція походу; дані про ландшафт мандрівки з узагальненою географічно-туристською характеристикою (особливості рельєфу, флори, фауни, наявні соціально-економічні об'єкти) цієї місцевості [44, с. 166]; технічна характеристика подорожі – хронологічний опис послідовних дій на маршруті, схеми, фото та відео фіксації, зроблені під час мандрівки; таблиця денних переходів за формою; перелік індивідуального та колективного спорядження, харчів, використаних інформативних джерел, кошторису подорожі; рекомендаційні положення стосовно покращення техніки і тактики пройденого маршруту; стрічка пройдені маршрутною дистанції. Вона відтворюється різними кольорами в чіткому масштабі – 1: 100 000 [39, с. 94–95].

Компонентом звітної документації є краєзнавчі дані, нагромаджені в процесі мандрівки. Вони додаються до звіту у формі зошита чи альбому у комплекті із фотофіксаціями, діаграмними та схематичними зображеннями. Сюди слід віднести і персональні щоденники учасників походу, в яких наведені відомості про пройдені пункти та краєзнавчо-екскурсійні об'єкти [29, с. 97]. Звіт про проведену туристську подорож потрібно віддати на зберігання до дирекції школи не пізніше, як через три місяці від моменту завершення походу. Зібрані під час мандрівки краєзнавчі матеріали можуть доповнити шкільний музей [38, с. 137].

Таким чином, проведення багатоденних учнівських туристських походів є трудомістким й поліаспектним процесом, який вимагає належної технічної підготовки, раціонального комплектування групи, обрання маршрутною нитки, заповнення супровідної документації, збір належного спорядження та харчового запасу, вдалого застосування тактики і техніки пересування, орієнтування в просторі, дотримання основ гігієни, навиків надання медичної допомоги, заповнення звітної документації.

РОЗДІЛ 3

Використання туристсько-краєзнавчих ресурсів Прикарпаття в позакласній гуртковій діяльності

3.1 Основні екскурсійно-краєзнавчі локації

Основні екскурсійні локації Прикарпаття нами визначені на основі їх туристської популярності, про яку свідчать статистично-аналітичні дані Івано-Франківської обласної державної адміністрації [71]. Водночас на вибір атракцій вплинуло намагання розглянути їх різноматичні варіанти.

«Писаний камінь» (Верховинський район) – унікальне скельне святилище в Покутських Карпатах (див. додаток Г.1). У даному скельному комплексі наявні напівсферичні ями-чаші й викарбувані в кам'яній породі зображення – петрогліфи. На основі довготривалих досліджень науковці прийшли до висновків, що «Писаний камінь» природно-рукотворного походження і в минулі епохи був локусом язичницьких обрядових дійств, пов'язаних із солярним культом, принесенням жертви богу Сонця. На це вказують кілька основних фактологічних тверджень. На верхній грані скелі наявні шість об'ємних жертвних ям, у яких накопичується дощова вода. Згідно з віруваннями слов'ян-язичників, «небесна» вода вважалась священною. На скелі збереглися схематичні антропоморфні, теріоморфні й хтонічні зображення: озброєних мисливців; коней як символів циклічного оновлення дня, пори року, народження та вмирання сонця, потойбічного світу, чоловічого начала, прокреації, багатства, швидкості, волі, вірності, відданості; павуків як символів центру світу і світотворчого начала; змій як символів енергії життя, воскресіння і смерті, циклічності природних явищ, ізотерічних знань. На верхів'ях скелі збереглися геометричні фігури-обереги, які до наших днів відтворюються місцевими гуцулами на писанках, вишивках, різноманітних різьбленнях. Вагомими аргументами в сприйнятті «Писаного каменя» як святилища є віра в магічну силу скелі, її зв'язок з людиною та Богом, прикметний для гуцулів синкретизм – поєднання язичницьких та християнських уявлень. Гуцули донедавна на свято Успіння Пресвятої Богородиці приходили до

«Писаного каменя» як до своєїрідної сакральної споруди – храму чи монастиря. Таким чином, «Писаний Камінь» – унікальна екскурсійна пам'ятка природи, історії, культури, релігійного життя гуцулів [6].

«Сріблясті», або «Шешорські» водоспади (с. Шешори Косівського району), є гідрологічною пам'яткою природи, яка знаходиться на правій притоці р. Прут – р. Пістинька (див. додаток Г.2). На теренах гуцульського с. Шешори р. Пістинька протікає крізь скельні породи і утворює каскад водопадів. Найменування даної природної атракції пов'язана з шумом водопаду і відблисками сонячного проміння, яке надає потоку яскраво-сріблястого забарвлення. Найбільшими за розмірами є каскади Великий (5 м) та Малий Гук (2 м). Вище каскадів р. Пістинька мілководна із багатьма перекатами, а тому влітку вода в річці добре прогривається. В руслі річки утворились глибокі й обширні заглибини, які нагадують форму «басейну». В зимову пору водоспад частково замерзає й утворює крижані наскальні «нарості». Усе це обумовлює популярність Сріблястих водопадів як екскурсійно-відпочинкової локації [76].

Високогірні озера Марічейка, Бребенескул, Несамовите. В українських Карпатах на висоті від 1.5 км над рівнем моря розташовані близько 30-ти озер льодовикового походження.

Озеро Марічейка (Верховинський район) розташоване у гірському масиві Чорногори на висоті 1510 м. Озеро наповнене прозоро-кришталевою прісною та атмосферною водою. Глибина водойми не перевищує 1 м, а площа – 1 га. Береги озера прикрашають гірські сосни та стовбури ялівцю. Назва озера має легендарне походження і пов'язана з чоловічими слізьми, пролитими за Марічейкою – молодою дівчиною, яка ціною життя заманила ворогів-завойовників у непрохідні урвища й цим вберегла навколишні поселення.

Бребенескул (Рахівський район Закарпатської обл.) – найбільш високогірне озеро українських Карпат, розташоване на висоті 1800 м. Водойма знаходиться в оточенні гірських вершин – Бребенескул та Гутин Томнатик. Діаметр озера становить 140 м, а глибина 3 м. Температура води в озері в літній час не піднімається вище 13°C. Береги озера оточені осипищами – згромадженнями

уламків гірських порід. Найменування озера має румунське походження, дослівно означає «барвінок», що, ймовірно, пов'язано з дзеркально-зеленкуватим кольором води. Озеро утворилось від велетенської льодовикової брили, яка в межах Черногірського хребта сформувала чашоподібну заглибину у вигляді озера.

Озеро Несамовите (Надвірнянський район) знаходиться у підніжжі г. Туркул Черногірського хребта. Озеро має еліпсоїдну форму, довжина якої 88 м., ширина – 45 м., а глибина – 1,5 м (див. додаток Г.3). Навколо водойми росте субальпійська рослинність. Форма озера є схожою до контурів Антарктиди. Згідно з гуцульськими переказами, о. Несамовите є локусом, в якому утворюються погодні вияви – дощ, хурделиця, заметіль. Місцеві жителі вважають, якщо в озеро жбурнути каменюку, то обов'язково випаде дощ. Тотожні уявлення послужили джерелом для написання літературної новели «Опришок», в якій згадана водойма фігурує під назвою «Чорне озеро», «Морське око». Гуцули вірять, що о. Несамовите сполучене підземними водами з морем і останнє споглядає за цим світом якраз крізь озеро [59].

Говерла – найвища вершина України, висота якої – 2 061 м над рівнем моря. Говерла знаходиться в Черногірському гірському масиві, на адміністративному перетині Івано-Франківської та Закарпатської областей (див. додаток Г.4). Етимологічне походження назви гори достеменно невідоме. Вітчизняні філологи вважають, що топонім «Говерла» похідний від румунського «howârla» – «важкопрохідне підняття». Інші дослідники виводять найменування від угорського «hóvár» – «сніговий замок». Більшість українських мовознавців стверджують, що угорська назва – результат видозмінення української. Говерла своїми контурами нагадує конусоподібну форму. На її схилах трапляються зледеніння, каменепади та снігові лавини. Гора сформована симбіозом пісковиків та конгломератів. Схили гори укриті альпійськими луками, буково-смерековими лісами, іноді кам'яними згромадженнями брил, а розпочинаючи з висоти 1.5 км – полонинами. На східному напрямку від вершини знаходиться гирло р. Прут та Прутський водопад висотою 80 м. Говерла входить до двох природоохоронних

зон: Карпатського біосферного заповідника (Закарпатська обл.) та Карпатського національного природного парку (Івано-Франківська обл.) [58].

Вигодська вузькоколійна залізниця, або вузькоколія «Карпатський трамвай» (Долинський, Рожнятівський райони, з 2019 р. – Калуський район) – мережа гірських вузькоколієних залізниць, прокладена неподалік смт. Вигода Вигодської територіальної громади Калуського району (див. додаток Г.5). Залізниця побудована в ХІХ ст. в контексті індустріального розвитку Австро-Угорської імперії, а саме для вивозу дерева-сировини з українських Карпат у Центральну Європу. Довжина рейки Вигодського трамваю – 7 м, висота – 8 см, вага – 85 кг, ширина колії – 75 см. На пару рейок припадає 11 шпал. Вигодський залізничний парк формують тягач ТУ6П-0037, два пасажирські вагони та відкрита платформа. В наш час залізничний маршрут бере початок від смт. Вигода, проходить лісовим масивом, с. Міндрунок, урочищем Сенечів та неподалік р. Мизунка. Біля смт. Вигода розташований музей-пам'ятка – паротяг ВП-4, 1948 року випуску.

У смт. Вигода функціонує Центр спадщини Вигодської вузькоколійки. Дана екскурсійна локація – перший в Україні візит-центр історико-культурного надбання, який дає змогу екскурсантам ознайомитись із унікальним сегментом історії Бойківщини. Дана атракція популярна тим, що у її виставковій зоні задіяні сучасні мультимедійні презентаційні інтерактивні технології, які дозволяють наочно ознайомитись з історією вузькоколієної карпатської залізниці, специфікою функціонування лісорубного промислу, традиційними способами обробки деревини, іншими допоміжними ремеслами, особливостями місцевої економічної моделі життєдіяльності. В тамтешньому кінозалі екскурсантам демонструють багатомовний фільм (українська, англійська, російська, польська, німецька), присвячений основним віхам історичного минулого Бойківщини. В контексті діяльності Центру спадщини функціонує екошкола, створена на основі досвіду відповідних фінляндських природоохоронних шкіл. Її діяльність спрямована на учнівську аудиторію віком від 11 до 17 р. [62].

Астрономічно-метеорологічна обсерваторія на г. Піп Іван (відома під народним найменуванням Білий Слон) розташована в присілку Погорілець Верховинського району (див. додаток Ґ.6). Площа будівлі – 554 м², а усієї станції – 816, 26 м². Це найвища будівля в Україні, в якій мешкали і здійснювали професійні обов'язки люди. Вона знаходиться на висоті 2028 м над рівнем моря. Функціонування обсерваторії припало на 1938–1941 рр. Тоді вона діяла як структурний елемент Польської Ліги протиповітряної оборони держави. Зведення споруди розпочалось 1936 р. під керівництвом львівського інженера-архітектора Адольфа Мейснера. Для будівництва використали кам'яні брили місцевого пісковика. Технологічне обладнання було доставлене залізницею до найближчої станції «Ворохта», яка знаходиться на відстані 70 км від обсерваторії, а відтак гужовим способом на гірську вершину. За Другої Речі Посполитої обсерваторія офіційно йменувалась «Астрономічно-метеорологічна обсерваторія імені маршала Юзефа Пілсудського Ліги протиповітряної оборони Польщі». Її було урочисто відкрито 29 липня 1938 р. Споруда обсерваторії складалась із 43 невеликих кімнатних приміщень та 57 вікон. Перше астрономічне дослідження, а саме фотографування космічних об'єктів, було здійснено 1937 р. Мацеєм Беліцьким. Він зробив чотири знімки планетоїда Інтерамня.

Згідно з сучасною державною програмою реконструкції обсерваторії на г. Піп Іван, дана установа матиме кілька векторів діяльності. Здійснюватиме астрономічно-космічні дослідження та метеорологічні спостереження Карпат та Передкарпаття. Оскільки обсерваторія передана в підпорядкування Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника», то університетською науково-дослідною комісією розроблено проєкт із перетворення обсерваторії на так званий трансформер. Крім уже згаданих векторів діяльності, обсерваторія стане також базою фахової підготовки для проведення пошуково-рятувальних операцій в українських Карпатах [57].

Музей писанкового розпису (народне найменування – Музей «Писанка»; м. Коломия) – унікальний у світовій практиці музей мистецько декорованих писанок (див. додаток Ґ.7). Музейну установу засновано на базі колекцій писанок

Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського. Урочисте відкриття Музею «Писанки» відбулось 26 жовтня 1987 р. в архітектурній пам'ятці Коломийщини XVI ст. – церкві Благовіщення Пречистої Діви Марії. Церква-музей мала вдале логістичне розташування, що спричинило її активне екскурсійне відвідування. У 2000 р. для експонування унікальних зразків писанкового розпису було споруджено найбільшу у світі будівлю у формі яйця. Її спроектував архітектор Ігор Шумин, а концепцію музейної експозиції сформував Ярослав Ткачук. Будівля Музею «Писанки» вміщує частину пам'ятника писанці, висота якого сягає більше 13 м. Колекція музейної установи складається із 12 тисяч писанок і декоративних яєць, зібраних у багатьох місцевостях України та світу. Експозиції формують писанки-мальованки, дряпанки, писанки, створені на курячій, гусячій, страусовій та перепелиній шкаралупі. В музеї зберігаються колекції розфарбованих та декорованих яєць, прикрашених вишивкою, зернами злакових культур, соломомою, дерев'яною інкрустацією і різьбою, писанки з кераміки та яйця із прикріпленим дорогоцінним камінням, писанкові вироби, оздоблені технікою перегородчастої емалі. В стінах музею зберігається писанка XVI ст., розфарбована природними барвниками на гусячій шкаралупі. Дана писанка знайдена в 2013 р. у м. Львові під час археологічних досліджень. В музеї також зберігаються писанки з підписами відомих суспільно-політичних діячів України. В Музеї «Писанки» регулярно проводяться експонування виробів майстрів мистецької сфери, здійснюються навчальні курси з розпису писанок. Згідно з результатами загальноукраїнської акції «Сім чудес України», Музей писанкового розпису зайняв 8-е місце в інтернет-голосуванні і є загальновідомим символом міста Коломиї [66].

Національний заповідник «Давній Галич» – комплекс історико-культурних пам'яток прадавнього Галича та Галицько-Волинської держави XII – XIII ст., основна кількість яких знаходиться на теренах с. Крилос та м. Галич Галицької територіальної громади Івано-Франківського району Івано-Франківської обл. Площа заповідного комплексу становить 80 км². В структурі заповідника «Давній Галич» знаходяться значна кількість атракційних об'єктів загальнодержавного та

світового значення, фундаменти 14 літописних церков пізнього Середньовіччя, понад 200 об'єктів археології та 18 локацій природоохоронної сфери. Унікальними пам'ятками історико-культурної спадщини заповідника «Давній Галич» є: церква Різдва Христового, споруджена в XIV–XVI ст. (м. Галич); руїни Галицького (Старостинського) замкового укріплення XIV–XVII ст., (м. Галич); руїни княжого Галича XI–XIII ст. (с. Крилос); фундаменти Успенського собору XII ст. з усипальницею князя Ярослава Осмомисла (с. Крилос); залишки Іллінської церкви XII ст. (с. Крилос); храм Успіння Пресвятої Богородиці XVI ст. та Напрестольне Євангеліє XVII ст. в с. Крилосі (див. додаток Г.8); «Галичина Могила» – курганне поховання XI–X ст. (с. Крилос); мережа оборонно-фортифікаційних забудов та укріплених валів (с. Крилос); церква Святого Пантелеймона (с. Шевченкове); католицький костел та монастир Кармелітів XVII ст. (с. Більшівці).

До структури заповідника «Давній Галич» входять Музей історії давнього Галича (с. Крилос), Музей народної архітектури і побуту Прикарпаття (с. Крилос), Музей караїмської історії та культури (м. Галич) [9; 10; 11; 69].

Унікальними й старовинними оборонними комплексами Прикарпаття також є Маріямпільський, Надвірнянський, Пнівський, Раковецький, Чернелицький замки-фортеці [56, с. 68–98].

Манявський скит, або Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир – православний аскетичний монастир східного обряду, заснований у 1606 р. біля с. Манява (Богородчанський район, нині населений пункт Солотвинської територіальної громади Івано-Франківського району Івано-Франківської обл.). Манявський скит також називають Українським Афоном (див. додаток Г.9). Основоположником та першим ігуменом монастиря був Йов Княгиницький – видатна особистість церковно-релігійного життя Галичини. Саме він із допомогою Івана Вишенського та Захарія Копистинського створив чоловічу чернечу громаду та утвердив монастирський статут. У 1620 р. Манявський Скит отримав від Константинопольського патріархату право ставропігії, яке звільнило його від контролю Львівського єпископату, Київської митрополії і безпосередньо

підпорядкувало грецькому патріарху. Для захисту від турецько-татарських завойовників у першій чверті XVII ст. навколо монастиря було споруджено оборонні укріплення. У 1628 р. на Київському соборі Манявському Скиту надано повноваження прота – статус керуючого над монастирями воєводств Руського, Белзького і Кам'янець-Подільського. На той час у підпорядкуванні Українського Афону перебувало 556 інших релігійних монастирських громад. Скит у Маняві було закрито 1785 р. в рамках релігійної реформи австрійського цісаря Йосифа II. Відновлення статусу і релігійного значення Манявського Скита відбулось зі здобуттям незалежності України. 9 листопада 2013 р. митрополит Івано-Франківський і Галицький Іоасаф в Манявському монастирі здійснив освячення новозбудованої Спасо-Преображенської церкви. Науковці вважають, що саме на території Українського Афону поховано гетьмана Івана Виговського.

В архітектурному плані монастирський комплекс утворює своєрідний ансамбль із кам'яних та дерев'яних забудов, оточених на гірському ландшафтному фоні кам'яним муром із вежами та бійницями. Схили навколишніх гірських утворень покриті смерековим лісом, а їх окраїни омиває річка Манявка. Головна площа Манявського монастиря має підземельні пивниці з таємними тунелями, які ведуть у гори [9; 63].

Екскурсійними об'єктами Прикарпаття церковно-релігійної тематики також є католицький чоловічий василіанський монастир XVIII ст. у с. Гошів Долинського району (нині населений пункт входить до Долинської територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл.) та заснований 1903 р. жіночий монастир Василянокв м. Івано-Франківську [44, с. 32].

Перелік основних екскурсійних локацій м. Івано-Франківська винесені в додатки (див. додаток Д). Виділимо лишень ті атракції, які володіють вагомим туристсько-екскурсійним потенціалом і в значній мірі не є загальновідомими: оглядовий майданчик ратуші – найвищої споруди Івано-Франківська (49.5 м), яка надає змогу панорамного огляду всього міста; вулиця Івана Труша – найкоротша (65 м) та найвужча (6 м) вулиця міста (65 м; між пл. Ринок та вул. Лесі Українки); прихований герб Станіслава (пл. Шептицького, 8 з боку кав'ярні «Бізе»);

підвали Бастіону – фортечні споруди давнього Станіслава (вхід з вул. Галицької та з вул. Новгородської) [77].

Отже, на Прикарпатті знаходиться значна кількість унікальних і самобутніх як для України, так і для світового масштабу гідрологічних, геологічних, церковно-релігійних, фортифікаційно-оборонних, музейно-мистецьких, промислово-комунікаційних атракцій різних історичних епох, які обов'язково мають бути використані у позакласній екскурсійній роботі зі школярами.

3.2 Популярні туристсько-краєзнавчі маршрути

Зважаючи на багате поєднання ландшафтно-гідрологічних об'єктів та історико-архітектурних пам'яток, на Прикарпатті можна виділити значну кількість туристсько-краєзнавчих маршрутів, які містять вагому пізнавальну цінність. Туристсько-краєзнавчі маршрути розглянемо на основі їх загальноприйнятої класифікації, базованої на способі пересування.

Велосипедний / автомобільний напрямок з м. Івано-Франківська історико-культурними місцевостями Богородчанщини та Надвірнянщини. Відстань – 139 км. Часові виміри – 4–5 днів. Дистанція охоплює сакральну локацію Прикарпаття – Манявський монастир, оборонну споруду – Пнівську фортифікацію, одні із найвищих в українських Карпатах Манявський та Бухтівецький водоспади, геологічну пам'ятку Богородчанщини – вулкану в с. Старуня. Базові пункти на маршруті: м. Івано-Франківськ, – смт. Богородчани, – смт. Солотвин, – Манявський скит, – Манявський водоспад – Бухтівецький водоспад – Пнівський замок, – м. Надвірна, – с. Старуня – Старунський вулкан – м. Івано-Франківськ [44, с. 104–105]. До популярних автомобільних і велосипедних маршрутів Прикарпаття також належать «Прикарпатське кільце» та «Золоте кільце південної Галичини».

Піша мандрівка ландшафтами Яремчанщини. Дистанція – 12 км, тривалість – 1 день. Маршрут пролягає колоритними локаціями м. Яремче, його околиць та знайомить з найвідомішим лідером опришківського руху в Карпатах – Олексою Довбушем. Основні локації на дистанції: с. Ямна, – давній скельно-печерний

комплекс «Скелі Довбуша» (3 км від с. Бубнище), – каскадний водоспад Пробій, або Яремчанський водоспад (р. Прут), – мисливські угіддя, – однокаскадний водоспад на р. Жонка – «Дівочі сльози» (назва походить від сліз, які в давнину вважались потужним магічним способом протистояння злу та небезпеці) [61].

Піша мандрівка теренами Чорногори. Відстань – 30 км. Часові межі – 2–3 дні. Дистанція пролягає високогір'ями центральної частини Чорногори – найвищого гірського масиву українських Карпат. Даний маршрут дозволяє пізнати унікальні композиції флори, оскільки дана місцевість охоплює кілька фітоморфних висотних поясів: гірськоколісовий, субальпійський та альпійський. Чорногірські простори є домом для багатьох представників фауни. Тут зафіксовано близько 280 видів тварин, з яких 45 віднесено до Червоної книги України. Маркування дистанції проходить місцевостями Карпатського національного парку й охоплює наступні локації: с. Бистрець – хребет Розшибеник – пол. Гаджина (південні окраїни г. Шпиці) – «Писана криниця» (інша назва – «криниця Олекси Довбуша») – г. Шпиці (висота 1863 м) – г. Ребра (2001 м) – о. Бребенескул (1801 м) – г. Мунчул (1998 м) – г. Піп Іван (2028 м; тут знаходиться польська астрономічно-метеорологічна обсерваторія «Білий слон») – г. Смотрич (1898 м.; тут розташовані скеля «Вухатий Камінь», а також інші скельні форми, відомі під народною назвою «Церкви») – Смотрицькі водоспади (каскад із 15-20 водоспадів) – с. Дземброня (Верховинський район) [44, с. 105].

Пішохідний маршрут ландшафтом Чорногірського хребта. Відстань – 35 км. Часові параметри – 2–3 дні. Маршрут бере початок від спортивної споруди Держкомітету України «Заросляк», а відтак проходить верхів'ями Чорногори. Маркування дистанції прокладені на теренах Карпатського національного парку і охоплюють такі локації: г. Говерла (2061 м) – г. Брескул (1911 м, її верхівка характеризується чіткою куполоподібністю) – г. Пожижевська (1822 м, неподалік розташоване високогірне «Верхнє озеро») – г. Данцер (1848 м) – г. Туркул (1933 м) – о. Несамовите (локалізується в льодовиковому карі на східних окраїнах г. Туркул, 1750 м) – г. Ребра (2001 м) – г. Бребенескул (2036 м) – г. Менчул (1999 м) – г. Дземброня (1887 м, можливе сходження до с. Дземброня

Верховинського району, а також полонини «Бальзатул») – г. Піп Іван (2026 м) – о. Марічейка – полонина Веснарка – с. Шибене (кінцевий пункт маршруту). На даному маршруті зручними пунктами для ночівлі є місця біля о. Марічейка та о. Несамовите. Дані озера льодовикового походження, живляться підземними водами, тому є прісними та придатними для гуманітарного вживання. Джерела з питною водою також розташовані на верхів'ях г. Бребенескул та між г. Брескулом і найвищою точкою Карпат [44, с. 107; 58; 73].

Похід на г. Горган Бурачиківський (1049 м). Одноденний маршрут, відстань – 10 км. Похід розпочинається від залізничної зупинки в с. Микуличин Яремчанської територіальної громади Надвірнянського району. Дистанція руху проходить долиною р. Прутець Чемигівський (притока р. Прут). Після цього піший хід пролягає по старій дорозі військового значення на верхів'я гори, вкритої скелястими породами габаритних форм. Маршрут характеризується відносно легким рівнем складності підйому. Згідно з легендами, саме тут відбувались фізичні випробування опришків перед їх зіткненнями з іноземними загарбниками [72].

Похід із смт. Ворохти на г. Кукул (1542 м). Дистанція – 22 км. Тривалість – 1 день. Маршрут бере початок від залізничної зупинки у смт. Ворохта Ворохтянської територіальної громади Надвірнянського району. Нитка руху пролягає повз туристичну базу «Україна» і веде в густий ліс. Просуваючись ліською стежкою, необхідно рухатись праворуч, обминаючи г. Кичера (567 м; на гуцульському діалекті дана назва означає «Лиса Гора»). Після цього потрібно дійти до полонини «Лебеска», де раціонально здійснити відпочинкову зупинку. Відтак продовжувати рух на південь у напрямку вододільного гірського хребта. Після цього відбувається безпосереднє сходження на г. Кукул, звідки відкривається панорамна картина на Чорногірський гірський масив і г. Говерлу [44, с. 105].

Вихід на г. Синячку (1 400 м) Горганського гірського масиву. Відстань маршруту – 21 км. Час руху – 8 годин. Даний маршрут відноситься до одноденного і за принципом складності належить до легких. Характерною

особливістю походу цим напрямком є можливість побачити нафтовидобувні свердловини. Хід розпочинається з присілка Дора м. Яремче. Під'їзд від м. Івано-Франківська до м. Яремча в середньому триває 1.5 години [64].

Похід центральними Горганями. Дистанція маршруту – 50 км. Тривалість – 3–4 дні. Початковою точкою руху на маршруті є міст через р. Кузьминець – праву притоку р. Лімниця. Через 3 км від початкового пункту, в урочищі Підлюте розташовані «Кедрові палати» – рекреаційний комплекс, також відомий під назвою «Дача Шептицького». Від цього місця слід рухатись правим берегом р. Кузьминець. Пройшовши лісосмугою 8 км, потрібно повернути у південно-східному напрямі. Наступним пунктом проходження нитки маршруту буде полонина Середня. Дана полонина розташована в сідловині між г. Висока та г. Середня. З цієї місцевості необхідно виконати вихід на г. Середня (1639 м). Для цього варто рухатись на південний захід, до схилу хребта Матагів. Після цього відбувається перехід на вершину г. Висока (1803 м), а через 30 хв. активного руху – на г. Ігровець (1804 м) [44, с. 106]. З верхів'їв г. Ігровець потрібно виконати перехід у південному напрямку на полонину Погар. Із цього місця рух слід продовжувати на захід, і через 2,5 км почати вихід на хребет г. Сивуля. Від цього пункту важливо просуватись на південний схід. Маршрут проходитиме хвойною лісистією місцевістю, кам'яними осипами, а відтак верхів'ями гір Боревка (1595 м), Лопушна (1694 м), Велика Сивуля (1836 м), Мала Сивуля (1818 м). Сходження з останньої гори важливо здійснювати у південному напрямі. Дотримуючись сталої швидкості просування через 50 хв. біля полонини Рущина повинен з'явитись фундамент колишнього польського прикордонного пункту спостереження. Звідси шлях пролягає до урвища Пекло (знаходиться між г. Сивуля та г. Тавпиширка), а відтак у східному напрямку до с. Максимець. Нічний привал доречно здійснювати на пол. Погар та Рущина [60; 74].

Одноденний туристський похід до о. Несамовитого. Відстань маршруту – 6 км. Тривалість руху – 3–4 год. Хід розпочинається від спортивної бази Олімпійського резерву України «Заросляк». Рухаючись у південному напрямку, необхідно перейти через міст над р. Прут, а відтак наблизитись до північно-

східних схилів г. Пожижевської (на висоті 1550 м знаходиться метеостанція, а також Біологічний стаціонар Інституту екології Карпат НАН України). Відтак рух слід продовжувати у південно-західному напрямку аж до «австрійської дороги», яка була прокладена у період входження краю до Австрійської імперії між верхів'ями г. Пожижевська і г. Брескул. Орієнтовно через 60 хв. руху туристська група виходить на оглядовий майданчик, який розкриває багаті ландшафтні окраси гірських вершин – Великі і Малі Кізли. З означеного місця прокладена стежка крізь чагарникові зарослі. Біля верхів'їв потоку Орендарчик дистанція проходить через лісовий покрив до о. Безіменне. Після цього необхідно рухатись на південний схід до мальовничої пам'ятки природи о. Несамовите (1750 м), яке дислокується у льодовиковому карі, неподалік г. Туркул [44, с. 108].

Багатоденна мандрівка Чивчинським гірським масивом. Дальність – 60 км. Час – 3–4 дні. Дистанція пролягає найбільш віддаленою місцевістю краю по вододілу Чивчинського хребта, паралельно до українсько-румунського порубіжжя. Нічні зупинки на цьому маршруті рекомендовані на полонинах, де можна поповнити запаси провізії. Похід розпочинається, а відтак закінчується в с. Явірник (Верховинський район). Його маркування пролягає наступними пунктами: с. Явірник – ур. Ведмежак – г. Свидовець (1654 м) – пол. Берческа – г. Керничний (1588, 8 м; можливий вихід із с. Зелене Зеленської територіальної громади Верховинського району) – пол. Ледескул – пол. Прелучний – г. Будашевська Велика (1677 м) – г. Чивчини (1766 м) – с. Буркут (наявні джерела з мінеральною водою) – с. Явірник [78].

Подорож Гринявськими горами. Цим гірським масивом пропонується два маршрути. Більш тривалий охоплює дистанцію в 62 км. Його мінімальні часові рамки – 3–4 дні. Рух здійснюється верхів'ями Гринявських гір, вздовж вододілу Чорного і Білого Черемошів. Нічні зупинки рекомендовано здійснювати на полонинах, зокрема в забудовах місцевих пастухів. Похід розпочинається в с. Красник, а закінчується в с. Яблуниця Верховинської територіальної громади Верховинського району Івано-Франківської обл. Уся дистанція проходить наступними топографічними маркуваннями: с. Красник – пол. Кринта (1359 м) –

г. Змієнська (1356 м) – г. Ростіцька (1513 м) – г. Скупова (1579 м) – прис. Угорський – г. Баба Людова (1586 м, знаходиться також пол. Лудова) – пол. Луковиця – пол. Мокринець – ур. Перкалаба – с. Голошина – с. Яблуниця [44, с. 109]. Більш короткий маршрут триває 2–3 дні і охоплює відстань 35, 2 км. Він проходить через пункти: с. Ільці – с. Красник – хр. Кринта – с. Стопні – с. Пробійнівка. За коротким маршрутом уже розроблений детальний веб-путівник з GPS-треком. Його автори вмістили в путівнику детальні інструкції, рекомендації щодо транспорту, Google-карту з візуалізованим маршрутом і маркуванням його основних пунктів проходження, покрокові словесні підказки стосовно проходження кожного відтинку дороги, деталізований графік висот і відстаней із зазначенням обов'язкових точок маршруту, а також GPS-трек у форматах для телефонів та навігаторів [73].

Проходження стежинами Покутських Карпат. Відстань маршруту – 46 км. Тривалість – 3–4 дні. Дистанція проходить верхів'ями Покутсько-Буковинських Карпат, прикрашених масивними кам'яними формами ямнецького пісковіку. Дана гірська система утворилась із флішу (від нім. «fliessen» – «текти») – осадової геологічної породи вулканічної генези. Початковим і кінцевим пунктом є смт. Верховина. Увесь маршрут маркований наступними пунктами проходження: смт. Верховина – г. Пушкар (816 м, можливий витяг підйомником на висоту 320 м) – хр. Магура (1118 м, можливий захід в с. Замагора) – г. Синиці (1184 м) – с. Верхній Ясенів – г. Писаний Камінь (1221 м, назва походить від «карбів» – петрогліфів, найбільш архаїчний з яких сягає часів Русі-України; ймовірно, що в давнину на скелях розташовувалось язичницьке святилище) – г. Капілаш (1150 м) – пер. Буковець (810 м, на перевалі знаходиться с. Буковець та є доступ до р. Чорний Черемош) – г. Ігрець (1309 м, під горою бере початок р. Рибниця) – г. Чорний Грунь (1385 м, можливий захід до с. Бережниця) – г. Біла Кобила (1477 м, на південно-західному напрямку від її верхів'я бере початок притока Дунаю – р. Чорний Потік) – с. Віпче – смт. Верховина [73].

Центральними Горганами із с. Осмолода. Протяжність маршруту – 46 км. Тривалість – 2–3 дні. Початковим і кінцевим пунктом є с. Осмолода Перегінської

територіальної громади Калуського району Івано-Франківської обл. Вихідний пункт – міст через р. Молода біля с. Осмолоди. Звідси необхідно рухатись 2 км в західному напрямку, а саме дорогою долини р. Молодої до гирла правої її притоки – струмка Котелець. Перейшовши потік слід йти дорогою в напрямку на південний захід. Через 7 км від с. Осмолоди дорога закінчується й переходить у стежку, яка прямує на схил правого берега Котельця. Із цього місця починається серпантинний підйом на пол. Плісце під г. Грофа. З полонини слід вийти на гребінь хребта, який з'єднує вершини Грофи й Паренки та повернути на південь. Через 1,5 години руху від пол. Плісце потрібно вийти на г. Паренку, а звідти продовжити рух у південному напрямку через вершину г. Мала Попадя на г. Попадя. З г. Попаді крутим кам'янистим спуском потрібно продовжити просування у південно-східному напрямі і вийти на г. Прелука. Після цього слід зійти до р. Дарів. Відтак необхідно рухатись колишньою вузькоколійкою за течією р. Дарів, а далі – долиною р. Лімниця до с. Осмолода. Рекомендовані місця ночівель – пол. Плісце, долина р. Дарів [44, с. 109–110].

Вихід на г. Хом'як (1 542 м). Гора Хом'як належить до Горганської гірської системи. Відстань маршруту в середньому – 6 км. Час походу – 2.5 год. Вийти на дану гірську локацію можливо п'ятьма різними шляхами. Два з них беруть початок від водопаду Гук і тамтешнього контрольно-пропускового пункту. Дві інші стежини розпочинаються від центральної дороги біля с. Поляниця та с. Яблуниця Полянницької територіальної громади Надвірнянського району Івано-Франківської обл. Захід на г. Хом'як також можливий з г. Синяк. За класифікатором складності найбільш практичним і легким є вихід від водопаду Гук. Даний початковий пункт сходження розташований неподалік від транспортних вузлів. З г. Хом'як відкривається широкий панорамний вид на Чорногірську систему. Сходження з вершини здійснюємо тією самою дорогою що й вихід [61].

Водний маршрут р. Дністер. Відстань – 145 км. Часові параметри – 5–6 днів. Подорож розпочинається в с. Нижнів Тлумацької міської громади Івано-Франківського району. Тут бере початок самотній Дністровський каньйон, де

згромаджені унікальні витвори природи. На дистанції між селами Кутище – Горигляди в скельних формах збереглися залишки прадавнього монастирського комплексу печерної забудови. Над монастирем донедавна ріс реліктовий дуб – свідок подій різних епох місцевої історії. Неподалік с. Монастирка є змога оглянути унікальні для України травертинові скельні утворення, які вважаються синтезом геологічних, гідрологічних та ботанічних явищ. Тамтешні скельні утворення прикметні своєрідними колонами сталактитів і густо насичені різної форми гротами. Над р. Дністер біля с. Раківець знаходиться фортифікаційна пам'ятка національного значення XVII ст. – Раковецький замок. Неподалік с. Беремляни ліворуч русла р. Дністер знаходиться ще один видовбаний у скельній породі монастир. Наступним унікальним місцем місцевої природної зони є Червона гора, яка покрита цікавою надскельною фауною і розташована поблизу с. Хмелева. Неповторним проявом ландшафту Дністровського каньйону є шістнадцятиметровий Червоногородський водоспад, який формує одна із приток р. Дністра – р. Джурин. Одна з легенд стверджує, що водоспад був штучно створений турецькими військами 1672 р. під час облоги Червоногородського замкового укріплення. Посередині Червоногородського каньйону залишилися руїни колись міцної захисної споруди та костелу XVII ст. Останнім пунктом на дистанції річкової подорожі є м. Заліщики Тернопільської області [44, с. 110–111].

Вагомим технічним інструментом для вдалого подорожування Карпатами є вебпрограма «В Похід Карпатами». Її можна встановити у формі додатку на мобільний пристрій. Важливими позитивними функціями цієї програми є: інтерактивно-топографічна карта із маркуванням основних краєзнавчо-туристських маршрутів в українських Карпатах; можливість працювати з картою без підключення до мережі Інтернет; широкий список-каталог маршрутних напрямків із інструкціями для їх вдалого проходження туристськими групами; GPS стає активним лишень тоді, коли ви вмикаєте додаток; можливість огляду інформативних повідомлень про історію та інфраструктуру населених пунктів; актуальні логістичні дані із зазначенням місць зупинок та розкладу громадського транспорту; інформацію про прогноз погоди на локальних гірських ділянках;

можливість обміну світлинами і коментарями про ті чи інші маршрути, об'єкти ландшафту та місцевої культури³.

Зважаючи на багату місцеву історію та урбаністичну архітектурну, по м. Івано-Франківську розроблено достатньо багато туристичних маршрутів, але з огляду на сторінкові обмеження даної роботи ми звернули увагу на три основні дистанції, які розмістили у додатках (див. додаток Д).

Інтенсивний розвиток туристичної галузі в м. Івано-Франківську зумовив доцільність розробки автономної Інтернет-програми під назвою «Івано-Франківськ для туристів», присвяченої ознайомленню туристичних груп із логічно побудованими місцевими пішохідними екскурсійними маршрутами. Обравши певний маршрут, екскурсант має змогу пройти чітко визначену дистанцію із зупинками біля найбільш унікальних пам'яток місцевої урбаністики та історії. Позитивними характеристиками програми є: віртуальний супровід під час піших екскурсій; локації на дистанції супроводжуються інформативними текстовими та аудіоповідомленнями, яскравими фотографіями; інтерактивна карта; геолокація готельних споруд та інших інфраструктурних об'єктів⁴.

Пошук житла для ночівлі в контексті краєзнавчо-туристських мандрівок Прикарпаттям вагомо спрощує загальносвітова програма у форматі мобільного додатку з бронювання готельних комплексів під найменуванням «Букінг»⁵, яка, зокрема, у своїй системі відображає усі інфраструктурні житлові об'єкти краю.

Отже, Прикарпаття – унікальний історико-географічний регіон України, який володіє вагомим туристсько-краєзнавчим потенціалом. Тут наявні унікальні ландшафтні, гідрологічні, архітектурні, мистецькі, сакральні, етнографічні, історико-археологічні екскурсійні атракції, показ яких можливий як автономно, так і в синтетичному варіанті – шляхом організації й проведення туристсько-краєзнавчих подорожей. Організоване демонстрування унікальних атракцій природи та культури Прикарпаття для школярів є надважливим в контексті позакласної гурткової роботи й загалом виховання юного покоління українців.

³Посилання на програму: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.gelembjuk.mytrekking&hl=uk&gl=US>

⁴Посилання на програму: <https://iftravel.com.ua/info/excursions/>

⁵Посилання на програму: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.booking&hl=uk&gl=US>

ВИСНОВКИ

Популярною формою організації школярів для групової краєзнавчої роботи є гурток, який має чіткий кількісний склад учасників, структуру та керівництво. Важливими формами туристсько-краєзнавчої роботи в позакласній гуртковій діяльності школи є екскурсії та походи. Дані форми діяльності сприяють трудовому, моральному, естетичному, патріотичному вихованню, формуванню дисциплінованості, цілеспрямованості, розвивають почуття колективізму, взаємодопомоги, спонукають до активних пізнавально-дослідницьких рефлексій, соціалізації, фізичної активності, оздоровлення, екологічної культури, міжетнічної толерантності, сприяють розумінню своєї інтеграції до соціально-історичного та етнокультурного простору рідного краю. Екскурсії та туристські походи якісно впливають на формування в учнів національної ідентичності та історичної пам'яті, що особливо важливо в умовах нашої колективної боротьби за збереження української нації та незалежності України на тлі загарбницької війни Російської Федерації.

Екскурсія – цілеспрямований, чітко спланований процес наочного пізнання навколишньої реальності, ґрунтований на синтезі зорових, слухових, емоційних вражень, який реалізується під корегуванням кваліфікованого екскурсовода. На основі аналізу змістового навантаження виділяють оглядові багатопланові та тематичні екскурсії. Оглядові багатопланові екскурсії стосуються кількох тем і ґрунтуються на демонструванні різних об'єктів: пам'яток історії, архітектури, об'єктів природи, промислових, фермерських підприємств, культурно-освітніх закладів. Тематичні екскурсії розкривають одну тему і побудовані за тематико-хронологічним принципом. Якщо це історична екскурсія, то в її основу покладена одна значна подія, або декілька подій, об'єднаних однією темою. У кожній конкретній екскурсійній тематиці можна виокремити екскурсії, покликані цілісно розкрити тему (оглядово-тематичні). Тематичні екскурсії диференціюють на вісім груп: історичні, воєнно-історичні, історико-релігієзнавчі, мистецтвознавчі, літературні, архітектурні, природознавчі, виробничі. Кожну з цих груп у

змістовому відношенні можна розділити на певні підгрупи. Розглянувши різні підходи з диференціації екскурсій, ми прийшли до висновку, що більшість їх типів за своїми характеристиками є краєзнавчими, оскільки дозволяють екскурсантам поглиблено й всебічно пізнати специфіку окремого краю – його природні багатства, господарський уклад, історичне минуле, культурне й мистецьке надбання.

У створенні краєзнавчої екскурсії виділяють три головні етапи: превентивна підготовка – підбір інформативно-матеріальної основи для екскурсії, її аналітичне вивчення за обраною темою, формулювання мети та завдання екскурсії; створення екскурсії – підбір екскурсійних об'єктів, маркування маршруту, опрацювання зібраного інформативного матеріалу, формулювання тексту екскурсії, обрання методики і техніки проведення екскурсії, створення методичних положень та заповнення супровідної документації (титульний аркуш; схема маршруту; технологічна карта; контрольний текст; «портфель екскурсовода»); завершальний період – проведення екскурсійного показу на маршруті та затвердження екскурсії.

Ефективність екскурсії залежить від методичних прийомів показу атракцій на її маршруті: попереднього огляду, панорамного показу, зорової реконструкції, локалізації подій, зорового порівняння, інтеграції, переключення, руху, показу наочних матеріалів. Невід'ємним компонентом екскурсії є методичні прийоми розповіді (екскурсійної довідки, опису, характеристики, коментування, пояснення, цитування, питань-відповідей, діалогізації, літературного монтажу, персоніфікації, проблемної ситуації), покликані ефективно передати екскурсантам інформацію про події, історичні постаті, об'єкти соціальної, економічної, військової, культурної сфери. Існують особливі методичні прийоми екскурсійного показу: включення органів чуття; залучення учасників та очевидців подій, ритуалу.

За складністю й часовими рамками проведення туристські походи типологізують на одноденні (ПВД) та багатоденні. ПВД умовно диференціюють на прогулянково-оздоровчі, навчально-екскурсійні, тренувально-спортивні. Їх

також розрізняють за дистанцією, швидкістю пересування, метою здійснення, характером маршруту, наявністю на ньому природних бар'єрів. Туристські походи бувають пішохідними, лижними, водними, велосипедними, автомобільними.

Як і під час проведення складних і багатоденних походів, у ПВД важливо дотримуватись принципу поступового накопичення досвіду, збільшення фізичних і психічних навантажень, довжини й тривалості маршруту. ПВД повинен бути цікавим, тобто мати емоційний центр (домінанту). Ним можуть стати мальовничі береги річок, озер, пам'ятки природи, архітектури, культури, історії. Документальною базою для організації і проведення ПВД є маршрутний лист встановленого зразка. Маршрутний лист розроблений для організації туристських заходів із залученням учнівської молоді та заповнюється у відповідності до алгоритму загальноприйнятої структури.

Організація й проведення багатоденних учнівських туристських походів є трудомістким й багатокомпонентним процесом, який передбачає такі аспекти, як: технічну підготовку, комплектування групи, розподіл обов'язків, вибір маршруту, оформлення похідної документації, нагромадження спорядження, харчування, застосування для пересування тактики і техніки, орієнтування на місцевості, базування, дотримання гігієни, навиків надання першої медичної допомоги, заходи безпеки, ведення щоденника, узагальнення підсумків та формування звіту. Учнівський колектив, який брав участь у складному (категорійному) багатоденному туристському поході, формує технічний звіт.

Прикарпатський край насичений вагомою кількістю пізнавальних природних, історичних, архітектурних, мистецьких, сакральних, промислових екскурсійних атракцій і, відповідно, туристських маршрутів. Серед широкого переліку унікальних екскурсійних атракцій Прикарпаття можна виділити «Писаний камінь», «Сріблясті» або «Шешорські» водоспади, високогірні озера «Марічейка», «Несамовите», гору «Говерлу», Вигодську вузькоколіїну залізницю, астрономічно-метеорологічну обсерваторію «Білий Слон», Музей писанкового розпису, Національний заповідник «Давній Галич», Манявський скит, низку

оборонно-фортифікаційних замкових укріплень та екскурсійні локації м. Івано-Франківськ. На Прикарпатті можна виокремити значну кількість одноденних та багатоденних туристсько-краєзнавчих маршрутів: велосипедні та автомобільні («Подорож історико-культурними місцевостями Богородчанщини та Надвірнянщини»; «Прикарпатське кільце»; «Золоте кільце південної Галичини»); пішохідні («Мандрівка ландшафтами Яремчанщини»; «Мандрівки теренами Чорногори»; «Ландшафтом Чорногірського хребта»; «Похід на г. Горган Бурачиківський»; «Похід на г. Кукул»; «Вихід на г. Синячку Горганського гірського масиву»; «Мандрівка до о. Несамовитого»; «Мандрівка Чивчинським гірським масивом»; «Подорож Гринявськими горами»; «Проходження стежинами Покутських Карпат»; «Вихід на г. Хом'як»); водний («Сплав річкою Дністер»).

Усі розглянуті екскурсійні локації і туристсько-краєзнавчі маршрути необхідно використовувати в позакласній краєзнавчій гуртковій роботі зі школярами, оскільки це матиме вагомий позитивний інформативно-пізнавальний вплив на юне покоління українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативні положення

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Постанова від 23 листопада 2011 р. № 1392 м. Київ. Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 143 від 26.02.2020.
2. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року, № 2145-VIII, м. Київ. Розділ II. Структура освіти. Стаття 12. Повна загальна середня освіта.
3. Королько А. Програма «Історичне краєзнавство» (для студентів закладів вищої освіти). Основний рівень. *Програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого та військово-патріотичного напрямів. Збірник програм* / заг. ред. М.Ю. Косило, В.Є. Кімакович. Івано-Франківськ: «Фоліант», 2018. С. 77–94.
4. Перспективи розвитку краєзнавчого руху: пропозиції до проекту Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р. *Краєзнавство*. 2013. Вип.1. С. 4–9.
5. Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України. Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.03.2006 року № 237. Спортивний туризм. К.: Федерація спортивного туризму України. 2006.

II. Монографії і статті

6. Зеленчук І. Сакральність скелі Писаний Камінь. *Гуцули і Гуцульщина. Літературно-мистецький і громадсько-суспільний часопис*. 2011. Вип. № 3. С. 2–6.
7. Костриця М. Ю. Туристський похід вихідного дня. К.: «Здоров'я», 1989. 151 с.
8. Коханець П. Туристсько-краєзнавча діяльність – як ефективний засіб формування фізичних і вольових здібностей молодших школярів. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. С. 85–88.

9. Маланюк Т. З. Архітектурні культові святині Прикарпаття – важливий ресурс розвитку туризму і екскурсій. *Туристсько-краєзнавчі дослідження: збірник наукових статей*. К.: [б. в.], 2007. Вип. 7. С. 147–155.
10. Маланюк Т. З. Використання архітектурної спадщини княжого Галича в туристичних маршрутах та екскурсіях. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Львів: ЛДІФК, 2004. С. 26–28.
11. Маланюк Т. З. Історико-архітектурні пам'ятки Івано-Франківщини як об'єкти туризму. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2004. № 4 (липень-грудень). С. 58–61.
12. Маланюк Т. З. Особливості використання наявних туристсько-краєзнавчих ресурсів Івано-Франківщини в організації виховної роботи дитячо-юнацького туризму. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки: у 3 т. уклад. А. В. Цьось, С. П. Козібродський*. Луцьк: Вежа Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 1. С. 76–80.
13. Маланюк Т. З. Пам'ятки оборонного значення Івано-Франківщини як об'єкти туризму. *Розвиток туристичної індустрії в Україні: реалії та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27–29 травня 2004 р.)*. Тернопіль: Стародубець, 2004. С. 140–146.
14. Маланюк Т. Туристсько-краєзнавча робота в школах області. *Шкільне краєзнавство Івано-Франківщини. Збірник навчально-методичних матеріалів для вчителів*. Івано-Франківськ, 2016. С. 62–78.
15. Непша О. В., Особливості організації та проведення географічних екскурсій. *Актуальные научные исследования в современном мире*. 2014. Вип. 7 (27). С. 6–10.
16. Оришко С. Туристсько-краєзнавча діяльність у житті сучасного школяра. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 23. С. 107–111.

17. Остапець О. Організація туристської роботи в школі. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2008. № 16. С. 3–14.
18. Поліщук В. В. Туристсько-краєзнавча діяльність дітей в навчальних закладах освіти. *Збірник наукових праць*. 2014. Вип. 122. С. 151–157.
19. Серебряй В. Походи вихідного дня як форма оздоровчого туризму. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. С. 138–148.
20. Слівіна А. Топографічна підготовка. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2006. № 19. С. 13–17.

III. Підручники, посібники та методичні рекомендації

21. Артамонов Б. Б., Штангрет В. П. Топографія з основами картографії: навчальний посібник. Львів: Новий Світ, 2006. 248 с.
22. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство: Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2007. 464 с.
23. Блистів Т. В. Теорія і практика туристичних походів: навч. посіб. Львів: НВФ «Українські технології», 2006. 132 с.
24. Булашев А. Я. Спортивний туризм: ученик. Харків: ХГАФК, 2004. 388 с.
25. Вяткин Л. А., Сидорчук Е. В., Немытов Д. Н. Туризм и спортивное ориентирование: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
26. Галасюк С. С., Нездоймінов С. Г. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: Навчальний посібник. Херсон: «Олді+», 2019. 248 с.
27. Голубко В. Є. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 304 с.
28. Грабовський Ю. А., Скалій О. В., Скалій Т. В. Спортивний туризм: навч. посібник. Тернопіль: ТНПУ, 2007. 302 с.
29. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: навч. посіб. для зал. освіт. К.: Наук. світ, 2003. 203 с.

30. Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм: навч. посібник. 2-ге вид., перероб. та доповн. К.: Альтепрес, 2008. 280 с.
31. Ємельянов Б.В. Екскурсознавство. М.: Радянський спорт, 2007. 216 с.
32. Зеленін С. М., Нікольський В. В. Основи туризму: посібник. К.: «Здоров'я», 1975. 240 с.
33. Карпюк З. К., Цвид-Ендрю Н. В. Екскурсознавство і музеєзнавство: методичні рекомендації для практичних робіт із курсу. Луцьк: ВежаДрук, 2017. 48 с.
34. Кіптенко В. К., Малиновська О. Ю. Організація екскурсійних послуг. Підручник. Херсон : «Олді+», 2018. 518 с.
35. Кобута С., Королько А. Методичні рекомендації до написання та захисту дипломної роботи за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти для студентів освітньо-професійної програми Середня освіта (Історія) спеціальності 014 Середня освіта (Історія). Івано-Франківськ, 2018. 42 с.
36. Колотуха О.В., Щербатюк Н.І. Організація краєзнавчо-туристської діяльності. Навчальний посібник. Кіровоград: ПП. Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2012. 186 с.
37. Король О.Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі: навч.-метод. посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2016. 144 с.
38. Костриця М. Ю., Обозний В.В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посібник. К.: «Вища школа», 1995. 223 с.
39. Коцан І. Я. Шкільний туризм: навч.-метод. посібник. К.: «Муар», 1998. 208 с.
40. Кравець Н.В. Краєзнавча робота в контексті навчально-виховної діяльності сучасного закладу освіти. 2016. 156 с.
41. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм: навч. посібник. К.: Вища школа, 1994. 180 с.
42. Луцький Я. Основи шкільного туризму: навчальний посібник. Івано-Франківськ: «Місто НВ», 2008. 137 с.

43. Маланюк Т. З. Туризм і краєзнавство у школі: навчально-методичний посібник. 2-ге вид. Івано-Франківськ: Плай ЦІТ, 2009. 104 с.
44. Маланюк Т.З. Краєзнавство і туризм: навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2010. 205 с.
45. Минделевич С. В. Туризм для всех. М.: Знание, 1988. 190 с.
46. Обозний В. В. Туристсько-краєзнавча практика у педагогічному вузі: навч. посібник-практикум. К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. 237 с.
47. Остапчук В. В. Підготовка і проведення туристського походу: навч. посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 89 с.
48. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 248 с.
49. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник. МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 338 с.
50. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. 110 с.
51. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство. Крок у нове тисячоліття: досвід, проблеми, перспективи. К., 2000. 270 с.
52. Федорченко В.К. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навчальний посібник. В.К. Федорченко, О.М. Костюкова, Т.А. Дьорова, М.М. Олексійко. К.: «Кондор». 2004. 116 с.
53. Філіпов З. І. Спортивний туризм. Організація і методика спортивно-туристичної роботи. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів фізкультурного профілю. Дрогобич: Коло, 2010. 344 с.
54. Чагайда І.М. Екскурсоведство: навчальний посібник. І.М. Чагайда, С.В. Грибанова. К., 2004. 240 с.
55. Щур Ю. В., Дмитрук О. В. Спортивно-оздоровчий туризм: навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 232 с.

IV. Дисертації

56. Лисий І. О. «Замкові комплекси Івано-Франківської області в період незалежності України (1991–2017 рр.) функціональний стан, туристичний потенціал та рекреаційно-краєзнавча адаптація»: дис. ... канд. іст. наук 07.00.05 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ. 2017.204 с.

V. Путівники та довідкові видання

57. Астрономічна і метеорологічна обсерваторія на вершині Піп Іван. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%81%D1%82%D1%80%D0>
58. Говерла. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%>
59. Десять казкових озер Карпат. URL: <https://vidviday.ua/blog/10-ozerkarpat/>
60. Дивовижна краса Гринявських гір. URL: <https://propohody.com/hike11/>
61. Зелена перлина Карпат. Туристичні маршрути. URL: <https://guide.karpaty.ua/uk/places/gora-khomyak>
62. Карпатський трамвай. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0>
63. Манявський скит. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%>
64. Маршрут на гору Синячка. URL: <https://guide.karpaty.ua/uk/places/syniachka-marshrut>
65. Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0>
66. Музей писанкового розпису. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%>
67. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2617/

68. На Івано-Франківщині планують створити нові туристичні маршрути. Суспільне. URL: <https://suspilne.media/175464-na-ivano-frankivsini-planuut-stvoriti-novi-turisticni-marsruti/>
69. Національний заповідник «Давній Галич». URL: <http://davniyhalych.com.ua/>
70. Несамовите. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%>
71. Офіційний веб-сайт Івано-Франківської ОДА. Туризм. URL: <https://www.if.gov.ua/turizm>
72. Подорожі. URL: <http://yarko.nadvirna.com/archives/768>
73. Покутсько-Буковинські Карпати. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
74. Похід в Горгани. URL: <https://marakosiv.if.ua/536/>
75. Скелі Довбуша – про що мовчать кам'яні велетні. URL: <https://vidviday.ua/blog/skeli-dovbusha/>
76. Сріблясті водоспади. URL: <https://iftourism.com/places/sriblyasti-vodospadi>
77. Туристичні маршрути. URL: <https://www.mvk.if.ua/troute>
78. Чивчини. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B8%D0%>

ДОДАТКИ

Додаток А

Етапи створення екскурсії

Джерело:

URL: http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/programms_ua/7/samost_robota.pdf

Супровідна документація створеної екскурсії

Додаток Б. 1

Картка екскурсійного об'єкта № _____

1.	Назва об'єкта (історична та сучасна), у т.ч. колишнє і теперішнє його призначення	
2.	2. Місцезнаходження об'єкта, його адреса, під'їзди та підходи до нього	
3.	Опис об'єкта (коротка зовнішня характеристика, його розміри, дата створення, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіальних написів на пам'ятці чи меморіальній дошці та ін.)	
4.	Історичні події та персоналії, пов'язані з об'єктом (дати, короткий опис і біографічні відомості).	
5.	Збереженість об'єкта та можливості огляду (стан об'єкта і прилеглої території, обмеження щодо його відвідування та огляду)	
6.	В яких тематичних екскурсіях пам'ятка може бути використана	
7.	Джерела відомостей (основна література, де описаний об'єкт і пов'язані з ним події, архівні дані та ін.)	
8.	Дата складання картки, прізвище й посада укладача	
9.	Додаткові дані (за необхідності)	

*Джерело:*URL: http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/programms_ua/7/samost_robota.pdf

Титульний аркуш екскурсії

(найменування екскурсійної установи)

Тема екскурсії

Вид екскурсії

Тривалість

(год.)

Протяжність

(км)

Автор-розробник

ЗАТВЕРДЖУЮ**Керівник туристичного
підприємства**

(_____)

підпис П І П**«__» _____ 20__ року****М.П. ПОГОДЖЕНО****Представник Державтоінспекції**

(_____)

підпис П І П
«__» _____ 20__ року**М.П.**

Коротка характеристика маршруту екскурсії

Маршрут екскурсії

Перелік об'єктів показу

Тривалість (год.)

Протяжність (км)

Джерело:

URL: <https://poltavatourcenter.pl.ua/images/documents/tourizm/mkk/metod-mkk.pdf>

Б. 4. Схема маршруту

(графічне зображення ділянок переміщення, місць зупинок з позначенням тривалості (хв.) і протяжності (км))

Розшифрування схеми маршруту

1.Перелік географічних точок слідування за маршрутом.

2 Перелік зупинок.

3.Позначення місця початку екскурсії.

Джерело:

URL: <https://poltavatourcenter.pl.ua/images/documents/tourizm/mkk/metod-mkk.pdf>

Паспорт маршруту туристсько-краєзнавчого походу

1. Назва туристичного підприємства

Вид туризму _____, траса походу

назва основних географічних пунктів _____

Протяжність _____ км, тривалість _____ діб.

Кількість туристів в одній групі _____ осіб.

Період роботи з _____ по _____.

Паспорт складено в 20__ р. в _____ прим.

Зміни внесено в 20__ р. на стор. _____.

в 20__ р. на стор. _____.

в 20__ р. на стор. _____.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник туристичного підприємства

_____ (_____)

підпис

П І П

«__» _____ 20__ року

Джерело:

URL: <https://poltavaturcenter.pl.ua/images/documents/tourizm/mkk/metod-mkk.pdf>

Зразок заповнення технологічної карти екскурсії на тему «Подорож історико-красознавчими локаціями Івано-Франківська». Екскурсійний об'єкт – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Ділянки маршруту екскурсії	Місця зупинок	Об'єкти показу	Тривалість огляду	Найменування підтем і перелік основних питань	Організаційні вказівки	Методичні вказівки
Від місця зустрічі із групою до Університету		Панорама вул., Чорновола, територія та приміщення Прикарпатського університету	25 хв.	1. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». 1. Історія створення. 2. Радянський період. 3. Зміни пов'язані із незалежністю України. 4. Структура роботи університету. 5. Міфи та реальність.	Групу провести до воріт університету. Коротко розповісти про вулицю Чорновола, історію її назви. Провести екскурсантів на територію університету. Розповісти про історію навчального закладу, систему функціонування та легендарні відомості з життя університету. Зробити екскурс у середину навчального закладу та територією подвір'я.	Після попереднього огляду нинішньої території Університету за допомогою прийому локалізації й зорової реконструкції відтворити територію й вид навчального закладу минулого століття. Використовуючи прийом характеристики описати виникнення й розвиток університету. Пояснити походження назви міста. За допомогою прийому панорамного показу й абстрагування дати характеристику вулиці Чорновола.

Джерело: URL: https://tourlib.net/books_ukr/vt_dod6.htm

Зразок заповнення методичної розробки оглядової екскурсії Чернівцями

Маршрут		Об'єкти показу	Хроно-метраж	Основні питання	Вказівки	
Ділянки	Зупинки				Організаційні	Методичні
Площа Філармонії → пішки → вул. Чайковського → пішки → вул. Поштова → пішки → Центральна площа		«Меморіальні дошки на бічній стіні будівлі Філармонії», пл. Філармонії, 10; «Головний поштамт», вул. Поштова, 6	01:00		Група знайомиться з меморіальними дошками на правій бічній стіні Філармонії На вулиці Поштової оглядається будівля Головного поштамту	Використовується прийом показу меморіальної дошки Надається екскурсійна довідка
Підтема «Центральна площа Чернівців – серце середмістя»						
	Центральна площа	«Центральна площа в цілому»	01:05	1. «Площа ринок» – усі дороги ведуть сюди 2. Готелі майдану ринок – тут відбувалися різні історії	Екскурсанти стають біля пам'ятника Т. Шевченка (спиною до нього), оглядають площу та її основні вулиці Група, стоячи біля пам'ятника Т. Шевченка, по чергово за годинниковою стрілкою оглядає колишні готелі Центральної площі	Використовуються прийоми попереднього огляду та опису Використовуються прийоми локалізації подій та опису
		Колишні готелі: «Париж», вул. Головна, 47; «Бель-В'ю», пл. Центральна, 2; «Чорний орел», пл. Центральна, 7; «Золотий лев», вул. Університетська, 2 «Міська ратуша», пл. Центральна, 1	01:20	3. Ратуша – незмінний центр міського самоврядування	Група переходить продовження вул. Руської та розташовується на тротуарі перед центральною клумбою обличчям до Ратуші	Використовуються прийоми попереднього огляду, зорової реконструкції, опису та характеристики
		«Центральна клумба площі»	01:30	4. Пам'ятники, яким не щастило	Група підходить до центральної клумби та ознайомлюється з «портфелем екскурсоведа»	Використовуються прийоми зорової реконструкції, показу наочних матеріалів і опису

Джерело: [37, с. 92].

Додаток В**Супровідна документація організації та проведення туристського походу**

Маршрут розглянули члени _____ МКК

(назва маршрутно-кваліфікаційної комісії)

1. _____

(прізвище, ініціали)

2. _____

(прізвище, ініціали)

Особливі вказівки (що до реєстрації в аварійно-рятувальній службі та інш.): _____

Група під керівництвом _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

має (не має) право здійснити даний похід _____

Звіт про похід подати у формі _____

(усний, скорочений письмовий з фотографіями)

(штамп МКК)

Голова МКК _____ " _____ " _____ 20__ р.

(підпис)

Висновок МКК про залік походу

Похід оцінено _____

(вихідного дня, ступень складності)

Зараховано досвід подолання локальних

перешкод: _____

Довідки про залік походу видані у кількості _____ штук.

Штамп МКК

Голова МКК _____ (_____)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

" _____ " _____ 20__ р.

Додаток В (продовження)

Форма маршрутного листа затверджена постановою
виконкому Федерації спортивного туризму України від
04.11.2002р., протокол №29, п. №2

МАРШРУТНИЙ ЛИСТ № _____**Не категорійного спортивного туристського походу**

Група туристів _____
(назва організації, що опроводить похід та її адреса або самодіяльна група)

У складі _____ чоловік здійснює з " _____ " _____ 20 ____ р.

до " _____ " _____ 20 ____ р. _____ не категорійний
(вид туризму)

Спортивний туристський похід _____
(вихідного дня, ступень складності, зподоланням)

Категорійних локальних перешкод)

в районі _____
(географічний, адміністративний район)

за маршрутом _____

Керівник групи _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Заст. керівника _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник закладу

що проводить подорож _____ / _____ /
(за наявності такого закладу) (підпис) (прізвище, ініціали)

М.П.

" _____ " _____ 20 ____ р.

Додаток В (продовження)

СПИСОК УЧАСНИКІВ ПОХОДУ

№ з/п	Прізвище та ім'я	Рік народження	Домашня адреса
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			
13			
14			
15			
16			
17			
18			
19			
20			
21			
22			
23			
24			
25			

Примітки _____

Додаток В (продовження)

МАРШРУТ ГРУПИ, ПОГОДЖЕНИЙ ЗМКК

Дата	Відрізок маршруту та локальні перешкоди	Відстань(км)	Засіб пересування	Відмітка на маршруті

Всього активними засобами пересування _____ км

Копія карти або картосхеми з нанесеним маршрутом додається.

Керівник групи _____ / _____ /
 (підпис) (прізвище, ініціали)

Контрольні терміни повідомлень:

"__" _____ 20__ р. за адресою _____

кому _____ з _____

"__" _____ 20__ р. за адресою _____

Джерело:

URL: <https://poltavatourcenter.pl.ua/images/documents/tourizm/mkk/metod-mkk.pdf>

**Рекомендаційні положення стосовно дотримання безпеки під час
проходження туристського маршруту**

Інструктаж учасників групи перед виходом на маршрут

Безпосередньо перед виходом на маршрут керівник групи і провідник повинні провести інструктаж із правил поведінки. Необхідність такого інструктажу викликана безпекою руху, а дотримання групою оголошених правил дозволяє швидше і легше, а отже, успішніше пройти запланований маршрут.

Правила поведінки:

- кожен учасник повинен слухатись керівника і виконувати його вказівки (керівник повинен з певним гумором бути демократичним диктатором, натомість в аварійній ситуації – бути абсолютним диктатором);
- керівник йде першим, ніхто його не переганяє навіть на прямих ділянках;
- одразу за керівником (повинен слідкувати за фізичним станом групи і кожного учасника окремо) йдуть фізично слабші або повільніші учасники груп; керівник встановлює із кінцевим умовні сигнали, які повинна розуміти і знати уся група, насамперед, це сигнали: усе гаразд, зупинка, потрібна допомога (кінцевий повинен по можливості якнайчастіше бачити провідника, щоб сповістити його про потреби учасників або травму кого-небудь із них, бажано, щоб кінцевий мав свисток);
- оголошується режим руху (час переходів і привалів, можливість технічних зупинок), з'ясовується стан учасників походу; привертається увага учасників походу на можливі або їй відомі небезпеки; вимагається повідомляти керівнику про раптові небезпеки (зсув ґрунту, поява звіра тощо);
- вимагається від учасників сповіщати керівника про фізичні потреби, фізичний стан, отримані травми;
- усталюються особливі правила поведінки залежно від часу проведення походу і ділянки маршруту (наприклад в травні і червні – у період гніздування птахів – необхідно дотримуватись тиші, а в заповідниках і природних парках тиха поведінка є обов'язкова).

Правила техніки безпеки під час пересуванні туристів:

- ✓ перед початком походу слід визначити порядок руху, призначити кінцевого напрямного, який буде визначати темп руху. Напрячним зазвичай стани ять слабшого учасника мандрівки. Місце керівника під час руху повинне забезпечувати йому зручність управління групою;
- ✓ на маршруті слід рухатись компактно, не допускати розриву групи;
- ✓ у випадку відставання, нездужання або травм негайно сповістити керівника;
- ✓ кожна інформація від керівника або від напрямного до кінцевого і навпаки повинна швидко передаватись ланцюжком;
- ✓ відлучатися з колони або з бівачу слід тільки з відома керівника;
- ✓ треба уникати пересування в спекотні години. В разі потреби слід мати на собі одяг з довгими рукавами і закритою шиєю, а також головний убір і вилого кольору з козирком;
- ✓ перед використанням опори випробувати її міцність та стійкість;
- ✓ на складних і небезпечних ділянках керівник сам перевіряє їх прохідність і страхує кожного учасника походу.

Правила під час руху у лісі:

- ✓ слід одягти довгі штани і верхній одяг з довгими рукавами, щоб захиститись від подряпин;
- ✓ на рюкзаку та одязі не повинно бути предметів, що чіпляються за гілки дерев;
- ✓ слід притримувати гілки, щоб не вдарити того, хто йде позаду;
- ✓ дерева, що впали і перегородили стежку, можуть бути слизькими, тому долати вітроломи треба обережно, не наступаючи на стовбури;
- ✓ перебуваючи у районах, де водяться змії, необхідно мати щільні штани, високі черевики і вовняні шкарпетки. Не можна рухати старих пеньків, копиць сіна, каміння тощо;
- ✓ під час та після опадів треба уникати руху крутими схилами, тому що мокра трава і каміння стають небезпечно слизькими.

Правила під час грози:

- ✓ припинити рух;
- ✓ не ховатись під поодинокими і високими деревами;
- ✓ уникати високих місць, скельних виступів і т.п.;
- ✓ відкласти металеві предмети далі як на 25 метрів;
- ✓ вимкнути GPS і мобільні телефони.
- ✓ при втраті орієнтації треба йти вздовж потоку униз за течією до найближчої дороги;
- ✓ залишаючи привал або бівак, треба прибрати місце зупинки і загасити вогонь.

Правила безпеки при подоланні водних перешкод:

- ✓ переправляйтесь слід після попередньої розвідки на більш широкій і мілкій ділянці річки;
- ✓ переходити потоки треба у взутті, бажано мати жердину, на яку слід спиратися вище за течією;
- ✓ перетинати річку треба під кутом, проти течії;
- ✓ при переході річки по колоді, завалу або сніговому мосту необхідно перевірити їх надійність;
- ✓ для проходу по слизьких або тонких колодах потрібно організувати страхування;
- ✓ залежно від стану води можна переправляйтесь парами, для цього слід повернутися обличчям один до одного і покласти витягнуті руки на плечі напарника, або групами з 3-4 осіб, стаючи стіною, щоб слабші туристи були посередині;
- ✓ при переправі з наведеними перилами треба рухатись поряд з ними нижче за течією; при цьому слід організувати подвійне страхування: один страхувальник повинен міцно тримати шнурок, який прикріплено до того, хто переправляється, другий – організовує пост перехоплення нижче за течією.

Правила техніки безпеки і поведінки при організації купання:

- ✓ керівник групи зобов'язаний особисто перевірити глибину і безпеку місця, вибраного для купання, спуск, піщане чи болотяне дно, вказати площу купання;
- ✓ кожне купання проводиться з дозволу керівника групи і тільки в його присутності. Для спостереження і своєчасного надання допомоги керівник повинен знаходитись на березі;
- ✓ не рекомендується, особливо в гірських річках, вмиватися одному. Категорично забороняється:
- ✓ купання з човна, в холодних гірських озерах і річках, після вживання їжі, після переходу до 45-50 хв.; у сутінках і вночі;
- ✓ пірнання у воду з містків, човнів, урвистих берегів, у невідомих місцях;
- ✓ купання у водоймі поблизу гідравлічних споруд, гребель, шлюзів і дамб.

Можливі помилки керівника на маршруті:

- ✓ розділення групи;
- ✓ включення в початкову частину маршруту складних ділянок, зміна маршруту (ускладнення) за рахунок проходження окремих складних ділянок шляху (перевалів, вершин, хребтів, каньйонів, порогів, водних перешкод і т.п.);
- ✓ відсутність чіткого керівництва діями туристів і вимогливості при проходженні складних ділянок шляху;
- ✓ неправильний розрахунок сил при проходженні складних ділянок шляху, відсутність наглядового і рятувального постів перехоплення (при подоланні водних перешкод);
- ✓ відсутність попередньої розвідки складної ділянки;
- ✓ відсутність контролю при застосуванні страхування і самострахування;
- ✓ неправильний вибір місця привалу, ночівлі;
- ✓ відсутність дисципліни в групі, конфлікт із групою;
- ✓ недостатній відпочинок учасників, ослаблення контролю за станом і самопочуттям учасників.

Джерело: [3, с. 74–79].

Світлини пам'яток Івано-Франківщини

Додаток Г.1

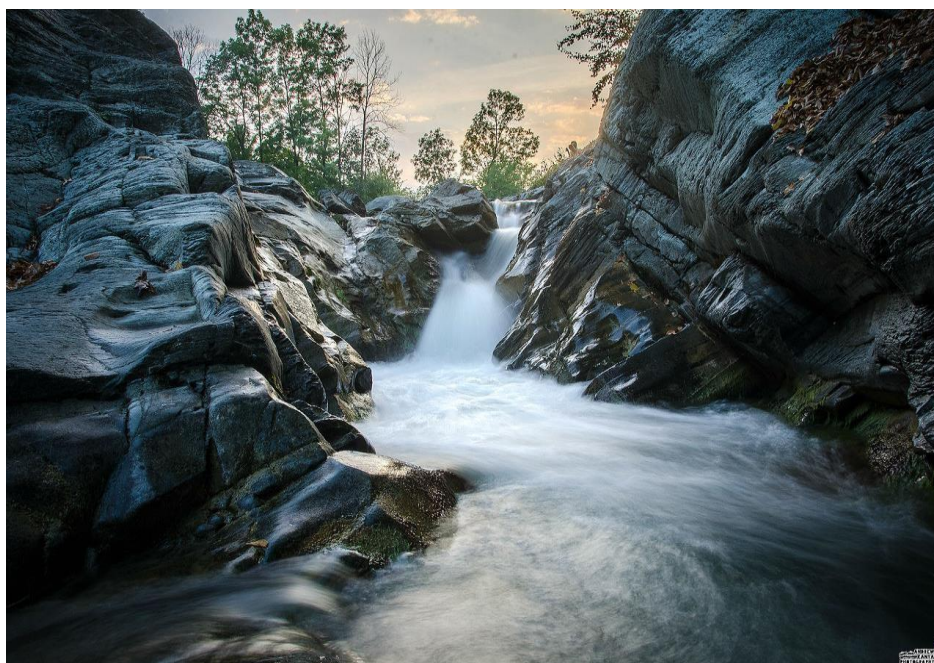
«Писаний камінь» – унікальне, природного походження скельне святилище в Покутських Карпатах, в якому наявні напівсферичні ями-чаші й петрогліфи.

Джерело: URL: <https://www.google.com/search?q=%D0%9F%D0%B8%D1%81%>

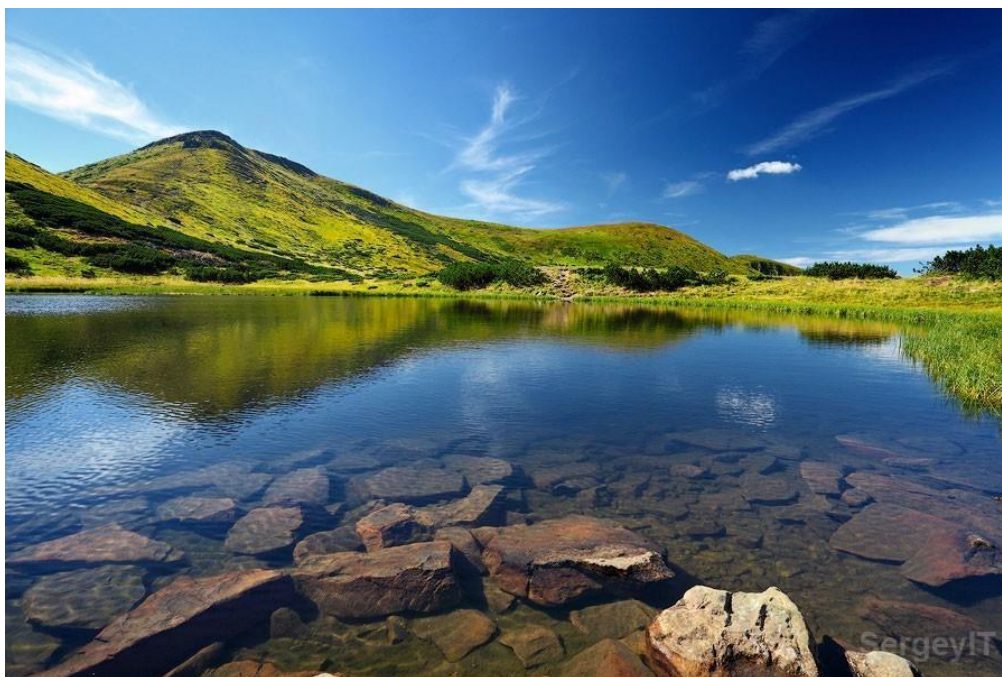
Додаток Г.2

«Сріблясті» або «Шешорські» водоспади – гідрологічна пам'ятка природи, яка знаходиться на р. Пістинька (с. Шешори Косівський р-н, Івано-Франківська обл.).

Джерело: URL: <https://www.google.com/search?q=%D0%A8%D0%B5%D>

Озеро Несамовите знаходиться у підніжжі г. Туркул Чорногірського хребта, має еліпсоїдну форму та льодовикове походження.

Джерело: URL: <https://www.google.com/search?q=%D0%BE%D0%B7%D0%B5%>

Говерла – найвища вершина Українських Карпат і найвища точка України (2 061 м). Розташована в гірському масиві Чорногора.

Джерело: URL: https://tourlib.net/statti_tourism/goverla.htm

Вигодська вузькоколійна залізниця, або вузькоколійка «Карпатський трамвай» – мережа гірських вузькоколіїних залізниць, прокладена неподалік смт. Вигода Івано-Франківської області.

Джерело: URL: <https://snap.com.ua/travel/karpatskiy-tramvay>

Астрономічна і метеорологічна обсерваторія на вершині Піп Іван, також звана умовною назвою Білий Слон – колишня обсерваторія на горі Піп Іван

Джерело: URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%>

Музей писанкового розпису (неофіційна назва Музей «Писанка») – єдиний у світі музей писанки або писанкового розпису в м. Коломия Івано-Франківської обл.

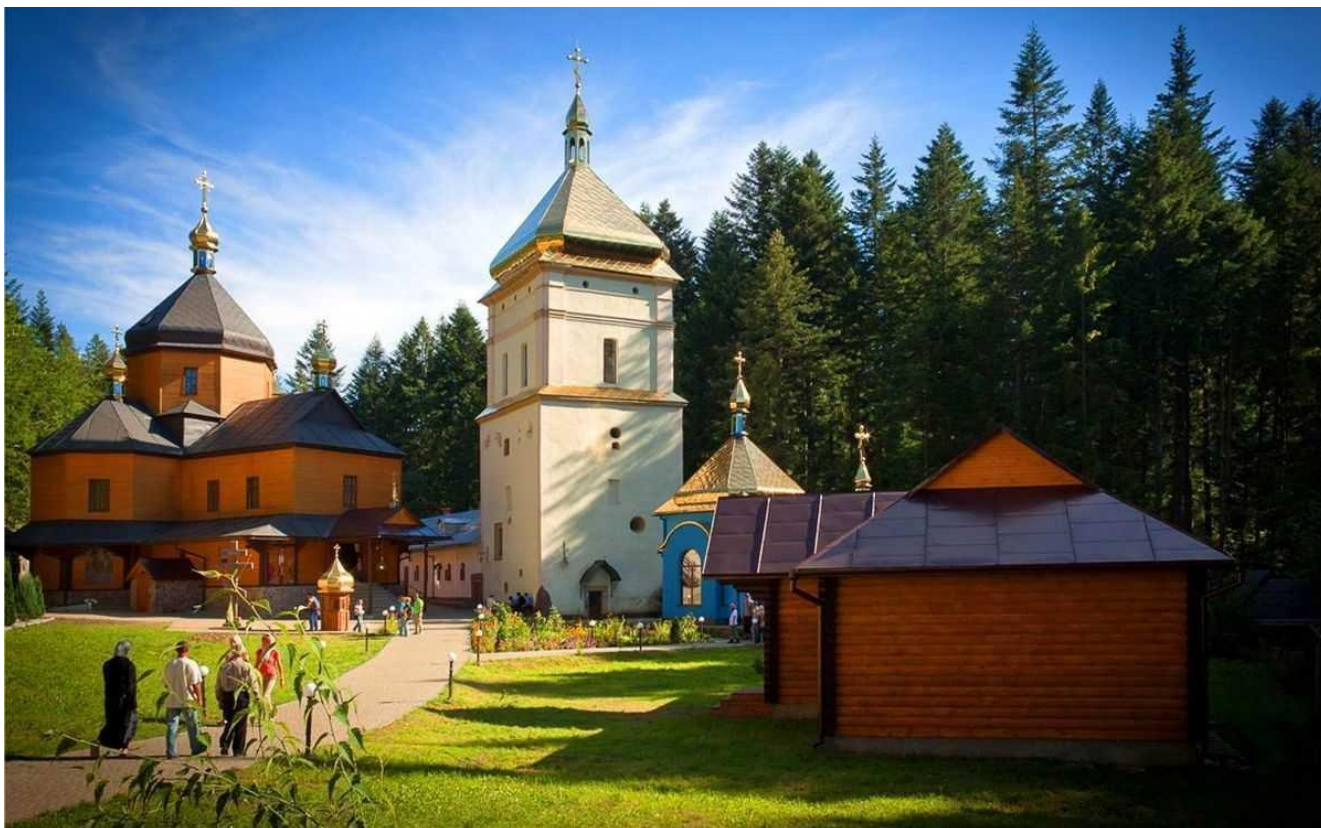
Джерело: URL: https://etnosvit.com/uk/tour/festyval_pysanka/

Успенська церква в с. Крилосі, споруджена 1586 р.

Джерело: URL: <http://www.newtime.lviv.ua/index.php/newtime-kultura/newtime-duhovnist/1069-krulos>

Манявський скит, або Христо-Воздвиженський чоловічий монастир – православний аскетичний монастир східного обряду, заснований у 1606 р. біля с. Манява Солотвинської територіальної громади Івано-Франківського району Івано-Франківської обл.

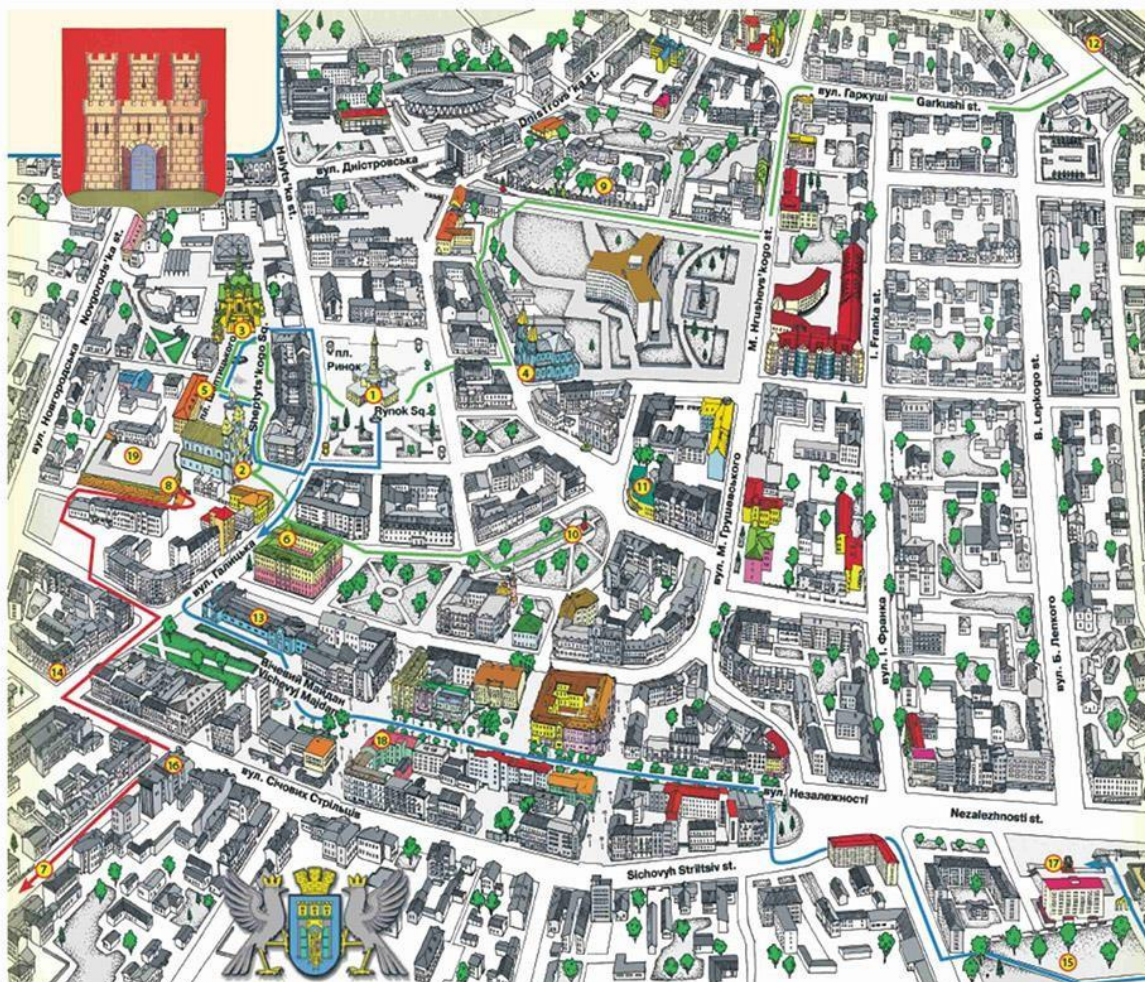

Джерело: URL: <https://karpaty.rocks/region/ivano-frankivska-oblast/bogorodchanskyy-rayon/manyava/manyavsky-y-skyt>

Перелік основних екскурсійних локацій та маршрутів м. Івано-Франківська

ТУРИСТИЧНИЙ ІВАНО-ФРАНКІВСЬК ЗАПРОШУЄ

TOURIST IVANO-FRANKIVSK WELCOMES

ТУРИСТИЧНІ МАРШРУТИ ОСНОВНИХ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК МІСТА

Sightseeing Walking Tours of Main Historic and Architectural City Landmarks

Маршрут 1 ◦ ROUTE 1

Тривалість / Duration: 2,0 – 2,5 години / hours

Початок екскурсії ◦ Beginning of the tour

- 10 Залізничний вокзал;
Railway Station;
- 11 Палац Потоцьких;
Potocki Palace;
- 4 Українська Апостола-фальша православна церква (Вірменська церква, костел);
Ukrainian Apostol-falsha Orthodox Church (Armenian church);
- 1 Обласний історико-краєзнавчий музей;
Regional Museum of History and Local Lore;
- 3 Музей місцевця Прикарпаття (Парафіяльний костел та дзвіниця);
Regional Museum of Arts (Parish Church and Bell Tower);
- 5 Морфологічний корпус медичного університету;
Building of Morphological Faculty of Medical University;
- 2 Гречко-католицька церква Святого Воскресіння Христового;
Greek Catholic Church of St. Resurrection;
- 19 Площа Міхалевича, Обласна музична філармонія;
Mihalovich Sq., Regional Philharmonic;

Закінчення екскурсії ◦ End of the tour

Маршрут 2 ◦ ROUTE 2

Тривалість / Duration: 2,0 – 2,5 години / hours

Початок екскурсії ◦ Beginning of the tour

- 6 Центральний корпус медичного університету;
Central Building of Medical University;
- 8 Пасаж Гартенберга;
Garbenberg Passage;
- 13 Фортечні стіни і вали (залишки старовинної мисливської фортеці);
Fortress walls and ramparts (the remains of an ancient fortress city);
- 14 Мисливська осадна банк;
City Savings Bank;
- 16 Готель "Джестур", будинок ЗНРУ;
Hotel "Gestur", House of ZNRU;
- 7 Парк відпочинку ім. Т.Г. Шевченка (Старовинна діброва);
Shevchenko Park (Hunting Forest);

Закінчення екскурсії ◦ End of the tour

Маршрут 3 ◦ ROUTE 3

Тривалість / Duration: 1,5 – 2,0 години / hours

Початок екскурсії ◦ Beginning of the tour

- 1 Обласний історико-краєзнавчий музей;
Regional Museum of History and Local Lore;
- 5 Морфологічний корпус медичного університету;
Building of Morphological Faculty of Medical University;
- 3 Музей місцевця Прикарпаття (Парафіяльний костел та дзвіниця);
Regional Museum of Arts (Parish Church and Bell Tower);
- 6 Центральний корпус медичного університету (Станіславська дирекція залізниць);
Central Building of Medical University (Stanislavskiy Directorate of Railway);
- 13 Пасаж Гартенберга;
Garbenberg Passage;
- 15 Меморіальний сквер (Станіславський некрополь);
Memorial Park (Stanislavskiy Necropolis);
- 17 Пам'ятник Івану Франку, Обласний музично-драматичний театр;
Ivan Franko Monument, Regional Music and Drama Theatre;

Закінчення екскурсії ◦ End of the tour

Додаток Д (продовження)

 Маршрут 1

- 12 – Залізничний вокзал / Railway Station (вул. Привокзальна, 1);
- 9 – Палац Потоцьких / Potocki Palace (вул. Шпитальна, 5);
- 4 – Українська автокефальна православна церква / Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (вул. Вірменська, 6);
- 1 – Обласний історико-краєзнавчий музей / Regional Museum of History and Local Lore (вул. Галицька, 4а);
- 3 – Музей мистецтв Прикарпаття (Парафіяльний костел та дзвіниця) / Regional Museum of Arts (Parish Church and Bell Tower) (майдан Шептицького, 8);
- 5 – Морфологічний корпус медичного університету / Building of Morphological Faculty of Medical University (майдан Шептицького, 21);
- 2 – Греко-католицька церква святого Воскресіння Христового / Greek-Catholic Church of St. Resurrection; (майдан Шептицького, 6)
- 10, 11 – Площа Міцкевича, Обласна музична філармонія / Mitskevych Sq., Regional Philharmonic (вул. Леся Курбаса, 3).

 Маршрут 2

- 6 – Центральний корпус медичного університету / Central Building of Medical Academy (вул. Галицька, 2);
- 13 – Пасаж Гартенбергів / Gartenberg Passage (вул. Незалежності, 3);
- 8 – Фортешні стіни і вали (залишки старовинної міської фортеці)/ Fortress walls and ramparts (the remains of an ancient fortress city) (Фортешний провулок);
- 14 – Міський ощадний банк / City savings bank (вул. Мазепи, 14);
- 16 – Готель «Дністер», будинок ЗУНР/ Hotel «Dniester», house of ZUNR (вул. Січових Стрільців, 12);
- 7 – Парк відпочинку ім. Т.Г. Шевченка (Звіринецька діброва) / Shevchenko Park (Hunting Forest).

 Маршрут 3

- 1 – Обласний історико-краєзнавчий музей/ Regional Museum of History and Local Lore (вул. Галицька, 4а);
- 5 – Морфологічний корпус медичного університету / Building of Morphological Faculty of Medical University (майдан Шептицького, 21);
- 3 – Музей мистецтв Прикарпаття (Парафіяльний костел та дзвіниця) / Regional Museum of Arts (Parish Church and Bell Tower) (майдан Шептицького, 8) ;
- 6 – Центральний корпус медичного університету / Central Building of Medical Academy (вул. Галицька, 2);
- 13 – Пасаж Гартенбергів / Gartenberg Passage (вул. Незалежності, 3);
- 15 – Меморіальний сквер (Станиславівський некрополь) / Memorial Park (Stanyslaviv Necropolis);
- 17 – Пам'ятник Івану Франку, Обласний музично-драматичний театр / Ivan Franko Monument, Regional Music and Drama Theatre (вул. Незалежності, 40).

Джерело: URL: <https://www.mvk.if.ua/troute>

План-конспект гурткового заняття з предмета «Історичне краєзнавство»

9 (10) клас

Місце проведення: приміщення класу / спортивний зал

Тема: Орієнтування на місцевості та техніка в'язання вузлів як елементи підготовки туристсько-краєзнавчого походу

Мета:

навчальна:

- ознайомити учнів із специфікою організації та проведення багатоденного туристсько-краєзнавчого походу / *інформаційно-просторова*
- ознайомити з основними екскурсійно-туристськими локаціями та маршрутами українських Карпат / *інформаційна*
- охарактеризувати специфіку в'язання туристських вузлів. / *інформаційна*
- сформувати систему знань про принципи топографічного орієнтування на місцевості / *інформаційна*
- ознайомити з специфікою підбору спорядження для багатоденних туристських походів / *інформаційна*

розвивальна:

- сформувати та розвинути навички володіння компасом / *інформаційна*
- розвивати вміння роботи з GPS-навігатором та топографічними картами / *інформаційно-цифрова та просторова*
- розвивати вміння розумної та виваженої поведінки в критичних ситуаціях / *просторова*
- опанувати практичні вміння в'язання вузлів як технічного елементу туристського походу / *практична*
- розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу (на основі запитань після пояснення нового матеріалу) / *логічна*

виховна:

- виховувати патріотичні почуття та любов до «малої батьківщини», її природи / *просторово-аксіологічна*
- формувати критичне мислення (на основі інтерактивних вправ «Знайди маршрут», запитань за вивченим матеріалом) / *логічна*
- виховувати вміння працювати в колективі (гра з визначення за допомогою компасу сторін горизонту та магнітного азимуту, «Зав'язи вузол», прийом «Клуб знавців») / *аксіологічно-колективістська*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань (усне опитування, «Мозковий штурм», естафета) / *мовленнєва*
- виховувати патріотичні почуття та почуття гордості за екскурсійно-туристські локації Карпат / *просторова, особиста*
- викликати почуття відповідальності за збереження краєзнавчих локацій / *громадянська, особиста*
- формувати навички роботи з ілюстраціями (специфіка в'язання туристських вузлів) / *інформаційна*
- виховувати бажання до участі в туристсько-краєзнавчих походах / *особиста*
- формувати зацікавлення у роботі допоміжними у навчанні додатками в смартфоні (практикування в користуванні програмою GPS) / *інформаційно-просторова*

Тип уроку: формування навичок і вмінь

Обладнання: фото, відеофільми про походи, відеоролики про красиві екскурсійно-краєзнавчі локації українських Карпат, зразки туристського спорядження та туристської документації, картки з назвами вузлів, інтерактивна дошка, мотузки однакового та різного діаметру для в'язання туристичних вузлів, карабіни, секундомір

Основні терміни: туристсько-краєзнавчі походи, азимут, горизонт, компас.

План заняття

1. Орієнтування на місцевості в контексті туристсько-краєзнавчих походів.
2. Специфіка в'язання туристських вузлів.

Хід заняття

Доза часу	Етап заняття	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
2 хв	I. Організаційний	Привітання з учнями, перевірка присутніх. - Прикріплюю на дошці смайл "Радість" і бажаю всім гарного настрою, легкого засвоєння теми. 		
5 хв	II. Мотиваційний етап	Демонструє фото та відеозаписи найбільш унікальних й красивих туристських локацій українських Карпат. Гора Говерла Озеро Несамовите		

Астрономічна і метеорологічна обсерваторія на вершині Піп Іван, також звана умовною назвою Білий Слон

Посилання на відео:

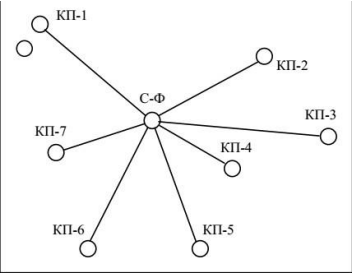
<https://www.youtube.com/watch?v=RtjGq2OWrh0>

<https://www.youtube.com/watch?v=LcKUV0xQVB>

I

Також доцільно озвучити найбільш унікальні

		<p>прикметні риси для українських Карпат:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Найбільший духовий музичний інструмент – трембіта, яка становить собою конічну дерев'яну трубу без бокових отворів, сягає 4 м в довжині. 2. Найвисокогірніше озеро – Бребенескул, що розташоване на схилі г. Гутин-Томнатик на висоті 1801 м, завдовжки 134 і завширшки 44 м, площа – 4000 м², максимальна глибина – 2,8 м. 3. Найбільш вітряне місце в Карпатах (де здійснюється наукова діяльність – прим. упорядника) - полонина Пожижевська. Вітер зі швидкістю понад 15 м/с (54 км/год) дує тут в середньому 120 разів щорічно. 4. Найдовговічніше дерево в Україні – тис ягідний. Вік цього релікта може досягати 3500 років, хоча у середньому його життя триває 700-1000 років. 	<p>Інші вражаючі факти про Карпати, зокрема гірські місцевості Прикарпаття можна почерпнути за посиланням: https://dyvys.info/2017/05/23/najkrashhi-gory-u-sviti-50-tsikavyh-faktiv-pro-karpaty/</p>	<i>інформаційна</i>
3 хв	III. Актуалізаційний етап		<p>Приєм «Мозковий штурм».</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Що означає вислів «зорієнтуватися на місцевості»? (Бойко) 2. Які ви знаєте вузли? (Андрусак) 3. Які вмієте в'язати? (Глушко) 	<i>логічна</i> <i>інформаційна</i>
28 хв	IV. Етап вивчення нового матеріалу	<p>1. Орієнтування на місцевості в контексті туристсько-краєзнавчих походів.</p> <p><i>Орієнтування на місцевості</i> – це визначення свого місцезнаходження щодо сторін горизонту та окремих об'єктів, розташованих на місцевості.</p>	<p>Гра з визначення за допомогою компасу сторін горизонту та магнітного азимуту</p> <p>Група ділиться на дві команди (хлопці та дівчата). Учасники кожної з них по чергово отримують завдання: назвати і пояснити призначення тої чи іншої деталі компасу. За правильну відповідь</p>	<i>логічна</i> (запис на дошці)

	<p>Для орієнтування на місцевості потрібно вміти визначати сторони горизонту.</p> <p>Горизонт – частина земної поверхні, яку ми бачимо навколо себе на рівній відкритій місцевості. Основні сторони горизонту – північ, південь, захід та схід. Проміжні – північний схід, південний схід, південний захід та північний захід.</p> <p>Способи орієнтування на місцевості (робота з малюнками в підручнику, демонстрація слайдів)</p> <p>З давніх-давен головними природними об'єктами для орієнтування на місцевості для людей були Сонце, Місяць та зорі.</p> <p>У наших широтах о 6-ій ранку Сонце перебуває на сході, о 12-ій годині – на півдні, о 18-ій – на заході (якщо враховувати літній час, то на годину пізніше).</p> <p>Полярна зоря розташовується в північному напрямку. Щоб визначити положення Полярної зорі на зоряному небосхилі, необхідно подумки провести уявну лінію через дві крайні зорі «ковша» Велика Ведмедиця та відкласти на цій лінії п'ять разів відстань, що дорівнює відстані між названими крайніми зорями.</p> <p>Під час першої чверті (Місяць зростає) Місяць перебуває о 18-ій годині на півдні та о 24-ій годині на заході. Коли він повний, то розташовується о 18-ій годині на сході, о 24-ій годині – на півдні, о 6-ій ранку – на заході. Під час останньої чверті Місяць перебуває о 24-ій</p>	<p>команда отримує 2 бали, за помилку – 0. Команда переможниця визначається за більшою сумою балів.</p> <p>Робота з компасом.</p> <p>За допомогою компаса визначити основні сторони горизонту в класі. (Гайнюк)</p> <p>Завдання.</p> <p>Туристи рухались за такими азимутами: 90°, 45°, 225°. Укажіть напрями руху туристів. (Кіт)</p> <p>Вправа 1.</p> <p>Учасники повинні визначити азимут до видимих предметів. Керівник стоїть в центрі великої поляни і, називаючи кілька орієнтирів, пропонує учасникам вирахувати азимут на кожний з них. Записавши результати вимірів, учасники показують їх керівникові. (групова робота)</p> 	<p><i>просторова</i></p> <p><i>логічно-просторова</i></p> <p><i>логічна</i></p>
--	--	---	---

	<p>на сході, о 6-й – на півдні. Надійний спосіб орієнтування – за компасом (ознайомлення та робота з компасом) Щоб орієнтуватися за компасом, необхідно: встановити компасна горизонтальну площину, звільнити за допомогою спеціального важеля намагнічену стрілку, зачекати, доки стрілка заспокоїться; повернути корпус компаса, доки букви Пн (або N) не зрівняються з указаним темним кінцем стрілки. Слід пам'ятати, що компасом не можна користуватися поблизу залізних предметів, бойової техніки й ліній електропередачі, оскільки вони спричиняють відхилення магнітної стрілки. Визначити на карті точку свого перебування легше, коли знаходишся на місцевості поряд з орієнтиром (місцевим предметом), позначеним на карті. У цьому випадку розташування умовного знаку збігатиметься з точкою стояння. Компас – найпростіший магнітний вимірювальний прилад, який використовується для орієнтування за сторонами горизонту й для приблизного вимірювання магнітних азимутів напрямів. Компас з'явився в Європі в кінці XII століття і мав вигляд магнітної голки закріпленої на коркові, який плавав в посудині з водою. В наш час компас – добре відомий усім. Він використовується в топографії, геології, морській і льотній практиці. Магнітний компас складається з магнітної</p>	<p style="text-align: center;">Естафета.</p> <p>На відстані 50-200 метрів від старту встановлюються контрольні пункти, позначені табличкою з паролем. На старті учасникам видається картка, де вказані номери КП, азимути і відстані. Учасники повинні знайти всі КП, вписати їх паролі в картку і здати її тренеру. При чому після відвідання кожного КП гуртківці повинні обов'язково повертатися на старт. Перемагає той, хто швидше всіх виконає завдання. (групова робота)</p> <p style="text-align: center;">Знайти маршрут</p> <p>Пройти по ломаній лінії, яка задана азимутами і відстанями. Тренер розробляє декілька маршрутів, проходить їх сам і в кінці кожної дистанції ставить кілок. Маршрути плануються так, щоб вони проходили лісом, а старт і фініш знаходились на одній поляні. Для того, щоб учасники працювали самостійно, на місці фінішу ставиться кілька помилкових кілків.</p>	<p><i>просторово-логічна</i></p> <p><i>просторово-логічна</i></p>
--	---	---	---

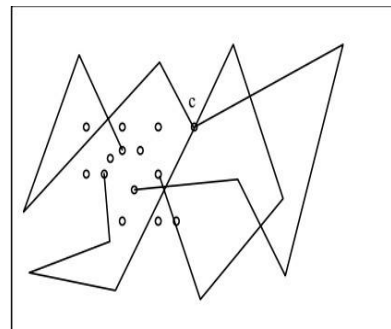
стрілки, яка вільно повертається в горизонтальній площині під дією земного магнетизму й встановлюється вздовж магнітного меридіану. Властивість магнітної стрілки постійно зберігати певний напрямок на північ і використовується під час орієнтування. Більш досконалі є різноманітні гірокомпаси і гірополуккомпаси. Проте, в туристській практиці найбільше використовується рідинний компас „Спорт-3”. Розглянемо його будову. Цей компас складається з:

1. магнітної стрілки;
2. резервуара з рідиною („колба”);
3. масштабної шкали;
4. направляючих ліній;
5. лімбу, підписаного в градусах;
6. лінії для визначення напрямку руху;
7. міліметрової шкали;
8. збільшувального скла;
9. шайби – крокометра;

Для того щоб визначити сторони горизонту за допомогою компасу потрібно:

1. розмістити компас в руці в горизонтальному положенні;
2. сумістити лінії які знаходяться на основі коробочки („колби”), з лініями, які вказують напрямок руху на планці компасу;
3. встановити північний кінець стрілки компасу між двома смужками, що визначають напрямок руху.

Кожен із учасників отримує картку зі своїм прізвищем і завданням. (всі учасники задіяні)

Виконавши завдання, учасник відмічає свій фініш кілком, на якому закріплює свою картку. Перемагає учасник, який має найменшу похибку. Інтерес до гри підвищиться, якщо враховувати час проходження маршруту. При цьому за помилку 1 м нараховується штраф 30 с. Переможець визначається за найменшою сумою часу проходження дистанції плюс штрафний час.

	<p>Компасом користуються в тих випадках, коли при орієнтуванні за початковий напрямок приймають магнітний меридіан. Ним визначають любий напрямок на місцевості за допомогою вимірювання азимута.</p> <p><i>Азимут</i> – горизонтальний кут утворений магнітним меридіаном і напрямком на орієнтир. При користуванні компасом слід пам'ятати, що у вільно підвішеному стані магнітна стрілка своїми кінцями буде направлена на північ і на південь. Але це приблизно.</p> <p>Способи орієнтування за місцевими ознаками</p> <ul style="list-style-type: none"> - Кора більшості дерев грубіша й темніша на північній стороні, тонша й еластичніша (у берези світліша) – на південній; - у сосни вторинна (бура, потріскана) кора на північній стороні стовбура піднімається вище, ніж на південній; - на деревах хвойних порід смола рясніше накопичується з південного боку; - річні кільця на свіжих пнях дерев розташовані щільніше з північного боку; - з північного боку дерева, камені, дерев'яні, черепичні і шиферні крівлі рясніше покриваються лишайниками, грибками; - мурашники розташовуються з південного боку дерев, пнів і кущів, крім того, південний скат мурашників пологий, північний – крутий; 	<p>*робота з терміном</p> <p>Які вам відомі способи орієнтування за місцевими ознаками? (Стельмащук)</p>	<p><i>інформаційна</i></p> <p><i>логічна</i></p>
--	--	--	--

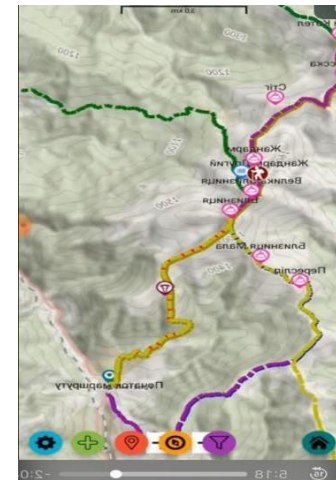
- ягоди і фрукти раніше червоніють (жовтіють) з південного боку;
- улітку ґрунт біля великих каменів, будівель, дерев і кущів сухіший з південного боку, що можна визначити на дотик;
- у поодиноких дерев крона пишніша й густіша з південного боку;
- сніг швидше підтає на південних схилах, у результаті підтаювання на снігу утворюються щербини, направлені на південь;
- вівтарі православних церков, каплиць і лютеранських кирокобернені на схід, а головні входи розташовані із західного боку;
- підведений кінець нижньої щаблини хреста церков обернений на північ.

Відстані на місцевості вимірюють рулеткою, кроками та за часом, витраченим на ходьбу, при цьому інколи рухаються за азимутом з відомої початкової точки.

GPS-навігатор – пристрій, який отримує сигнали глобальної навігаційної системи з метою визначення поточного місця розташування пристрою на Землі. Багато приймачів GPS вбудовані в мобільні телефони.

Вагомим технічним інструментом для вдалого подорожування Карпатами є веб-програма «В Похід Карпатами». Її можна встановити у формі додатку на мобільний пристрій. Важливими позитивними функціями цієї програми є: інтерактивно-топографічна карта із

Практикування в користуванні програмою GPS.

просторова

	<p>маркуванням основних краєзнавчо-туристських маршрутів в українських Карпатах; можливість працювати з картою без підключення до мережі Інтернет; широкий список-каталог маршрутних напрямків із інструкціями для їх вдалого проходження туристськими групами; об'ємна енергомісткість мобільної батареї; GPS стає активним лишень тоді, коли ви вмикаєте додаток; можливість огляду інформативних повідомлень про історію та інфраструктуру населених пунктів; актуальні логістичні дані із зазначенням місць зупинок та розкладу громадського транспорту; інформацію про прогноз погоди на локальних гірських ділянках; можливість обміну світлинами і коментарями про ті чи інші маршрути, об'єкти ландшафту та місцевої культури (Посилання на програму: https://play.google.com/store/apps/details?id=com.glembjuk.mytrekking&hl=uk&gl=US).</p> <p>2. Специфіка в'язання туристських вузлів. В залежності від того, з якою метою застосовується той чи інший вузол, є такий поділ вузлів на 6 груп:</p> <p>Вузли для зв'язування мотузок різного діаметру: - Прямий (2 контрольних вузли). Рекомендується для зв'язування мотузок при в'язанні нош. Прямий вузол інколи використовується для виключення зіпсованої,</p>	<p>Необхідно виконати наступні завдання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.Вхід в додаток та авторизація через соціальну мережу; 2.Завантажити дані, щоб можна було працювати з додатком без підключення до інтернету; 3.Вибрати маршрут для походу у відповідності до чіткої категорії, параметру дистанції та необхідного часу для його подолання. 4.Вибрати маршрут в масиві Свидівець. 5.Виписати усі пункти проходження на даному маршруті. (приклад на основі одного учня для всіх – Пайш) <p>Які способи в'язання туристських вузлів вам відомі? (Пророк)</p> <p>Чи вмієте застосувати їх на практиці?(Галько)</p>	<p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p>
--	--	---	---

непридатної до навантаження частини мотузки.

Прямий

(Рис.1)

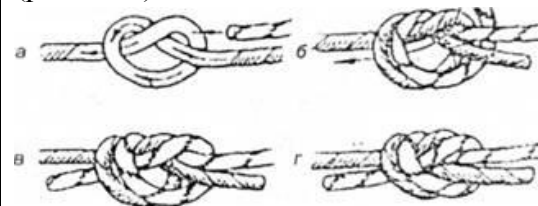
- **Грепвайн** (з англійської мови – виноградна лоза) – найбільше надійний вузол для зв'язування мотузок однакового діаметру та стрічок, витримує постійні та змінні значні навантаження. (рис. № 2)

Вузол 2. Грепвайн

(Рис.2)

- **Зустрічний вузол** за своєю формою нагадує звичайний контрольний вузол, виконаний з двоєною мотузкою. Але різниця в тому, що навантаження у ньому діє на кінці мотузки, що «виходять» з різних сторін від основного вузла. (рис. № 3)

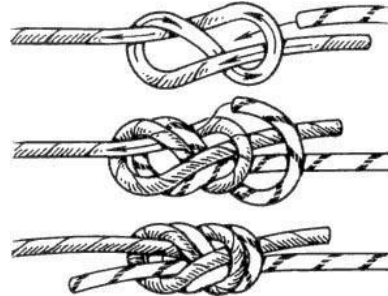
Практикування навичків (всі учні)

1. В'язання вузлів індивідуально.
 2. В'язання вузлів на швидкість (тренування).
- Перевірка виконаного завдання за допомогою наданого дітям зразка.

практична

(Рис.3)

- **Зустрічна вісімка.** Надійний вузол для зв'язування мотузок однакового та різного діаметру, витримує постійні та змінні значні навантаження. Спосіб в'язки аналогічний зустрічному вузлу (рис. №4).

(Рис.4)

Вузли для зв'язування мотузок різного діаметру:

- **Академічний** (2 контрольних вузли). Техніка в'язання академічного вузла нагадує техніку в'язання прямого одним кінцем. (рис. №5).

(Рис.5)

Брамшкотовий (2 контрольних вузли). Вузол для зв'язування мотузок різного діаметру, малюнок вузла повинен бути правильним, пряді паралельні. (рис. № 6)

«Зав'язи вузол»

1. Два учасники від команди вибирають по 6 вузлів.

2. Суддя розкладає вузли по дистанції. Дистанція у вигляді «човникового бігу».

3. Перший учасник зав'язує два вузли передає естафету іншому, а потім навпаки. Результат команди визначається за найменшим сумарним часом двох учасників. при рівній сумі – за найменшим штрафом.

Штраф за неправильно зав'язаний або незав'язаний вузол – 3 хв.

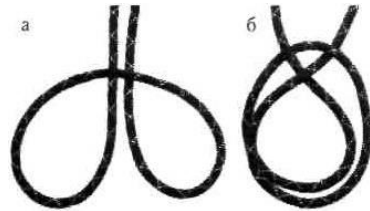
Штраф за перехлюст або незав'язаний контрольний вузол – 30 сек.

*практично-
логічна*

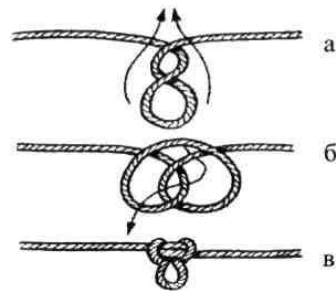
(Рис.6)

- **Провідник – вісімка.** Призначення вузла «провідник вісімка» таке саме, як і вузла провідник. (рис. №7)

(Рис.7)

- **Серединний провідник** (австрійський провідник, бергшафт) застосовується в тому випадку, коли необхідно жорстко приєднати середню частину мотузки, яка навантажується з двох боків. Не потрібні контрольні вузли, вузол працює в обидві сторони. (рис. № 8)

(Рис.8)

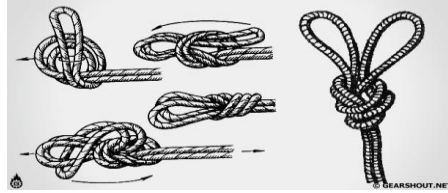
- **Подвійний провідник** («заячі вуха») застосовується у випадках, коли з вузла повинно виходити дві петлі. (рис. № 9)

Чому для брамшкотового вузла беруть різний діаметр мотузок? (Атаманюк)

логічна

Яка різниця між вузлом провідник і вузлом «провідник вісімка»? (Кінаш)

логічна

(Рис.9)

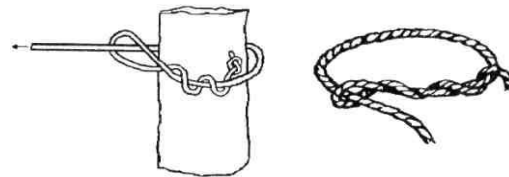
Вузли для кріплення мотузок до опори:

- **Булінь (1 контрольний вузол)** «король вузлів» не дарма присвоєна вузлу «булінь». Відносна простота його в'язання та можливість розв'язання, як би він не був затягнутим, підтверджує таку назву. (рис. № 10)

(Рис.10)

- **Удавка (1 контрольний вузол)** використовується для закріплення мотузки на рельєфі. (рис. №11)

(Рис.11)

- **Стременно (1 контрольний вузол)** для закріплення мотузки можна застосовувати стремено, зав'язане одним кінцем. (рис. № 12)

Як зменшити затягування вузла під вагою?
(Печенюк)

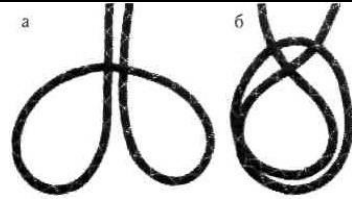
логічно

Практичне завдання(Перегінець)

практична

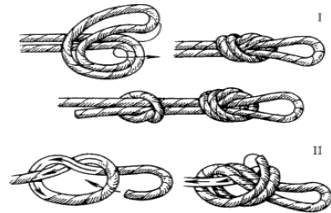
Практичне завдання (Галько)

практична

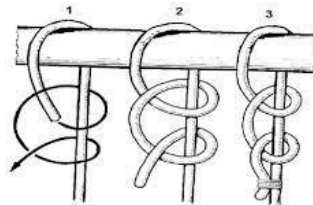
(Рис.12)

- **Провідник одним кінцем (1 контрольний вузол)** вузол в'яжеться на кінцях мотузок для закріплення на рельєфі або на страхувальній системі учасника, на кінцях мотузок і стрічок, котрі використовуються для самостраховки. (рис. № 13)

(Рис.13)

- **Штик (1 контрольний вузол)** найбільше надійний вузол для кріплення мотузки до карабіну, опори при великих навантаженнях. (рис. №14)

(Рис.14)

Схоплюючі вузли:

Практичне завдання – в'язання «стременно»(Гайнюк)

практично-логічна

Практичне завдання – в'язання «Провідник одним кінцем» (Щербан)

практична

Практичне завдання – в'язання «штик»(Атаманюк)

практична

Чому вузол штик найбільше надійний вузол для кріплення мотузки до карабіну?

логічна

- **Схоплюючий** при підйомах та спусках по схилах крутістю 30°- 40° організовується страхування за допомогою закріпленої зверху мотузки, до якої кожен турист прикріплюється за допомогою допоміжної мотузки, якою в'яжеться вузол «схоплюючий». (рис. № 15)

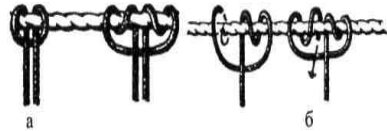

Рис. 15

- **Австрійській схоплюючий** застосовується на заледенілих і мокрих мотузках, там, де звичайний схоплюючий недостатньо надійний і працює (затягується) лише при навантаженні в один бік – туди, де більше витків. (рис. № 16)

(Рис.16)

- **Схоплюючий Бахмана** даний вузол є попередником жумарів. Зараз застосовується для підйому на стремені в разі відсутності або браку жумарів, або для натяжки поліспасти (рис. № 17)

Практичне завдання – в'язання «схоплюючого» (Пророк)

практична

Практичне завдання – в'язання «австрійського схоплюючого» (Горганюк)

практична

Коли використовують схоплюючі вузли?(навести приклад)

логічна

Практичне завдання – в'язання «схоплюючого Бахмана» (Пайш)

практична

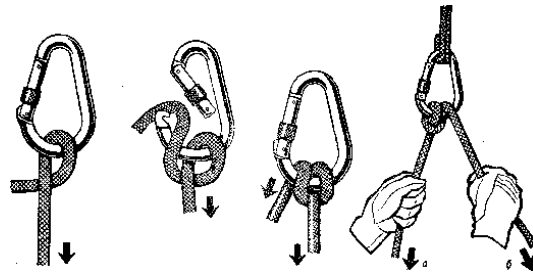

(Рис. 17)

Вузли для організації страховки:

- **УІАА** - вузол для командної страховки на динамічній мотузці та грушовидному карабіну.

(рис. № 18)

(Рис.18)

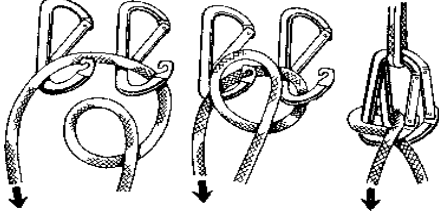
- **Гарда**-надійний вузол для командної страховки у якості гальмівного вузла. Краще діє на м'якій мотузці, працює тільки на двох однакових карабінах типу «ірбіс». Не потрібні контрольні вузли. Не працює на грушовидних та овальних карабінах. Використовується при будь якому стані мотузки (мокра, замерзла). (рис. №19)

Коли використовують схоплюючі вузли?(навести приклад)

логічна

Чи можна використовувати вузол Гарда коли мотузка мокра?

*інформаційна/
Логічна*

		 <p>(Рис.19) Правильна в'язка деяких вузлів передбачає обов'язкову наявність одного чи двох контрольних вузлів. Відповідно до Настанов «контрольний вузол – це вузол (звичайний чи напівгрепвайн), котрий в'яжеться навколо мотузки». Так звані «повітряні» контрольні вузли не допускаються. Крім того, довжина короткого кінця мотузки, який виходить із вузла (у т.ч. й контрольного), має бути не меншою 5 см.</p>	<p>Що таке контрольний вузол? (Печенюк)</p>	<p><i>логічна</i></p>
<p>4 хв</p>	<p>V. Систематизація знань</p>		<p>Приєм «Бліц опитування»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Назвіть основні та проміжні сторони горизонту. 2. Як зорієнтуватися за Сонцем, Місяцем, зорями? 3. Якщо ви заблукали в лісі, що будете робити? 4. Яка проміжна сторона горизонту лежить між півднем і заходом? північчю та сходом? <p>Приєм «Клуб знавців» (робота в групах)</p>	<p><i>логічна</i></p> <p><i>логічно-просторова</i></p> <p><i>логічно-аксіологічна</i></p> <p><i>логічно-просторова</i></p>

			<p>Час обговорення відповіді на запитання – 1 хвилина.</p> <p>1) Назвіть якнайбільше способів орієнтування за місцевими ознаками.</p> <p>2) Ви знаєте, наскільки мінлива погода та як важливо, особливо в умовах походу, вміти передбачати її зміни. Назвіть якнайбільше місцевих ознак погіршення погоди.</p> <p>3) Уявіть собі, що ви вирушаєте в подорож за певним маршрутом.</p> <p>Складіть перелік правил для учасників.</p>	<p><i>логічно-просторова</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>логічно-аксіологічна</i></p>
2 хв	VI. Висновки	<p>✓ При ясному небі на місцевості можна зорієнтуватися за Сонцем, Місяцем, зорями.</p> <p>✓ Під час орієнтування за місцевими ознаками можливі погрішності, тому для більш точного визначення сторін горизонту необхідно використовувати кілька ознак.</p> <p>✓ Компас – прилад, за яким найточніше можна визначити сторони горизонту.</p>		
1 хв	VII. Домашнє завдання		<p>1.Тренувати в'язання туристичних вузлів, виконати комплекс вправ на розвиток моторики рук.</p> <p>2.За допомогою інтернет-ресурсів дізнатися, як виготовити найпростіший магнітний компас.</p> <p>3.Переглянути відеоролик «Турист у горах»</p>	